

Natuur en landschap van Schokland;
bouwstenen voor een geïntegreerde beheersvisie

Een voorlopig studierapport samengesteld in opdracht van de
Provincie Flevoland

Leersum, mei 1989

Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum
Staring Centrum, Wageningen
Buro Schokland, Rhenen

Inhoud

Voorwoord	blz.
1. Inleiding	1
2. Geologische en geomorfologische aspecten	5
2.1. Ontstaansgeschiedenis	7
2.2. Het reliëf	12
2.3. De aardkundige waarde	16
2.4. Literatuur	17
3. Historisch-geografische aspecten	19
3.1. Inleiding	21
3.2. Ontwikkeling van het eiland voor de inpoldering	23
3.2.1. Bewoningsgeschiedenis tot 1859	23
3.2.2. Het verlaten eiland tussen 1859 en 1940	35
3.3. Het eiland ten tijde van de drooglegging van de Noordoostpolder	36
3.4. De nieuwe vormgeving van het voormalig eiland in de Noordoostpolder	41
3.4.1. Plannen	41
3.4.2. Veranderingen sinds het moment van inpoldering	43
3.4.3. Relicten van het oude eiland in het huidige landschap	44
3.4.4. Archeologische waarden	48
3.5. Conclusies en aanbevelingen	51
3.5.1. Aanbevelingen voor nader onderzoek	51
3.5.2. Aanbevelingen voor een toekomstig beheer van het eiland vanuit historisch-geografisch oogpunt	52
Literatuur	54
Bijlage	57
4. Landschappelijke aspecten	59
4.1. Inleiding	61
4.2. Plangeschiedenis	64
4.3. Het huidige landschap	76
4.4. Conclusie	88
Aanbevelingen voor nader onderzoek	89
Geraadpleegde literatuur	92
5. Biotische aspecten	93
5.1. Inleiding	95

5.2. Flora en vegetatie	96
5.2.1. Ontwikkeling	96
5.2.2. Huidige situatie	100
5.3. Vogels	102
5.4. Zoogdieren	103
5.5. Overige fauna	104
5.6. Conclusies en aanbevelingen	104
5.7. Literatuur	105
6. Samenvatting conclusies en aanbevelingen	107
6.1. Inleiding	109
6.2. Resultaten en conclusies	109
6.3. Aanbevelingen voor het beheer	112
6.4. Aanbevelingen voor nader onderzoek	113
6.5. Slotopmerking	115

Voorwoord

Op 1 maart 1989 heeft de provincie Flevoland aan het Rijksinstituut voor Natuurbeheer opdracht verleend tot het uitvoeren van een studie naar de waarden van natuur en landschap van Schokland. De aanleiding tot deze studie werd gevormd door vragen omtrent de betekenis en het gewenste beheer van deze waarden, mede in verband met ontwikkelingen binnen het agrarisch grondgebruik. Het ging daarbij om aardkundige, historisch-geografische, biologisch-ecologische en landschappelijke aspecten van zowel het voormalige eiland als van zijn directe omgeving. De studie zou bouwstenen moeten leveren voor een te ontwikkelen geïntegreerde beheersvisie.

Dit studierapport is tot stand gekomen als resultaat van een samenwerkingsverband tussen het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN) te Leersum, de Hoofdafdeling Landschapsontwikkeling van het Staring Centrum te Wageningen en Buro Schokland te Rhenen.

De tijdsdruk waaronder moest worden gewerkt was groot. Voor de gehele studie en rapportage waren slechts twee maanden beschikbaar. Daarbij deed zich echter de gelukkige omstandigheid voor dat drie externe specialisten, Mevrouw Barends en de heren Van Blerck en Weinreich, op korte termijn hun medewerking aan dit project konden en wilden verlenen. Zij hebben als auteur elk een belangrijk onderdeel voor hun rekening genomen.

De verschillende aspecten worden in dit rapport door de volgende auteurs behandeld.

- Geologische en geomorfologische aspecten (Hoofdstuk 2): drs. G.P. Gonggrijp (RIN), met bijdragen van Mw. drs. S. Barends en drs. J.A. Weinreich
- Historisch-geografische aspecten (Hoofdstuk 3): Mw. drs. S. Barends (Staring Centrum)
- Landschappelijke aspecten (Hoofdstuk 4): Ir. H.J.J.C.M. van Blerck (Buro Schokland)
- Biologisch-ecologische aspecten (Hoofdstuk 5): drs. J.A. Weinreich (RIN)

De archeologische aspecten komen in dit rapport als onderdeel van de historisch-geografische aspecten aan de orde. Dit onderdeel werd verzorgd door drs. J.W.H. Hogestijn, provinciaal archeoloog bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) te Amersfoort.

De begeleiding en coördinatie van het project waren in handen van Ir. M.C. van den Berg (Staring Centrum) en Ir. A.L.J. Wijnhoven (RIN). Zij namen ook de recapitulatie van resultaten, conclusies en aanbevelingen voor hun rekening. Van de zijde van de opdrachtgever werd deze studie begeleid door drs. M.K.A. Schonk, Afdeling Welzijn van de Provincie Flevoland.

Dit rapport heeft een voorlopig karakter. Voor een goed onderbouwde integrale beheersvisie zijn verdere onderzoeks- en ontwerpinspanningen noodzakelijk. Aan de onderlinge afstemming van de verschillende bijdragen zou nog meer aandacht besteed kunnen worden. Niettemin vertonen de voorliggende resultaten een verrassende samenhang.

Leersum, mei 1989.

1 Inleiding

Het eiland Schokland is vroeger aanzienlijk groter geweest dan de ruim vier kilometer lange, noord-zuid lopende, smalle strook 'oud land' in de Noordoostpolder zoals wij die nu kennen. Voortdurende afslag en talrijke overstromingen hebben het eiland in het verleden steeds verder verkleind en hebben er toe geleid dat in 1859 tot ontruiming moest worden besloten. Nadat in 1932 de Afsluitdijk was voltooid kwamen er minder overstromingen voor. Bovendien verzoette het milieu. Na de sluiting van de dijken van de Noordoostpolder in december 1940 vielen de eerste delen van de polder in de zomer van 1941 droog, waaronder het gebied ten oosten van het eiland. In het er op volgende decennium werden de polder en het voormalige eiland ontgonnen. Schokland is nu een bijzonderheid in de IJsselmeerpolders. Het is een van de weinige gebieden met opvallende vormen van reliëf, dat zich mede door de aangebrachte beplanting op markante wijze onderscheidt van het omringende polderlandschap.

Bij de inpoldering van de Noordoostpolder heeft Schokland een overwegend agrarische functie gekregen. Hierin verschilt het niet van zijn omgeving, als wordt afgezien van de beperkingen die de landbouw hier door het reliëf ondervindt. Het zijn de archaeologische, historisch-geografische, geomorfologische, biologische, landschappelijke en architectonische kenmerken en waarden die van Schokland een bijzondere plek in de Noordoostpolder maken. Ten behoeve van de bestuurlijke afweging van toekomstige ontwikkelingen bestaat er behoefte aan een duidelijk inzicht in deze kenmerken en waarden. De volgende zaken zijn daarbij - onder meer - aan de orde:

- Rond het eiland bevindt zich een groot aantal archeologische vindplaatsen. Verondersteld wordt dat er ook op het eiland in archeologisch opzicht interessante plekken zijn. Nadere gegevens hierover ontbreken echter.
- Door de grondgebruikers wordt aan de eigenaar van de landbouwpercelen, het Rentambt der Domeinen Noordoostpolder, veelvuldig verzocht egalisaties toe te mogen passen.
- De Schokkervereniging ontwikkelt allerlei plannen om de (cultuur)historie van het eiland zichtbaar te maken.
- Het aantal verzoeken om op Schokland toeristisch-recreatieve ontwikkelingen in gang te mogen zetten neemt toe.
- Bij de voorbereiding van het streekplan Flevoland door de provincie is be-

hoeft aan gegevens.

In het verleden hebben vooral de agrarische belangen een overheersende rol gespeeld. Ook de andere bovengenoemde aspecten zouden in de afwegingen moeten worden betrokken.

De besluitvorming aangaande genoemde zaken wordt bemoeilijkt door het ontbreken van voldoende inzicht in de beschikbare gegevens.

Een en ander vormt de aanleiding tot deze studie naar de waarden van natuur en landschap van Schokland. In afwachting van de resultaten hiervan worden op verzoek van de Provincie Flevoland tot juni 1989 geen vergunningen verstrekt voor egalisatie van landbouwgronden.

Doel van deze studie is om - gegeven de zeer beperkte tijd - een zo volledig mogelijk overzicht te verkrijgen van de waarden van natuur en landschap op en rond Schokland. De uitkomsten kunnen dienen als basis voor een door de overheid te ontwikkelen beheersvisie. Met het oog daarop zijn in deze studie, die het karakter heeft van een zo goed mogelijk onderbouwd advies, ook relevante leemten in kennis gesignaleerd en zijn aanbevelingen voor nader onderzoek geformuleerd.

De ligging van het voormalige eiland Schokland in de Noordoostpolder is in figuur 1 weergegeven. De oppervlakte van het eiland is ca. 119 ha. De ruimtelijke begrenzing van het onderzoekgebied is niet scherp. De hogere delen (d.w.z. het voormalige eiland) zijn bij alle deelstudies betrokken. Naast gegevens van Schokland zijn in veel gevallen relevante gegevens over de omringende polder vermeld om de ontwikkelingen in een breder kader te plaatsen.

Deze studie bestaat uit interpretatie van bestaande gegevens. Deze gegevens zijn verkregen door middel van literatuurstudie en het raadplegen van deskundigen. In verband met de beperkte opzet van de opdracht en de korte tijd die hiervoor beschikbaar was, konden de verschillende bronnen niet uitputtend worden geraadpleegd. Vaak moest worden volstaan met een beperkte beschrijving van aspectonderdelen. Nieuw onderzoek was niet mogelijk. Per aspect wordt zo mogelijk aandacht besteed aan de vroegere situatie, de huidige situatie, (autonome) ontwikkelingen, eventuele toekomstperspectieven, en de processen die bij veranderingen zijn betrokken.

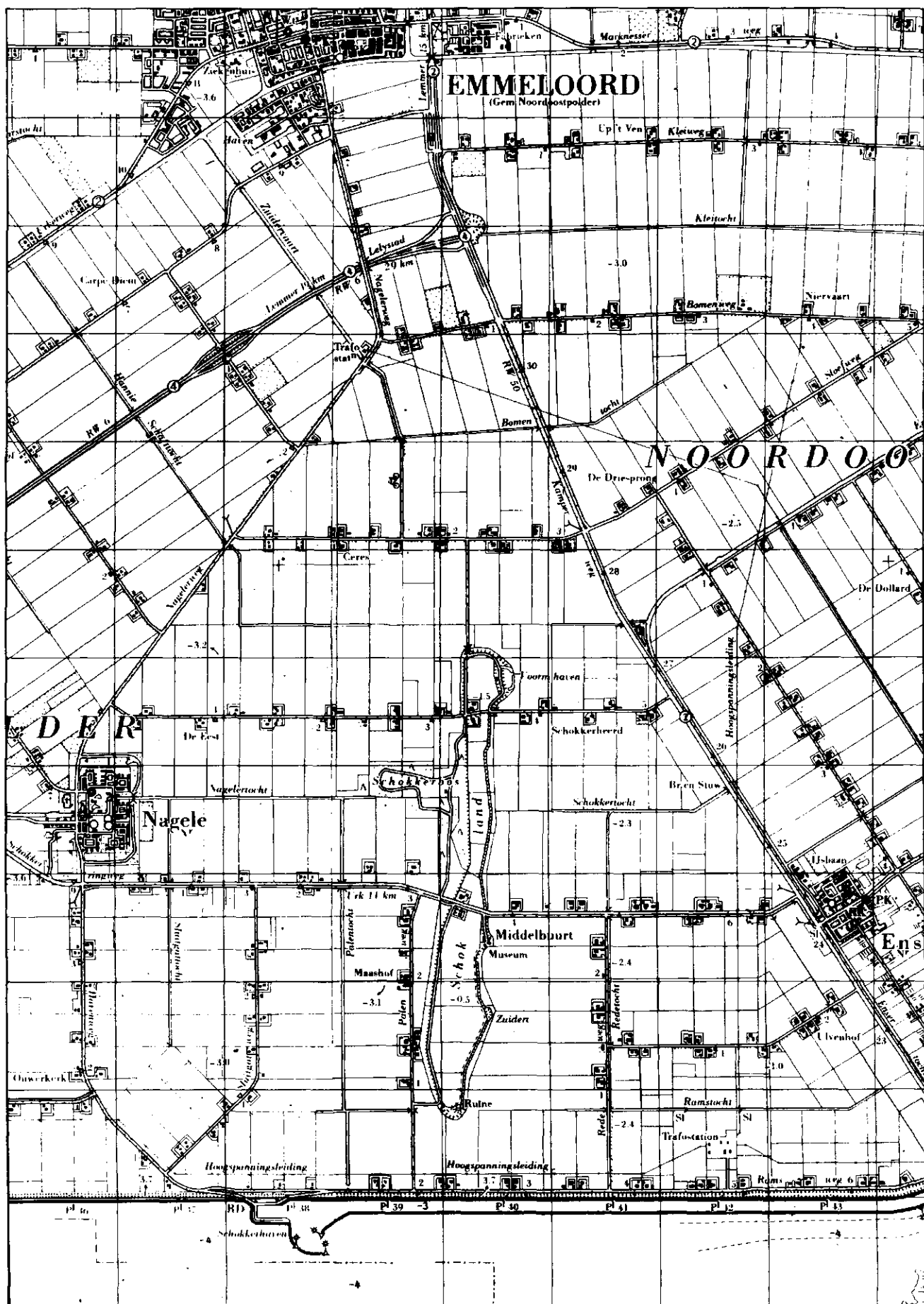

Fig. 1 Ligging van het voormalige eiland Schokland in de Noordoostpolder.

Enkele voor de beheersvisie relevante aspecten blijven in deze studie buiten beschouwing, zoals geohydrologische, landbouwkundige, recreatieve en museale aspecten. Ook kon geen aandacht worden geschonken aan de financiële consequenties van de geformuleerde aanbevelingen.

2 Geologische en geomorfologische aspecten

G.P. Gonggrijp

met bijdragen van S. Barends en J.A. Weinreich

2 Geologische en geomorfologische aspecten

2.1 Ontstaansgeschiedenis

De ontstaansgeschiedenis van het voormalige eiland Schokland begint in de voorlaatste ijstijd, het Saalien (200 000 - 125 000 jaar geleden). In die tijd werd ter hoogte van de lijn Urk - Vollenhove een stuwwal opgeduwd door het Scandinavische landijs. De stuwwal bestond uit een dik pakket gestuwde keileem met een kern van oudere afzettingen. Door latere erosie is een groot deel van deze stuwwal afgebroken en afgevlakt. Alleen bij Urk, Tollebeek, Schokland en Vollenhove komen terreinen met keileem aan het oppervlak voor. De keileem dagzoomt ten westen van het voormalige eiland in het Schokkerbos. Ten oosten van het bos, op het eiland ligt de keileem ongeveer 2 m onder maaiveld (fig. 2.1).

Tijdens het Eemien, een warme tussenijstijd (125 000 - 70 000 jaar geleden) heeft Schokland met Urk en Vollenhove deel uitgemaakt van een langgerekt oost-west georiënteerd keileem schiereiland. Aan de westzijde werd het omgeven door de Eemzee, aan de oostzijde werd het 'omspoeld' door de Rijn (en de Overijsselsche Vecht?) die daar grind en zand deponeerde. Op het schiereiland zelf vonden behalve verwerking van de keileem en zeer lokale veengroei (Voorsterbos, Zwolse vaart), geen vormende processen plaats.

Het Weichselien, de laatste ijstijd (70 000 - 10 000 jaar geleden) werd gekenmerkt door een koud klimaat. De Rijn stroomde in die tijd ten zuiden van het keileem schiereiland. De Overijsselsche Vecht liep mogelijk ten noorden van dit gebied. Gedurende deze laatste ijstijd werd in het gebied door de wind een laag dekzand afgezet van sterk wisselende dikte. Plaatselijk vormde het dekzand vlakten, elders ontstonden lage ruggen of heuvels tot ongeveer 1,5 m hoogte. De oudere dekzanden zijn relatief lemig, de jongere zijn grover van samenstelling.

Aan het einde van het Weichselien zijn vanuit de eerder genoemde rivierdalen die zowel ten noorden als ten zuiden van Schokland liggen rivierduinen opgestoven. Onder de zuidpunt van Schokland ligt de kop van zo'n duin op ongeveer 1 m onder het maaiveld. Het dekzand ligt onder Schokland gemiddeld ongeveer 6 m onder het maaiveld (fig. 2.2). Het reliëf is zeer onregelmatig.

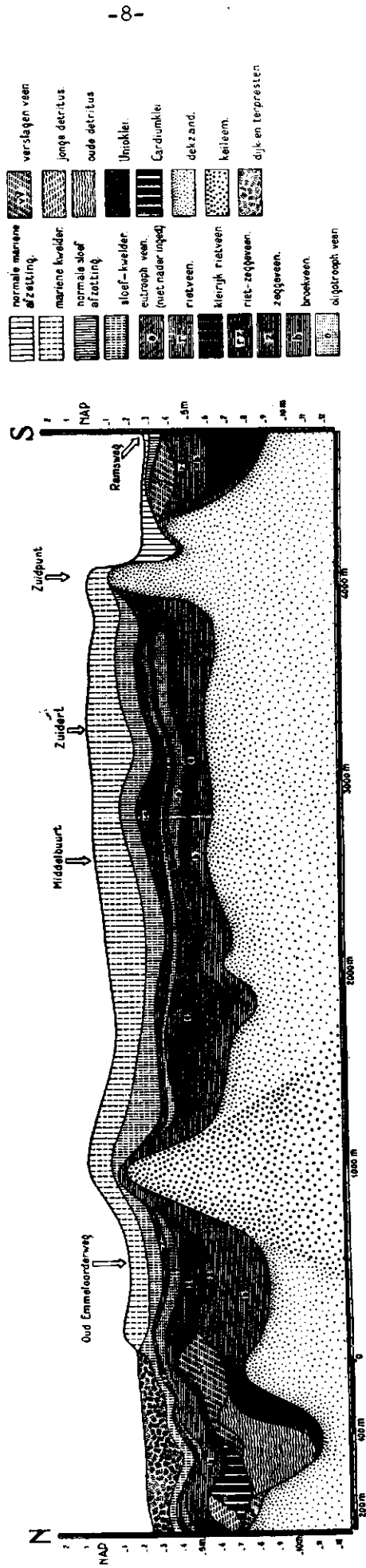

Fig. 2.1 Geologische dwarsdoorsnede van het voormalige eiland Schokland (Wiggers & Van der Heide 1954).

In het Holoceen (10 000 jaar geleden begonnen - nu) smolt het landijs dat zich ook in de laatste ijstijd had gevormd, doch slechts tot Hamburg was gekomen. Hierdoor steeg de zeespiegel en het grondwaterniveau waardoor vooral tijdens het midden van het Holoceen in grote delen van West- en Midden-Nederland de omstandigheden voor veenvorming gunstig werden.

Aanvankelijk werd op het pleistocene zand broekveen afgezet door de aanvoer van voedselrijk water. Daar waar dit voedselrijke water minder invloed uit kon oefenen op de veengroei ontwikkelde zich zeggeveen.

Het veenlandschap dat ontstond werd in de omgeving van Schokland doorsneden door enkele geulen die vanuit West-Nederland werden gevoed. Bij overstromingen werd o.a. ten noordwesten van Schokland oude zeeklei (Unioleij) afgezet (fig. 2.3). In dit landschap staken aanvankelijk de hoge dekzandruggen en keileemkoppen nog boven het veen uit. Tenslotte was omstreeks 3600 jaar geleden het gehele gebied bedekt met veen en werd het doorsneden door enkele geulen. Welk type veen was ontstaan, was afhankelijk van de ligging van het gebied ten opzichte van 'voedselbronnen' als geulen. Ver van de geulen vormde zich veenmosveen, in een voedselarm milieu. Vandaar dat de veenopbouw van plaats tot plaats sterk kan verschillen. Uitbreiding van het Flevomeer en toenemende invloed van de zee in het gebied leidden tot een voortdurende afbraak van het veenlandschap.

Deze toenemende invloed had plaatselijk ook de afzetting van zeeklei (Cardiumleij) tot gevolg (1800 - 1250 v.Chr.). In deze periode ontstond er een complex van meren in dit gebied. Tegelijkertijd ging de veenvorming van veenmosveen abrupt over naar eutroof veen, te weten rietveen. Hierop werd later weer een nieuwe laag oligotroof veen gevormd. Na deze grote zeeinbraak vangt de definitieve afbraak van het veen aan. De omvang van het op dat moment bestaande veeneiland kan worden afgeleid uit de detritus-gyttja afzettingen, die voor het begin van onze jaartelling in het open water van de meren rondom het eiland zijn afgezet en organische stof bevatten die ten dele bestaan uit afbraakprodukten van het veenland.

Rond het begin van onze jaartelling werd de invloed van de zee weer groter, het Flevomeer veranderde in Almerelagune (fig. 2.4). Urk en Schokland vormden tezamen een groot eiland, in het zuiden begrensd door de IJsselgeul, in het noorden door het stroomdal van de voortzetting van de Overijsselsche Vecht. Ten tijde van de Laat-Romeinse/Vroeg-Merovingische 'transgressiefase' (tussen 250 en 500/600 na Chr.) is de zogenaamde sloef afgezet.

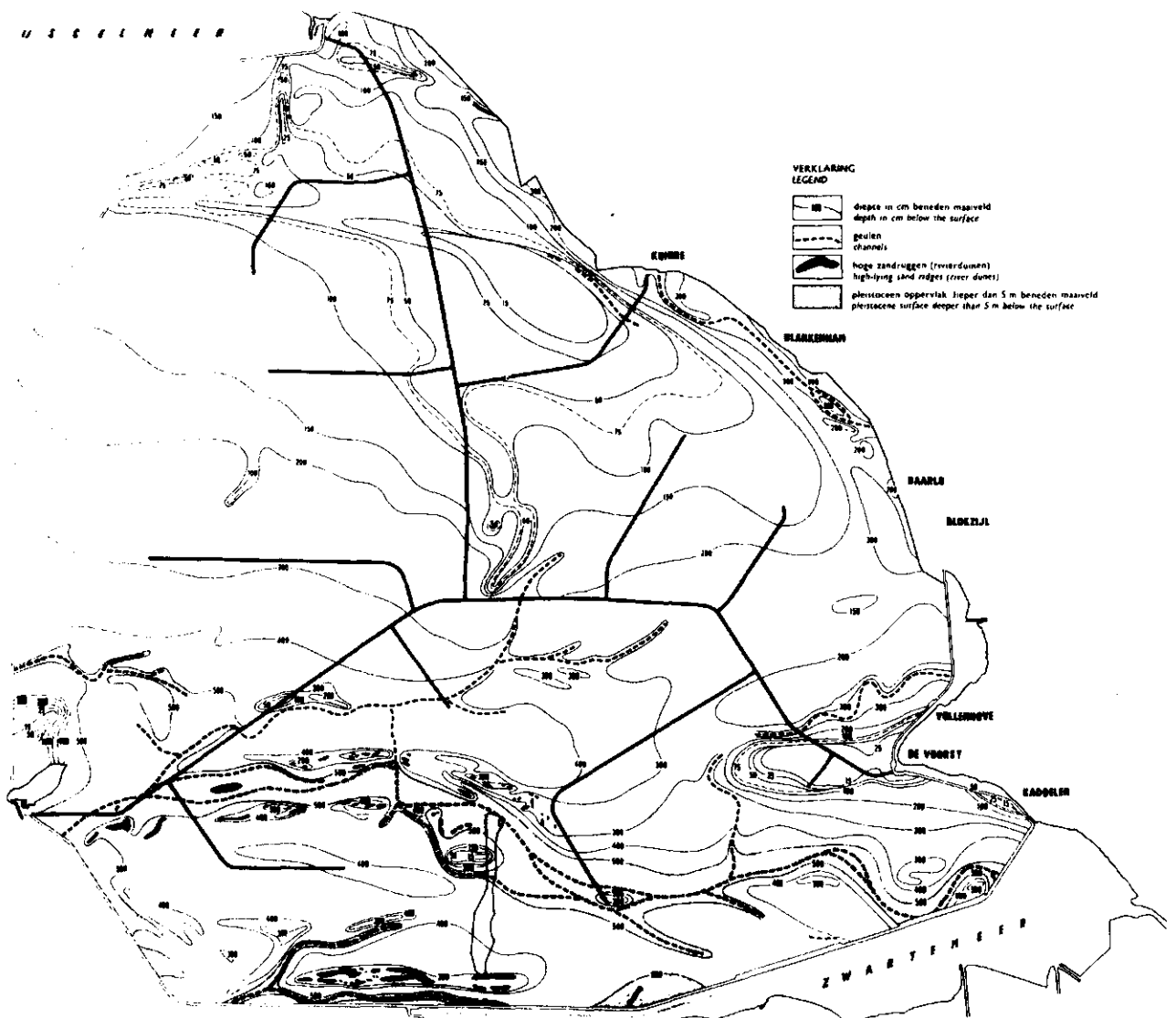

Fig. 2.2 Diepteligging van het pleistocene oppervlak (Wiggers, de Jong & Spanjer, 1962).

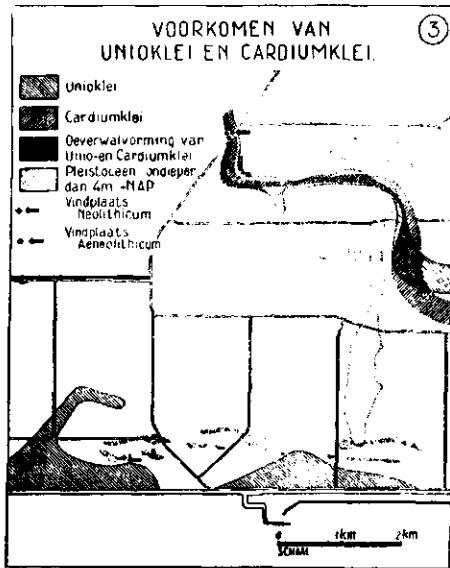

Fig. 2.3 Voorkomen van Unio- en Cardiumklei (Wiggers & Van der Heide, 1954).

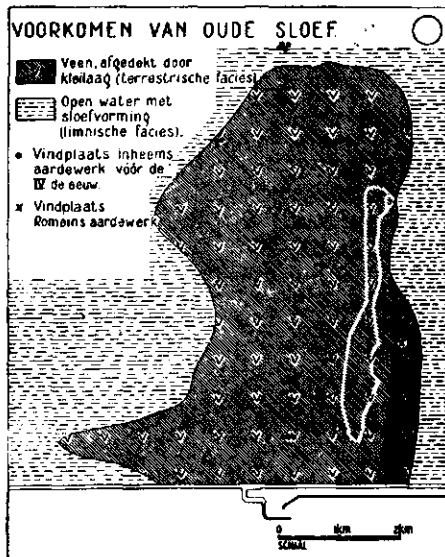

Fig. 2.5 Voorkomen van oude sloef (Wiggers & Van der Heide, 1954).

Ook deze sloefafzetting vond plaats in open water en niet op het toen aanwezige land, zodat de aanwezigheid van deze sloef weer een indicatie vormt voor de omvang van Schokland in deze tijd (zie fig. 2.5). Ten tijde van deze 'transgressie' werden Urk en Schokland van elkaar gescheiden. Een deel van het veenlandschap bij Urk en Schokland is in deze periode opgeruimd. Het veengebied tussen Schokland en Elburg bleef wel bestand tegen de zeeinbraken. Tussen de vierde en de negende eeuw is op het resterende deel een soort zoetwaterkweldersloef afgezet. Bij een verdere uitbreiding van de Almerelagune is het eiland overstroomd en bleven alleen de twee hogere delen van Urk en Schokland over. De Almerelagune ging geleidelijk aan over in de Zuiderzee door de nog steeds toenemende invloed van de zee in dit gebied. Het veenlandschap rond Schokland werd in deze periode aangetast en over vrij grote afstanden verwijderd (fig. 2.5). Tijdens deze overstromingen werd tevens klei afgezet. Dit kleidek (nu 2 m geklonken klei) beschermde het onderliggende veen tegen aantasting.

De zeeinvloed werd in 1932 aanzienlijk beperkt toen de Afsluitdijk werd aangelegd, en verdween geheel toen in 1942 de Noordoostpolder werd ingepolderd.

Samenvattend kan gesteld worden dat het voormalige eiland Schokland is opgebouwd uit van boven naar beneden:

- een zoutwaterkleipakket
- een zoet(brak)waterkleipakket (sloef)
- een veenpakket (broekveen, zeggeveen, rietveen en veenmosveen en overgangen)
- een pleistocene ondergrond (keileem, dekzand, rivierduinen).

De directe omgeving van Schokland heeft globaal eenzelfde opbouw. Het veenpakket is behalve in de voormalige geulen minder dik. Bovendien komt er veendetritus voor. Ook de kleipakketten zijn minder dik omdat op Schokland voortdurende opslibbing plaatsvond.

2.2 Het reliëf

De huidige geomorfologie van het eiland en de omgeving is in sterke mate bepaald door de oorspronkelijke topografie en de veranderingen die sinds de drooglegging van de Noordoostpolder zijn opgetreden als gevolg van klink.

Fig. 2.4 De verdeling van land en water omstreeks het begin van de jaartelling (gedeeltelijk naar Wiggers en Pons en Wiggers).

Oorspronkelijke topografie

De oorspronkelijke topografie van de IJsselmeerbodem vertoonde een enigszins steile helling in het noorden en noordoosten van het noordoostpoldergebied. Deze helling wordt naar het westen toe flauwer. Plaatselijk liggen er enkele verheffingen: Schokland ('veeneiland'), Urk (keileemeiland) en Ens (IJsseldelta).

Naast het eiland Urk, vormde Schokland een markant element, dat bijna 3 m boven de IJsselmeerbodem lag. De hoogte van het eiland varieerde van zeeniveau tot 1 m boven zeeniveau ter hoogte van de keileemopduikingen en 1,6 m of meer ter plaatse van de terpen (fig. 3.6).

Klink

Na de drooglegging van de Noordoostpolder in 1942 trad als gevolg van de ontwatering klink op. Deze klink is niet voor alle afzettingen gelijk en is bovendien afhankelijk van de mate van ontwatering. Zand klinkt nauwelijks terwijl veen zeer sterk kan klinken.

Als gevolg van de klink en de verschillen in bodemgesteldheid ontstond een gevarieerd microreliëf gesuperponeerd op het reeds bestaande.

Een hoogtepuntenkaart met een schaal 1:10 000 en hoogtepunten op 10 cm nauwkeurig, geeft gedetailleerde informatie over de hoogteverschillen op en rond het voormalige eiland (fig. 2.6).

In de directe omgeving vallen op de hoogtepuntenkaart twee dingen op:

1. De voormalige onderwaterdelta van de IJssel.
2. Het Schokkerbos.

De keileembult onder het Schokkerbos steekt thans gemiddeld 1 m boven de voormalige IJsselmeerbodem uit, terwijl aangenomen mag worden dat deze bult tijdens de IJsselmeerfase nagenoeg één vlak gevormd heeft met de omgeving. Omdat de keileem niet of nauwelijks geklonken is betekent dit dat de klink van de veen/kleibodem daar ongeveer een meter bedraagt.

Op het voormalige eiland zelf heeft de inklinking geleid tot een gevarieerde topografie. Volgens de (gebrekkige) gegevens van de stafkaart van 1933 waren de natuurlijke hoogteverschillen op het destijds nagenoeg vlakke eiland niet meer dan ongeveer 0,6 m, de kunstmatige hoogten uitgezonderd. Thans lopen de hoogten uiteen van NAP -2,7 tot +0,8 m, een verschil van 3,5 m.

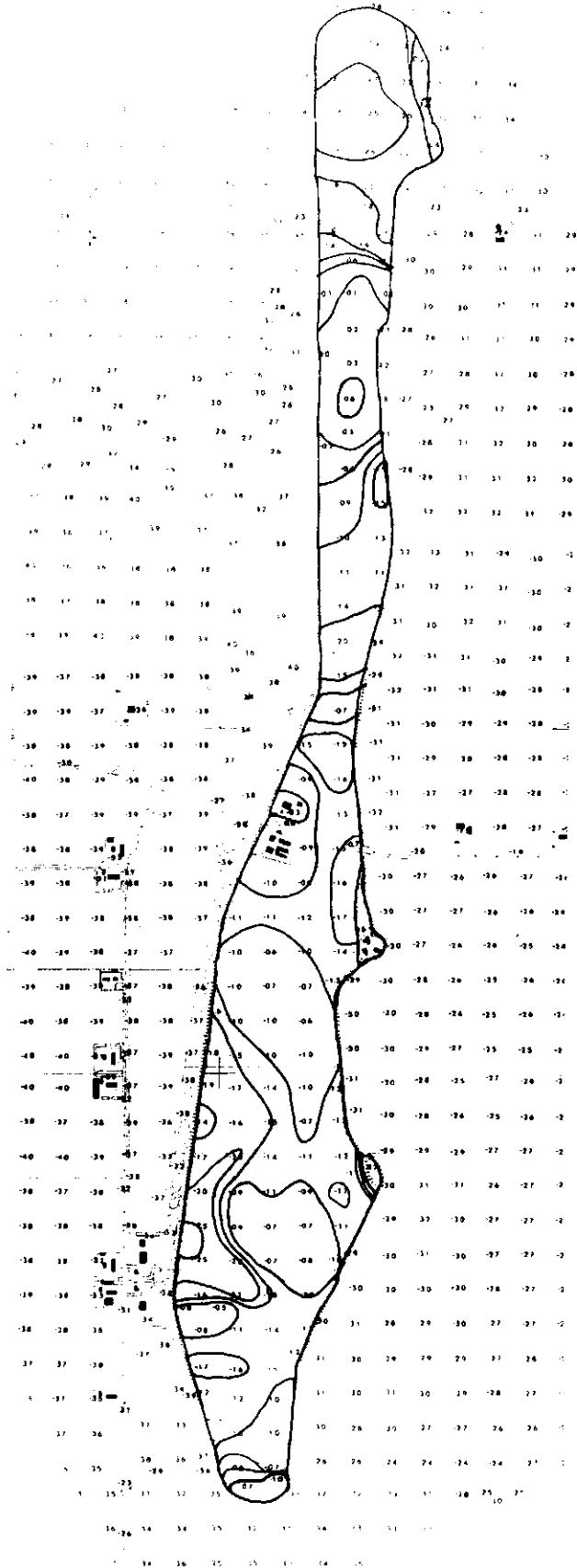

Fig. 2.6 Hoogtepunten en hoogtelijnenkaart (hoogtelijnen per 0,5 m).

Het laagste punt (NAP -2,7 m) bevindt zich in een voormalige plas bij de Noordpunt.

Wanneer alleen het voormalige land in beschouwing wordt genomen is het verschil ongeveer 3 m (NAP -2,2 m en +0,8 m). Als gevolg van de klink lijken de reliëfverschillen dus aanzienlijk te zijn toegenomen. Uit waterpassingen in raaien op Schokland in 1949, 1956 en 1960 is gebleken dat de klink inderdaad als gevolg van verschillen in bodemopbouw van plaats tot plaats een andere waarde heeft. De hoogste gemiddelde raaiwaarde tussen 1949 en 1960 bedroeg 99 cm klink, de laagste 13,5 cm (Glopper in: Zuur e.a. 1963). Vergelijking van de hoogtepuntenkaart (1 : 10 000) van 1972 met de stafkaart van 1933 (1 : 25 000) doet dus vermoeden dat de klink thans op sommige plaatsen al meer dan 99 cm bedraagt.

Om een betere indruk te krijgen van de klink ter plaatse zouden hoogtepuntenkaarten uit verschillende jaren vergeleken moeten worden met de situatie van 1942. Dit heeft (nog) niet plaatsgevonden.

Duidelijk is echter dat de laagste delen van het eiland (de plassen) ook nu nog de laagste delen zijn en de hoogste delen (keileem- en rivieropduiking) ook nu de hoogste delen vormen.

Naar alle waarschijnlijkheid is er nog geen einde gekomen aan het inklinkingsproces en verwacht mag worden dat de hoogteverschillen op en rond het voormalige eiland Schokland nog enigszins zullen toenemen, hoewel steeds minder. Dit is mede afhankelijk van eventuele verdere ontwatering. Een nadere analyse van de verschillende hoogtepuntenkaarten in de tijd kan informatie geven over eventuele veranderingen van het hoogteverschil tussen eiland en omgeving.

2.3 De aardkundige waarde

In aardkundig opzicht vormt het voormalige eiland Schokland een uniek object. Het is het enige (voormalige) veeneiland in een (voormalig) marien milieu dat ons land rijk is. Wel liggen er enkele voormalige veeneilanden in droogmakerijen, zoals in de Workumermeer Polder en de Matten in de Schermer. De reliëfverschillen op het eiland demonstreren op uitstekende wijze het verschijnsel klink.

Om deze redenen is het van belang de reliëfverschillen op maar ook rond het eiland te behouden.

De Gesteentetuin in het Schokkerbos geeft informatie over de pleistocene wordingsgeschiedenis, het eiland zelf doet dat over de holocene geschiedenis.

2.4 Literatuur

- Gottschalk, M.K.E. 1971, 1975, 1977. Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland. Deel I, II en III. Assen.
- Pons & Wiggers. 1958. De morfologie van het pleistocene oppervlak in Noord Holland en het Zuiderzeegebied, voor zover gelegen beneden gemiddeld zee-niveau (NAP). TKNAG 75: 140-153.
- Wiggers, A.J. & G.D. van der Heide. 1954. Enkele resultaten van het geologisch en archeologisch onderzoek betreffende het eiland Schokland en zijn naaste omgeving. In: Langs gewonnen velden. Wageningen, pp. 96-113.
- Wiggers, A.J. 1955. De wording van het Noordoostpoldergebied. Een onderzoek naar de fysisch-geografische ontwikkeling van een sedimentair gebied. Zwolle.
- Wiggers, A.J., F.H. de Jong & K. Spanjer. 1962. De bodemgesteldheid van de Noordoostpolder. Van zee tot land. Rapporten en mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en sociaal-economische opbouw van de IJsselmeerpolders, nr. 33. Zwolle.
- Zuur, A.J. e.a. 1963. Rapporten over inklinking in de Noordoostpolder. Flevo Berichten A no. 44. 53 p.

3. Historisch-geografische aspecten

S. Barends

3. Historisch-geografische aspecten

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk komen de historisch-geografische aspecten van het landschap van het voormalige eiland Schokland aan bod. Historische geografie houdt zich onder meer bezig met onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van het landschap onder invloed van de mens, dat wil zeggen naar de wijze waarop in het verleden de ruimtelijke spreiding van landschappelijke elementen en structuren tot stand is gekomen.

De bewoningsgeschiedenis van Schokland staat in dit hoofdstuk centraal, alsmede de herkenbaarheid van deze geschiedenis in de huidige vorm van het voormalige eiland en de aanwezigheid van overblijfselen van de vroegere bewoning.

De ontstaansgeschiedenis van het voormalige eiland Schokland verschilt in meerdere opzichten van die van andere gebieden.

In de eerste plaats is een groot deel van de ontwikkeling van het voormalige eiland niet meer in het landschap terug te vinden, omdat door de overstroming van de zee alle sporen hiervan zijn uitgewist. Dit geldt niet zozeer voor het eiland zoals dit rond 1940, bij de inpoldering van de Noordoostpolder aanwezig was, maar vooral voor de eerdere fasen die het eiland heeft gekend.

In de tweede plaats heeft ook het eiland, zoals dat in 1940 was overgebleven een andere ontwikkeling doorgemaakt dan andere landschappen. Door het verlaten van het eiland in 1859 en het afbreken van bijna alle gebouwen zijn er weinig overblijfselen of relictten van de voorafgaande periode overgebleven. We kunnen Schokland met de historisch-geografische term "Wüstung" aanduiden, een verlaten nederzetting. De reden voor het verlaten van Schokland is duidelijk: een natuurlijke oorzaak, de overstroming door de zee en het wegslaan van een groot deel van het land, waardoor nog slechts een zeer marginaal bestaan mogelijk was.

Tenslotte neemt het voormalige eiland op dit moment, door zijn ligging in de nieuwe polder, een aparte plaats in, een restant van het oude landschap, omringd door geheel nieuw en modern ingericht land.

Het huidige landschap biedt maar weinig aanknopingspunten voor een beschrijving van het ontstaan en de ontwikkeling van het gebied. Aan de hand van fysisch-geografische

gegevens en met behulp van resultaten van archeologisch onderzoek, dat in dit gebied is uitgevoerd, is het toch mogelijk een inzicht te verkrijgen in de bewoningsgeschiedenis van Schokland.

De beschrijving van de ontstaangeschiedenis (paragraaf 3.2.) is als volgt ingedeeld. De bewoningsgeschiedenis zal worden beschreven tot aan het moment van verlaten van het eiland, 1859. Vervolgens zal worden ingegaan op veranderingen die sindsdien, tot aan de inpoldering in de jaren 40 hebben plaatsgevonden.

Voor een overzicht van de fysisch-geografische kenmerken van het gebied, nodig om de ontwikkelingen in het landschap beter te kunnen begrijpen, wordt verwezen naar hoofdstuk 2.

In paragraaf 3.3. wordt vervolgens ingegaan op de toestand van het eiland ten tijde van de inpoldering. Daarna wordt het huidige landschap onder de loep genomen, met name de veranderingen die hebben plaatsgevonden sinds de inpoldering en de relictten van het oude eiland in het huidige landschap. Apart komen in paragraaf 3.4.4. de archeologische waarden aan bod. Deze paragraaf, en de daarbij behorende kaart met archeologische monumenten, is samengesteld door de heer J.W.H. Hogestijn, archeoloog bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek. In paragraaf 3.5., tot slot, volgen de conclusies en aanbevelingen.

3.2. Ontwikkeling van het eiland voor de inpoldering.

3.2.1. Bewoningsgeschiedenis tot 1859

Voor een groot deel is de bewoningsgeschiedenis van het gebied op en om Schokland te achterhalen door archeologische vondsten in het gebied (zie ook paragraaf 3.4.4.).

De oudste bewoning van het gebied rondom Schokland vond plaats op de oevers van de oude stroomgeulen van IJssel en Vecht. Prehistorische vondsten worden gelokaliseerd in een gebied waar verband met deze voormalige geulen kon worden aangetoond. De keuze van deze hoger gelegen rivieroevers ligt voor de hand. In de eerst plaats speelde de aanwezigheid van drinkwater een grote rol. Ook de aanwezigheid van voedsel in de vorm van vis, maar ook van andere dieren, die op zoek waren naar drinkwater, was van belang. Tot slot bood het water een goede transportmogelijkheid in het dichte moerasbosgebied. Vindplaatsen op dergelijke geuloevers liggen onder andere ten westen van de Zuidpunt van Schokland, op de hoge zandrug van een rivierduin. Ook langs de oude stroomgeul van de Overijsselse Vecht, door het noordelijk deel van het latere eiland Schokland, zijn bewoningssporen gevonden.

Deze eerste bewoning dateert uit de Vroege Bronstijd of Late Steentijd. Er is waarschijnlijk sprake van nederzettingen, waarvan de bewoners leefden van de jacht en visvangst.

Aan de oostkant van het eiland, eveneens langs de oever van de Vecht, werd een oude woonplaats gevonden met bijbehorende akkergronden. Zwarte strepen tekenden zich af in het zand, waarin drie groepen min of meer evenwijdige lopende ploegsporen werden herkend. Er was hier dus sprake van grondbewerking ten behoeve van de landbouw. Tevens duidde de aanwezigheid van houtskool op het afbranden van het aanwezige struikgewas.

Ten westen van het noordelijk gedeelte van Schokland zijn vondsten gedaan uit de Bronstijd (v.d. Heide, 1965).

Na die tijd nam het aantal overstromingen toe. Het Flevomeer ontstond. Maar ook de veengroei zette zich verder voort.

Ten gevolge van de verschillende transgressies is het gebied vrijwel verlaten. Ieder spoor van bewoning van voor de 10e - 11e eeuw ontbreekt. Het gebied was blijkbaar weinig aantrekkelijk voor bewoning.

In deze periode is de omvang van het eiland enorm afgenomen. Zoals in hoofdstuk 2 al is vermeld, werden Urk en Schokland toen van elkaar gescheiden.

In de tiende eeuw werd het klimaat wat droger, waardoor de begaanbaarheid van het veen verbeterde (Heidinga,

1987). Door het binnendringen van de zee zal overigens de afwatering van het veen aanzienlijk verbeterd zijn, waardoor de bewoonbaarheid extra werd gestimuleerd. Sindsdien is er sprake van een hernieuwde occupatie van dit deel van het Zuiderzeegebied.

De oorzaak voor de heroccupatie dient tevens gezocht te worden in een toename van organisatorische en sociale ontwikkeling van de bevolking. Met name onder invloed van kerken en kloosters worden in die tijd grote ontginnings- en landaanwinningsprojecten ter hand genomen. Daarnaast speelt ook de toename van de handel een belangrijke rol. In de 11e eeuw ontstonden de eerste handelscentra in dit gebied. Met name Kampen maakte een enorme groei door. De kleine nederzettingen in het gebied rond het Almere hadden een meer agrarisch karakter. In de huidige Noordoostpolder lagen in de late Middeleeuwen 8 dorpen. Deze nederzettingen bestonden waarschijnlijk uit verspreide boerderijen (Modderman, 1945). In de buurt van Schokland zijn hier sporen van gevonden, onder andere ten noorden en ten oosten van het voormalige eiland, en in het zuiden op de hoge zandrug van een rivierduin. De verspreiding van deze middeleeuwse nederzettingen vertonen geen of nauwelijks samenhang met het reliëf van de ondergrond.

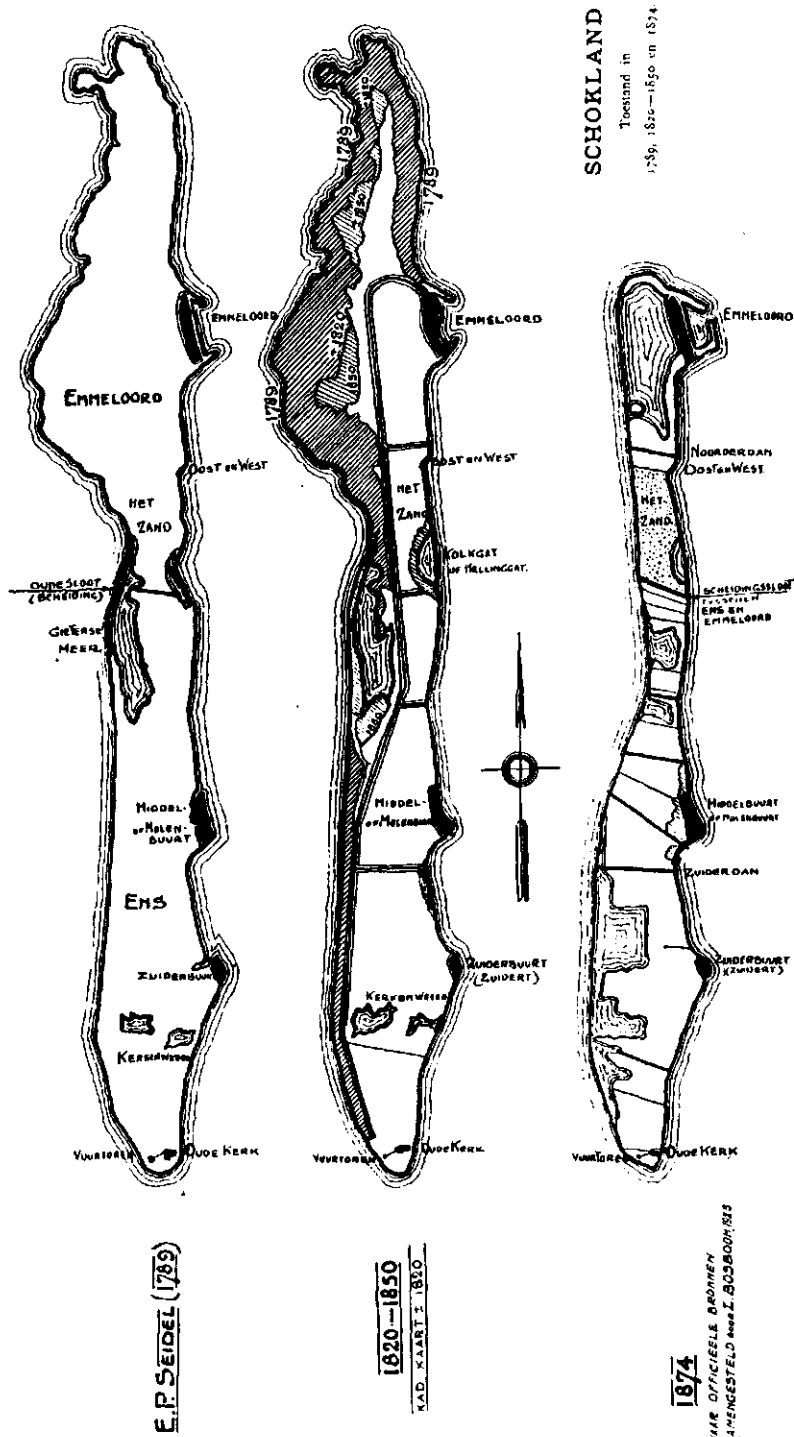
Opvallend is overigens dat vondsten, zowel uit de Middeleeuwen als uit de perioden ervoor, vrijwel uitsluitend buiten de huidige contouren van het voormalige eiland voorkomen en nauwelijks op Schokland zelf (zie ook paragraaf 3.4.4.). Het is mogelijk dat de nederzettingen op Schokland alle min of meer aan de kust gelokaliseerd waren en dat het middelste gedeelte van het eiland ten behoeve van de landbouw was ingericht. Oorspronkelijk leefden de bewoners van deze laat-middeleeuwse nederzettingen voornamelijk van veeteelt. Later zal ook de visserij en de handel een meer belangrijke plaats zijn gaan innemen.

De nederzetting in het noorden van het eiland heette Emmeloord. In het zuiden lag een tweede nederzetting, Ens. Deze nederzetting lag vroeger waarschijnlijk ten westen van de huidige zuidpunt. De naam Emmeloord is ontleend aan een lijst van kapellen die behoorden bij het oude Benedictijner klooster St. Odulf dat bij Staveren heeft gelegen en die dateert van omstreeks 1200. Zowel Urk (Urch) als Emmeloord (Emelwerth) worden hierin genoemd. De naam Schokland werd in die tijd niet gebruikt. Het eiland werd aangeduid met de namen Emmeloord, voor het gehele noordelijke deel en Ens voor de zuidelijke helft van het eiland. De naam Schokland wordt pas voor het eerst gebruikt in de tweede helft van de 18e eeuw.

Beide delen van het eiland, Emmeloord en Ens, hebben een aparte geschiedenis doorgemaakt. De geschiedenis van Emmeloord hangt nauw samen met die van Urk. Beide namen worden vaak in combinatie genoemd. In 1383 komen de Bisschop van Utrecht en het klooster van St. Odulf te Staveren overeen het patronaat van de kerk van Koudum in Friesland te ruilen, onder meer voor het patronaat van de kerk te Emmeloord, die behoort aan het klooster (Muller, 1917-1922, nr. 1066). Hierdoor krijgen de bisschoppen van Utrecht invloed in dit gebied. Maar ook de Graven van Holland wilden hun macht in deze omgeving vergroten. In 1331 worden de heren van Kuinre door de Hollandse graaf beleend met goederen in deze omgeving, en met het gerecht van Urk en Emmeloord ("gerecht van Emlairden half"). Hoe de Graaf van Holland in bezit is gekomen van deze goederen is onbekend. Later wordt eveneens een deel van Urk en Emmeloord aan de heren van Voorst in leen uitgegeven. Verondersteld wordt dat er gelijktijdig twee heren over de eilanden regeerden (Moerman en Reijers, 1925). In 1412 doet de vrouwe van Voorst afstand van haar rechten op de beide eilanden. De heren van Kuinre waren berucht op het gebied van de penningkunde. Zij sloegen namelijk zelf, nagemaakte, munten. Vermoedelijk stond de munt op Schokland, getuige enkele koopbrieven, waarin sprake is van land "dair die munte op plach te staen" (Moerman en Reijers, 1925). In de tweede helft van de 15e eeuw kwamen Urk en Emmeloord in handen van het geslacht Zoudenbalch, een aanzienlijk geslacht uit Utrecht. Later behoorden de eilanden aan het geslacht Van der Werve, dat in 1660 zijn bezit overdeed aan de stad Amsterdam. De belangstelling van Amsterdam voor deze eilanden kan worden verklaard door de aanwezigheid van de vuurbaak op Urk, van belang voor de scheepvaart.

De oudst bekende vermelding van Ens dateert van 793 "Enedseae" (Künzel e.a., 1988). De naam zou bestaan uit twee delen, namelijk "seae", dat meer of zee betekent, en "ened", dat eend betekent. In 1302 wordt Ens genoemd, als Jacobus van Enesce burger van Kampen wordt. Ens is altijd onder Overijssels gezag geweest. Pas in de Franse tijd (1806) wordt Schokland als geheel bij de provincie Overijssel ingedeeld.

De grens tussen Ens en Emmeloord werd in de 18e eeuw gevormd door een sloot, gelegen ten noorden van het smalste gedeelte van het eiland, waarlangs tevens een dijkje heeft gelegen (Moerman en Reijers, 1925) (zie figuur 3.1). Niet alleen staatkundig waren Emmeloord en Ens gescheiden, ook op godsdienstig gebied was er een verschil. Emmeloord is altijd katholiek gebleven, de Reformatie had hier weinig succes. Ens was daarentegen wel hervormd.

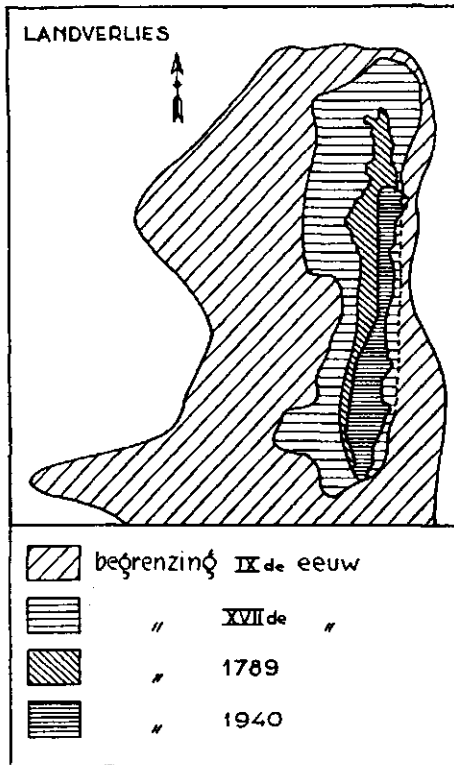

Figuur 3.1: Het eiland Schokland in 1789, in 1820-1850 en in 1874. Op de kaart van 1789 staat de ligging van de scheidingsssloot, die de grens aangeeft tussen Ens en Emmeloord, aangegeven.
Bron: Moerman en Reijers, 1925.

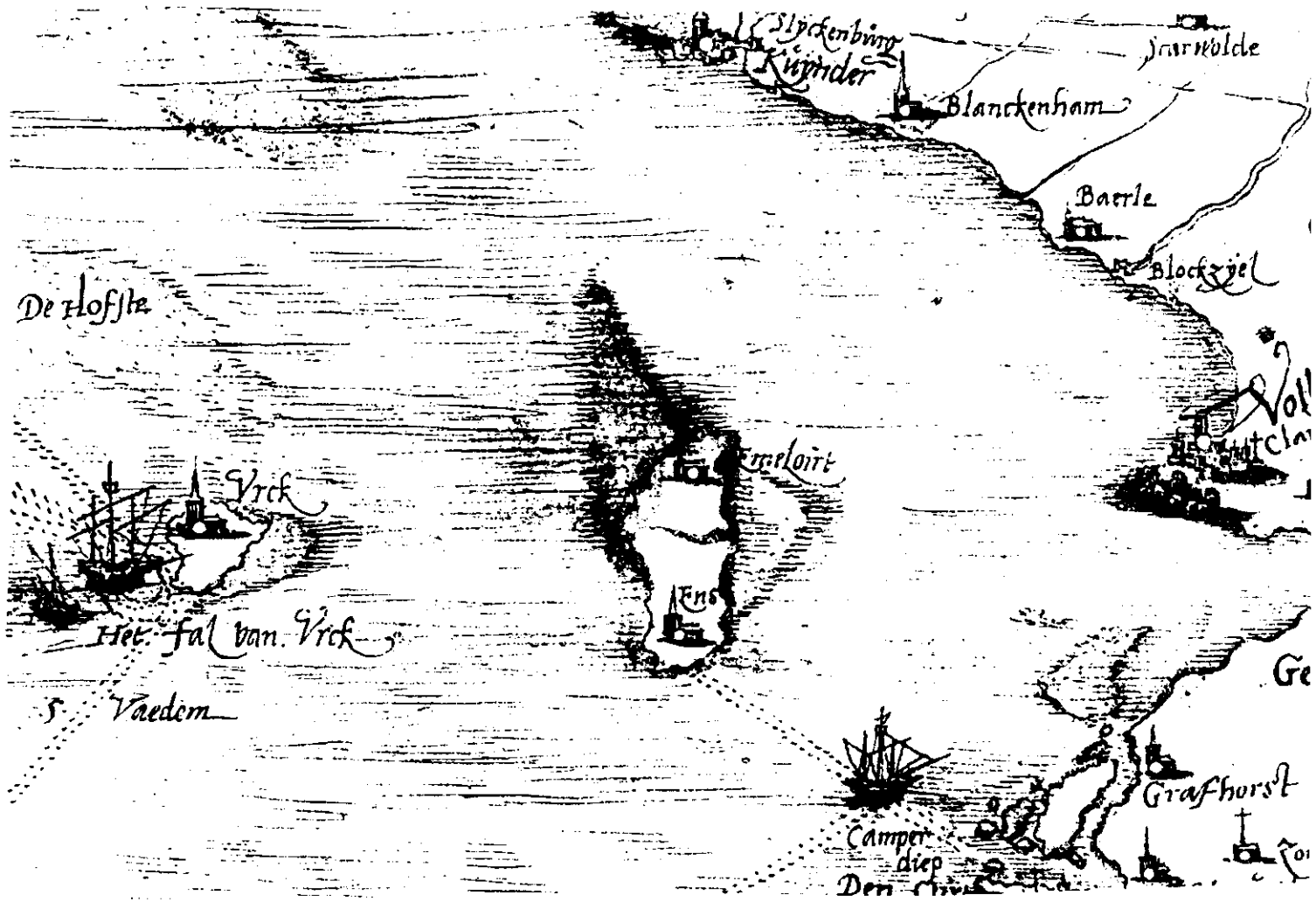
Onder invloed van de diverse stormvloed en uit de late middeleeuwen werd het veenlandschap rond Schokland sterk aangetast. Bekend is onder andere de Allerheiligenvloed van 1170, waarbij land tussen Vollenhove en Schokland is weggeslagen. Waarschijnlijk vond tevens de doorbraak van de veenbarrière tussen Schokland en Elburg ten tijde van deze stormvloed plaats. Ook bij de stormvloed van 1375 werden zowel op Urk als op Schokland zware verliezen geleden. Over de stormvloed van 1507 in het Zuiderzeegebied zijn we vrij uitvoerig ingelicht door de rekening van de bisschoppelijke rentmeester van Vollehove (Heeringa, 1926, II, p.712). In die tijd stond onder meer Ens geheel onder water. In de tweede helft van de 16e eeuw is niet alleen sprake van een groot aantal stormvloed en, maar loopt ook het water bij storm enorm hoog op, ten gevolge van het steeds wijder worden van de zeegaten. In 1570 liep Schokland tijdens de Allerheiligenvloed wederom zware stormvloedschade op (Gottschalk, 1971, 1975 en 1977).

Deze overstromingen vormen slechts hoogtepunten in een geleidelijke ondergang van het gebied. De oude omvang van het land van Schokland op verschillende momenten is gereconstrueerd (zie figuur 3.2). De verschillende stadia van de omvang van Schokland zijn ten dele gebaseerd op archeologische vindplaatsen, ten dele op gevonden dijksproen, en ten dele op de diverse aangetroffen kleilagen in het gebied (Wiggers en v.d. Heide, 1954). Opvallend is echter dat bij deze reconstructie nauwelijks gebruik is gemaakt van oude kaarten, met uitzondering van de kaart van E.P. Seidel uit 1789 (zie figuur 3.1). Ouder kaartmateriaal, zoals bijvoorbeeld de kaart van Christiaan sGroten uit 1560, is niet geraadpleegd. Op deze kaart staat namelijk een geheel andere vorm van het eiland weergegeven (figuur 3.3). Zowel aan de noordwestzijde als aan de oostzijde staan grote delen land aangegeven, waarschijnlijk in die tijd al periodiek onder water, gezien de signatuur op de kaart. Aanduiding van een dergelijke uitbreiding ontbreekt bij Wiggers en van der Heide. Mogelijk biedt nader archiefonderzoek een oplossing voor dit probleem (zie paragraaf 3.5.1.). Het landverlies tussen 1789 en 1874 is wel goed te reconstrueren aan de hand van kaartmateriaal (zie figuur 3.1).

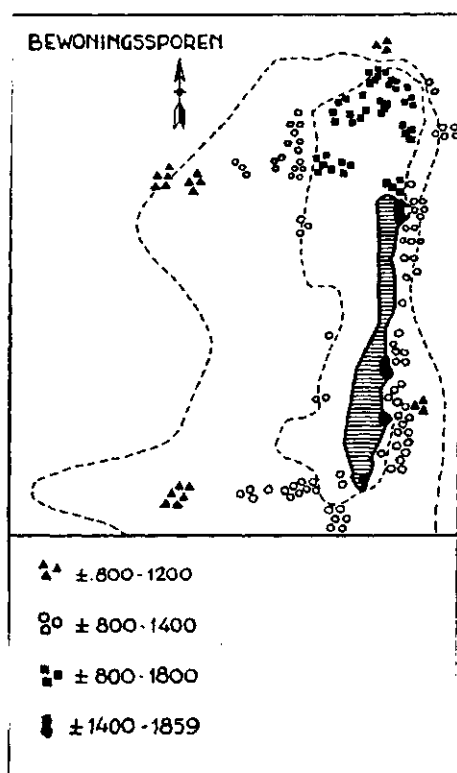
De bewoning schuift door het verlies aan land geleidelijk aan op naar het oosten. Dit blijkt uit de vindplaatsen van middeleeuwse scherven (zie figuur 3.4). Ook begint in deze periode de bevolking zich tegen het water te beschermen door de aanleg van terpen. Op Schokland waren deze terpen langgerekt van vorm, en lijken daardoor op een stuk dijk. Op het huidige Schokland zijn nog drie terpen bewaard gebleven, maar in de late middeleeuwen moeten er veel meer geweest zijn, getuige de vele vindplaatsen

Figuur 3.2: Reconstructie van de omvang van Schokland (volgens Wiggers en van der Heide (1954))

Figuur 3.3: Fragment van de kaart van Christiaan sGroten uit 1560

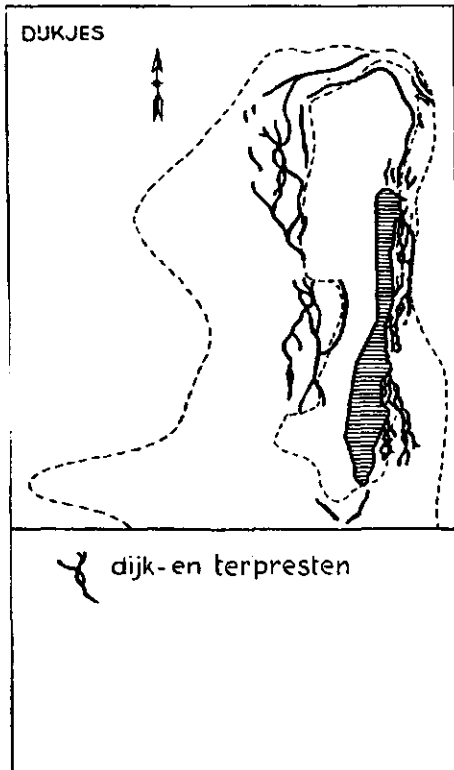
**Figuur 3.4: Bewoningssporen op en rond Schokland
(uit: van der Heide, 1965)**

rondom het noordelijke en oostelijke deel van het eiland, die aan bewoonde terpen herinneren. Deze terpen werden niet in een keer opgeworpen. Uit onderzoek in de terpen van Middelbuurt en Zuidert (de laatste twee buurten van Ens) bleek een reeks van ophogingsfasen te onderscheiden in de vorm van afwisselende lagen klei, mest en zeegras (Modderman, 1945). Ook bij eigen boringen werden deze lagen aangetroffen. In het zuidwesten bood aanvankelijk de hoog gelegen zandrug de mogelijkheid voor bewoning. Door de toenemende afslag van het eiland in deze omgeving is dit terrein echter verlaten.

Niet alleen met behulp van terpen trachtte de bevolking zich tegen het water te beschermen, ook werden er dijken aangelegd. Het begin van de dijkenbouw dateert van de 10e en 11e eeuw. Vóór die tijd woonde men op onbedijkte grond. Toen echter hernieuwde hoge waterstanden het woongebied in moeilijkheden bracht, heeft men een begin gemaakt met het bekaden van bedreigde landstreken. De al aanwezige terpen werden verbonden door middel van de dijken. De vroegste dijken bestonden uit kleine aarden wallen, en werden vervaardigd uit ter plaatse aanwezig materiaal, zoals stenen, klei en turven. Ook werd gebruik gemaakt van zeegras, zeewier genoemd. Op Schokland werd dit aan de noordkust bij de haven van Emmeloord gebruikt, en tevens bij Zuidert. Later werd ook materiaal voor de dijkenbouw aangevoerd, in de vorm van puin en zelfs oude grafstenen. De oude dijken zijn op luchtfoto's en in het veld door de donkerder kleur nog terug te vinden (zie ook par. 3.3.). Het verloop ervan, alsmede de ligging van de eerder genoemde oude, langgerekte terpen aan de oostkant van het eiland is in kaart gebracht (zie figuur 3.5). In een later stadium werden houten paalschermen aangebracht om het aarden dijklichaam tegen zeewater en golfslag te beschermen. Deze palen werden met dwarsbalken tot lange schermen verbonden, en vormden een hechte constructie. In de 18e eeuw werden deze paalschermen echter aangetast door paalworm.

Na de bedijking stuwde het water op. Door de enorme kracht werden de overstromingen veel gevaarlijker. Bij doorbraken werden dan ook diepe geulen uitgeschuurd en werd veel land weggeslagen. Met name in de 12e en 13e eeuw zijn grote landverliezen geleden, maar ook daarna zijn de aanvallen door de zee doorgedaan.

De nederzetting Ens, in het zuiden van Schokland, is in de loop der tijd ten gevolge van overstromingen een aantal malen verplaatst. De oudst bekende nederzetting lag ten westen van de huidige zuidpunt van het eiland, op de hoge zandrug, getuige de aanwezigheid van baksteen en ander materiaal op deze lokatie (v.d. Heide, 1955). In de 14e/15e eeuw werd op de zuidpunt een kerk gebouwd van 12e eeuwse materiaal, waarschijnlijk afkomstig van een elders gelegen voorganger. In de nog aanwezige fundamenten zijn

Figuur 3.5: Dijk- en terprestanten rond het eiland Schokland
(uit: Wiggers en van der Heide, 1954)

7 bouwfasen te herkennen. Deze kerk werd echter eveneens meer en meer bedreigd door het water, ondanks de hoge ligging van de Zuidpunt van Schokland. Tenslotte bouwde men een beschermende spatmuur eromheen en daaromheen wierp men nog eens een kleine ringdijk op (Modderman, 1945). Dit alles was echter tevergeefs. In de 17e eeuw tenslotte werd het gebouw, dat nog enige tijd als schapenschuur werd gebruikt, opgegeven. In 1717 werd op de Middelbuurt een nieuwe kerk gebouwd. Het kerkhof in en om de oude kerk werd in verband met plaatsgebrek op de Middelbuurt nog wel lange tijd gebruikt.

Naast de kerk op de zuidpunt stond een vuurbaak, een bouwwerk met een platform waar bovenop een open vuur werd gestookt, ten behoeve van de scheepvaart.

De bewoning op Schokland was in die tijd gereduceerd tot de drie woonterpen Emmeloord, Middelbuurt of Molenbuurt, en Zuidert of Zuiderbuurt. Deze laatste twee buurten, die dateren uit de 15e eeuw, vormden de nederzetting Ens. De nederzetting Emmeloord bestond in de 17e en 18e eeuw naast de buurtterp nog uit een aantal verspreide boerderijen, eveneens op terpen gelegen (Wiggers en v.d. Heide, 1954).

De drie woonterpen zijn alle aan de oostzijde van het eiland, in de luwte, gelokaliseerd. De buurten werden verbonden door een houten looppad over het paalwerk aan de oostzijde van het eiland.

De bewoners van Schokland leefden zowel van de veeteelt als van de handel en visserij. Veeteelt nam echter door de afname van het areaal grasland een steeds geringere plaats in. Tot het laatst van de 18e eeuw bleef veel buitendijks land geschikt voor veeteelt en hooiland. In 1800 zijn er echter geen buitendijkse terpboerderijen meer over (Bouman, 1985). De terpen van Ens en Emmeloord worden verder opgehoogd. Bij verder overstromingen moet de veeteelt worden prijsgegeven, omdat het land te drassig werd. In 1816 is nog 90 ha. als weiland bruikbaar. Dit gebied gelegen op de hogere delen van het eiland, te weten in het noorden, op het Zand en aan de zuidkant, de Kerkenweerd genoemd. Het land is dan grotendeels als meent, gemeenschappelijk grond, in gebruik. De gemeente had in 1807 al besloten verkavelingen van vroegere datum ongedaan te maken (Resoluties 10-6-1807; Bouman, 1985). Mogelijk was al voor die tijd geen vaste verkaveling aanwezig, in de vorm van bijvoorbeeld sloten of greppels, maar was de situatie vergelijkbaar met die op Urk waar de percelen met behulp van palen werden aangegeven, en periodiek een nieuwe verdeling werd gemaakt (Van Blom, 1924). Een dergelijk systeem wordt ook als "meente" aangeduid. In 1541 wordt er namelijk al gesproken over een "sathe lands" op Ens, strekkende van de meente aan zee (Moerman en Reijers, 1925). In de 19e eeuw was er een gemene weide, zonder

indeling door sloten op Schokland (Moerman en Reijers, 1925). Dit blijkt eveneens uit de oudste kadasterkaart van rond 1830, waarop geen nadere onderverdeling van het eiland in kavels is aangegeven.

De veehouderij was in verband met het verlies van buitendijks land sterk ingekrompen (zie tabel 3.1). Wel was nog enige hooiverbouw mogelijk.

Tabel 3.1: Het aantal koeien en schapen op Schokland tussen 1824 en 1849.

	koeien	schapen
1824	51	40
1839	32	150
1849	5	120

Bron: Moerman en Reijers, 1925.

De bevolking was daarom voor zijn levensonderhoud steeds meer op de handel en visserij aangewezen. In het midden van de 17e eeuw bezaten de Schokkers ongeveer 40 vrachtschepen, zogenaamde kagen. Zij voeren onder andere op Hamburg, Overijssel en Amsterdam. In de 18e eeuw waren er echter nog slechts 8 vrachtschepen op Schokland. In 1800 is de visvangst de voornaamste broodwinning geworden. De Schokkers bezitten dan 40 vissersschuiten. Maar ook hierin komt verandering. In 1847 is geen enkele vissersschuit meer in eigendom.

De oorzaak van dit verval vormt het grote aantal stormvloed in de 19e eeuw, waarvan die van 1825 de beruchtste is. Tijdens deze stormvloed stond heel Schokland onder water. Tal van huizen stortten in. Palen, aangetast door paalworm, werden weggerukt. Ook de dijken werden grotendeels vernield. Een deel van het eiland bleef ook nadien onder water staan. Er liepen diepe kreken tot aan de woonterpen. Daartussenin lag moerasachtig gebied. Ondanks dat is nog een lange tijd gepoogd de schade te herstellen. In 1834 werd de kerk op de Middelbuurt herbouwd. In 1838 werd de huidige haven bij Emmeloord aangelegd. Ook bestonden toen plannen voor de aanleg van een haven of aanlegplaats voor schepen bij de Middelbuurt (Rijksarchief Overijssel, Kaartenverz. nr. 315, 1221). Aanleiding voor deze wederopbouw was een plotselinge, maar helaas zeer tijdelijke, toename van de haring in de Zuiderzee, en daarmee de inkomsten van de bewoners van Schokland (Bouman, 1985). De dijk aan de westkant werd in eerste instantie min of meer hersteld. Later werd een nieuwe lage steenglooiing aangelegd, enige

tientallen meters achter de oude dijk. In de dijk werden openingen aangebracht met beweegbare kleppen, die het toevloeiën van het water tegengingen, maar die door het wegvloeiende water werden opengeduwd. Dit herstel kostte echter enorm veel geld en inspanning. Schepen werden daarom verkocht, of konden niet meer onderhouden worden. De economische situatie op het eiland verslechterde steeds meer, terwijl de zee verder ging met haar vernielingen. De toestand bleek daarom onhoudbaar. De terp Zuidert moest in 1855 worden verlaten ten gevolge van verwaarlozing van de woningen en het gebrek aan achterland. In 1859 moest bij Koninklijk Besluit het gehele eiland verlaten worden. Alle woningen zijn in die tijd afgebroken, met uitzondering van de kerk van Ens op de Middelbuurt.

3.2.2. Het verlaten eiland tussen 1859 en 1940

Het verlaten eiland werd na 1859 nog wel van belang geacht. Het deed dienst als strekdam voor de kust van Overijssel. Het onderhoud van de dijken ging daarom ook na de ontruiming gewoon door. Tevens leverde het eiland goed hooi en prima riet en biesen. Op de kadasterkaart van 1880, vervaardigd ten behoeve van de grondbelasting, staat als grondgebruik op Schokland dan ook uitsluitend hooiland en rietland aangegevens (Rijksarchief Overijssel).

Emmeloord was in die tijd een druk bezochte haven. De haven bood een veilige ligplaats in de luwte. Ook het "Gat van Ens" werd nogal eens bezocht.

In de periode 1859-1940 woonden er drie gezinnen. De Kantonnier, op de Middelbuurt, die toezicht hield over het dijkonderhoud, en de lichtwachter op de Zuidpunt, ten behoeve van de ijzeren baak en de havenmeester bij de haven van Emmeloord. Tevens was er op Emmeloord een visafslag. In die jaren werden de bomen geplant op de Middelbuurt en langs de haven van Emmeloord. Voordien was het eiland boomloos.

3.3. Het eiland ten tijde van de drooglegging van de Noordoostpolder.

In de periode van 1937 tot 1942 is de Noordoostpolder drooggelegd. De situatie van Schokland van voor de werkzaamheden die vanaf 1937 plaatsvonden, kan worden beschreven aan de hand van de topografisch kaart van 1933, schaal 1:25 000 (zie figuur 3.6). Nadere gegevens over de toestand van het eiland ten tijde van de drooglegging zijn aanwezig op het Rijksarchief van Overijssel. Helaas is dit archief nog niet geïnventariseerd en gecatalogiseerd, zodat hiervan voor dit onderzoek geen gebruik kon worden gemaakt.

De vorm van Schokland werd op dat moment geheel bepaald door de aanwezigheid van de lage zeedijken rondom het eiland. In vergelijking met de situatie van rond 1830, zoals die op de kadasterkaart is weergegeven, is nog een groot deel van het buitendijkse land verdwenen, met name aan de noordkant. Omdat de dijken zeer laag waren stond een deel van het eiland permanent onder water. De rest van het gebied werd gevormd door een moerasachtig landschap.

De terpen met de bebouwing erop werden in de vorige paragraaf al besproken. Op de zuidpunt is de woning van de lichtwachter in 1922 afgebroken.

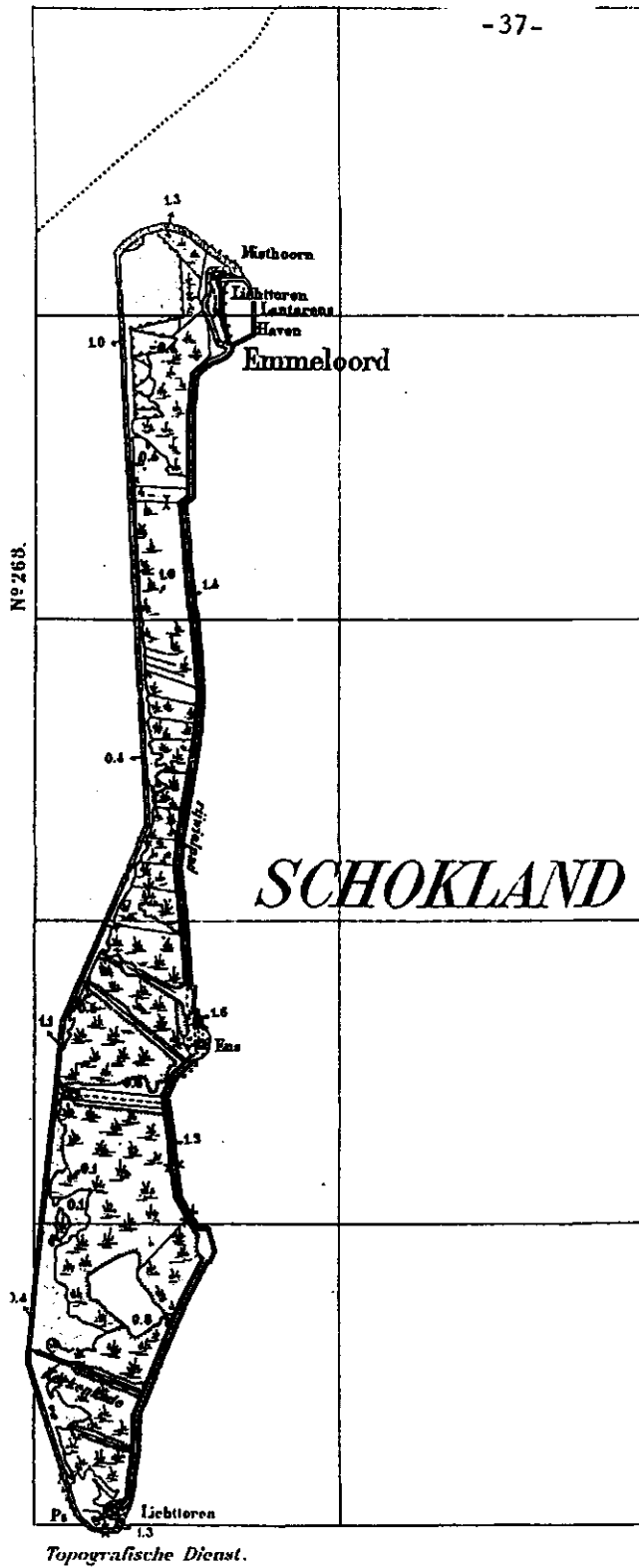
Aan de oostkant van het eiland, op de dijk, loopt een pad, op de kaart aangeduid als rijwielpad. Tevens lopen er enkele dwarskaden over het eiland, van west naar oost (zie figuur 3.7)

Opvallend is dat er op dat moment (1933) toch weer sprake is van enige verkaveling, die in 1807 reeds was opgeheven, en ook op de kadasterkaarten van rond 1830 en 1880 niet is aangegeven.

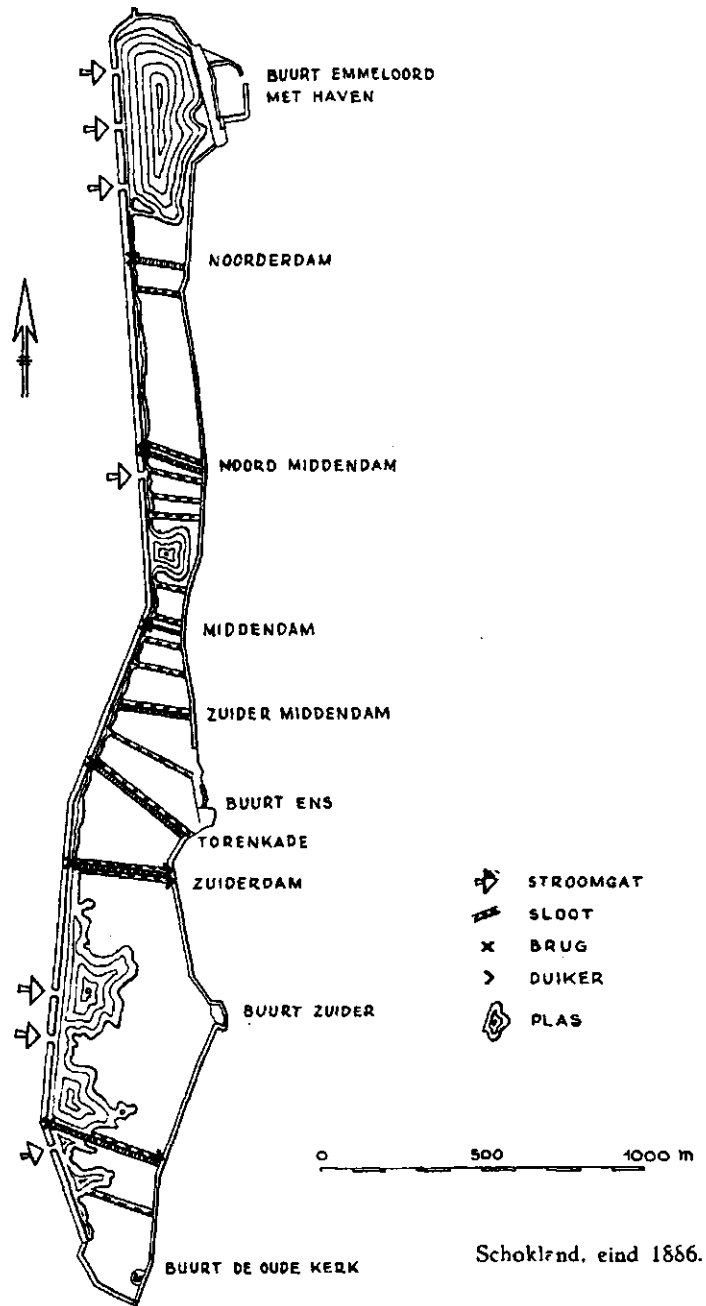
Opgaande begroeiing komt uitsluitend voor op de terpen van Emmeloord en Ens, die hier in 1860 is aangebracht.

Na de drooglegging kwam Schokland een stuk hoger dan zijn omgeving te liggen. Maar ook verschenen er na enkele jaren lichte verhogingen in de nabije omgeving van het eiland. Dit waren de reeds eerder genoemde dijk- en terprestanten. Ten gevolge van een sterke klink van de omgeving ten opzichte van de dijkrestanten zelf staken deze resten iets boven de omgeving uit in die tijd (Modderman, 1945).

Bij later onderzoek is gebleken dat de oude dijken en terprestanten op verschillende manieren in de nieuwe polder zichtbaar werden (Wiggers en v.d. Heide, 1954). Dit werd zowel bepaald door de mate waarin de dijk door het water na de overstroming is aangetast, als door de mate van inklinking van het dijkrestant ten opzichte van zijn omgeving.

Figuur 3.6: Topografische kaart van het eiland Schokland
schaal 1:25 000, van 1933

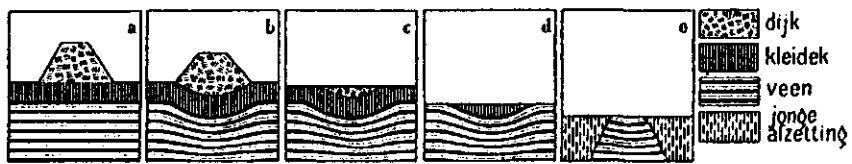

Figuur 3.7: Schokland, eind 1886. Duidelijk aangegeven zijn de verschillende dwarsdammen op het eiland (Uit: v.d. Heide, 1963/64)

De dijken bestonden voornamelijk uit klei, opgeworpen op het kleidek op het veen. Het veen is door de belasting van het dijklichaam iets ingeklonken. Als de dijk onder water raakt, erodeert het hele dijklichaam, terwijl soms ook het oorspronkelijke kleidek wordt aangetast. In sommige gevallen blijft een rest van het kleidek over, op de plaats waar de dijk heeft gelegen. Als het hele kleidek is verdwenen komt het veen aan de oppervlakte. Het veen onder de vroegere dijk biedt, door zijn compactheid, meer weerstand aan de erosie dan dat aan weerszijden ervan. In dat geval blijft een rug over. Een en ander is schematisch weergegeven in figuur 3.8. Als de jongere afzettingen aan weerszijden van het dijkrestant bijvoorbeeld uit zand bestaan, klinkt het veen onder de oude dijk meer in dan de omgeving, en is er sprake van een laagte in het terrein.

Op dit moment tekenen de voormalige dijken en terpen zich alleen nog af door de donkerder kleur van het geploegde land, doordat daar waar de dijk heeft gelegen veen wordt aangeploegd.

Ook de zogenaamde wierdijken, die uit zeegras zijn opgeworpen, kunnen na erosie door overstroming als donkere banen zichtbaar blijven.

Figuur 3.8: Schematische voorstelling van de erosie van de dijken rond Schokland (uit: Wiggers en van der Heide, 1954)

3.4. De nieuwe vormgeving van het voormalige eiland in de Noordoostpolder

3.4.1. Plannen

Het verkavelingsplan

In 1932 is het ontwerp voor de uitvoering van de plannen van de inpoldering van de Noordoostpolder door de regering voorgelegd aan de Staten-Generaal. In verband met financiële problemen op dat moment duurde het tot 1936 voordat deze plannen werden goedgekeurd. Daarna is meteen een begin gemaakt met de werkzaamheden, en in 1942 viel de Noordoostpolder definitief droog.

In dat jaar is een commissie benoemd ter voorbereiding van het uitgifteplan, waarin de omvang en de ligging van de bedrijven staat aangegeven. Deze commissie heeft een onderzoek in laten stellen naar de ideale bedrijfsgrootte. Gekozen is voor een variabele omvang van de bedrijven, tussen 10 en 50 ha. De ideale omvang van de kavels werd op dat moment bepaald op 24 ha, in de vorm van een rechthoek van 300 bij 800 meter. Op basis van de resultaten van dit onderzoek is in 1947 een uitgifteplan gemaakt, met daarbij een verkavelingskaart (zie figuur 3.9).

Het verkavelingspatroon wordt bepaald door de polderbegrenzing, de hoofdverkeerswegen en de hoofdkanalen in de polder.

Als we deze verkavelingskaart van de Noordoostpolder bekijken, valt op dat het voormalige eiland Schokland min of meer is uitgespaard in het ontworpen verkavelingspatroon. De nieuwe verkaveling is niet doorgetrokken op het eiland. Andersom geldt evenzeer dat de vorm van Schokland niet van invloed is geweest op de vorm van de nieuwe verkaveling.

Het landschapsplan

Een van de uitgangspunten van het landschapsplan was dat gebruik gemaakt werd van de in de nieuwe polder aanwezige elementen, die een bijdrage konden leveren aan het verkrijgen van een overzichtelijk en begrijpelijk landschap. Als reeds bestaande elementen waren Urk en Schokland van belang. De invloed van beide voormalige eilanden werd echter als beperkt gezien. Bij Urk speelde de ligging aan de rand van de polder hierbij een rol. Gesteld werd, dat "ook de invloed van Schokland niet overschat moest worden" (Overdijkink en Wilmes, 1953). Verwacht werd dat ten gevolge van inklinking van de bodem het oorspronkelijke verschil in hoogte tussen het eiland en de omgeving ervan steeds kleiner zou worden. Daarom moest op een of andere wijze getracht worden het eiland als zelfstandig en karakteristiek element in de polder te

Figuur 3.9: Fragment van de verkavelingskaart van de Noordoostpolder van 1949

handhaven. Een begrenzing werd daarom aangebracht door middel van een bosgordel en een struikenrand. De contouren van het voormalige eiland werden hiermee vastgelegd.

Op de achtergronden en de uitwerking van het landschapplan wordt nader ingegaan in hoofdstuk 4.

3.4.2. Veranderingen sinds het moment van inpoldering.

Uitgangspunt voor de beschrijving van de veranderingen vormt de situatie op het moment van inpoldering (zie par. 3.3.), gebaseerd op de topografische kaart van 1933.

Verkaveling:

De verkaveling van rond 1933 wordt bepaald door de aanwezigheid van sloten en dwarskaden. Deze grenzen zijn in de huidige situatie niet meer aanwezig. In vergelijking met het verkavelingsplan (figuur 3.9) is de huidige situatie eveneens anders. Op het plan staat geen nadere onderverdeling van het eiland aangegeven. In de huidige situatie is de verkaveling van de omringende polder in het zuidelijke deel min of meer doorgetrokken op Schokland. Ook in het noorden is een nieuwe verkaveling tot stand gekomen.

Grondgebruik:

In 1933 gold als grondgebruik uitsluitend hooi- en rietland. Nu is voor een groot deel van het voormalige eiland sprake van akkerbouw.

Opgaande begroeiing:

In 1933 ontbreekt opgaande begroeiing in de vorm van perceelsrandbegroeiing geheel op het eiland. Uitsluitend op de terpen van de Middelbuurt en Emmeloord staan bomen. Ook nu ontbreekt perceelsrandbegroeiing. Wel is natuurlijk beplanting aangebracht langs de rand van het eiland, en rond de nieuwe boerenerven.

Bebouwing:

Met uitzondering van de enkele gebouwen op de Middelbuurt en op Emmeloord ontbrak in 1933 bebouwing. Na de inpoldering zijn er vier nieuwe boerderijen op het eiland gebouwd. Deze boerderijen zijn gelokaliseerd langs de twee doorgaande wegen. Deze lokatie past niet in het oude bebouwingspatroon, waarbij alle gebouwen op de terpen stonden, maar wel in het nieuwe patroon van de Noordoostpolder.

Wegen en dijken:

Het oude pad dat de drie terpen op het eiland met elkaar verbond is nu nog of weer aanwezig, zij het niet meer op

een paalkistwering. Het tracé van de oude zeewering rondom het eiland vormt het tracé van het nieuwe fietspad. De dwarskaden zijn nu verdwenen (zie figuur 3.7.). Het eiland wordt in de huidige situatie doorsneden door twee doorgaande wegen.

Elementen:

Alle elementen die in 1933 aanwezig waren zijn in de huidige situatie nog of opnieuw aanwezig, zoals de voormalige haven van Emmeloord, de terpen als geheel, de bebouwing hierop en de ruïne van de kerk op de zuidpunt.

Conclusie:

Zowel de vorm van het voormalige Schokland, als de verschillende aanwezige karakteristieke elementen zijn nu nog herkenbaar. Het landschap op het eiland is wel geheel veranderd, zowel wat betreft de verkaveling en het grondgebruik, als ten aanzien van de bebouwing. Het oorspronkelijke open karakter van het eiland is wel min of meer gehandhaafd.

3.4.3. Relicten van het oude eiland in het huidige landschap

Ten behoeve van de historisch-geografische beoordeling van het huidige landschap van het voormalige eiland Schokland is een inventarisatie van de nog aanwezige relictten uitgevoerd. Onder relictten verstaan we alle overblijfselen van vroeger menselijk handelen in het huidige landschap. Deze relictten geven informatie over de ontwikkelingen die het voormalige eiland heeft doorgemaakt.

In feite kunnen we het huidige Schokland opvatten als één groot relict van het oude "klei-op-veen"eiland in het Zuiderzeegebied. Met name door de aanwezigheid van het veen in de ondergrond onderscheidt het zich, samen met Marken van de andere voormalige eilanden, Urk en Wieringen. Maar ook door de bewoningsgeschiedenis, en vooral door de ontruiming van het eiland in 1859, waardoor het kan worden aangeduid als een "Wüstung", neemt Schokland een zeer bijzondere plaats in.

Ondanks het feit dat er van het oorspronkelijke landschap van het voormalige eiland nog maar weinig aanknopingspunten in het huidige landschap aanwezig zijn, is toch geprobeerd alle elementen die nog zijn behouden op een relicttenkaart aan te geven.

Alle elementen die informatie bieden over de ontwikkelingen van het voormalige eiland, staan op deze relicttenkaart aangegeven. In principe staan er alleen relictten aangegeven die nu nog in het landschap aanwezig zijn. In sommige gevallen zijn echter ook elementen opgenomen die niet meer

zichtbaar zijn, maar die wel van belang zijn ter illustratie van karakteristieke ontwikkelingen in het gebied. Of een element al dan niet zichtbaar is komt in de hierna volgende toelichting naar voren. De relictten zijn gerangschikt naar hun oorspronkelijke functie.

Relictten met een agrarische functie:

Wat betreft de agrarische elementen in het landschap zijn er op Schokland geen relictten meer over. De verkaveling, zowel die van rond 1830, dat wil zeggen nauwelijks een indeling in percelen, als die van rond 1933, is geheel veranderd en ingepast in de nieuwe verkaveling van de Noordoostpolder. Geen van de oude kavelgrenzen is hierbij overgebleven. Ook het grondgebruik is sterk veranderd. Perceelsrandbegroeiing heeft altijd op het eiland ontbroken, en ontbreekt nu nog steeds.

Relictten met een woonfunctie:

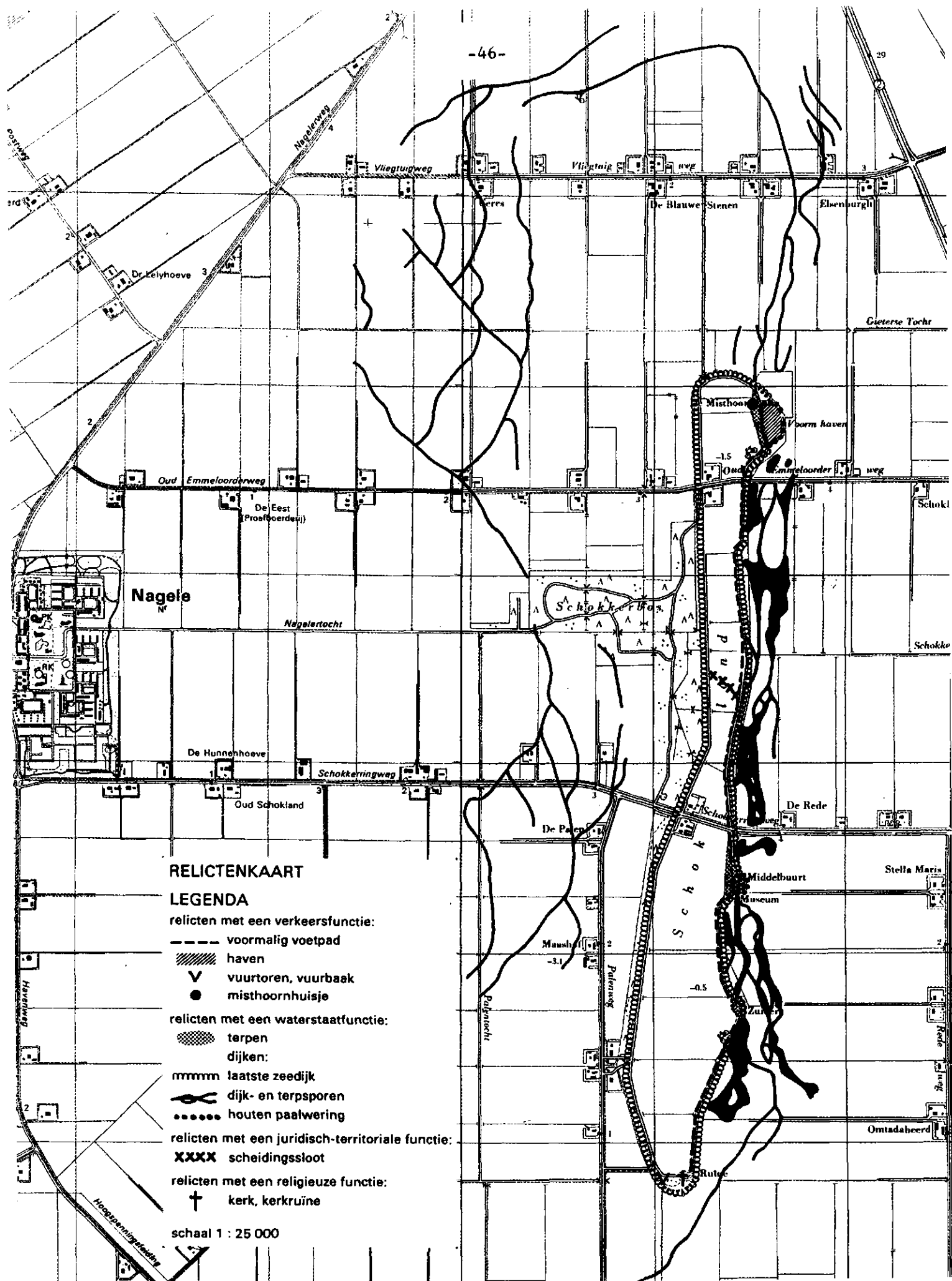
- Er zijn geen oorspronkelijke boerderijen of andere woningen van het oude eiland over, m.u.v. de voormalige woning van de havenmeester en de pastorie aan de kerk van de Middenbuurt. Wel zijn er recentelijk op de Middenbuurt enkele nieuwe gebouwen neergezet ten behoeve van het museum, die weliswaar geen kopie zijn van de vroegere bebouwing, en ook niet op dezelfde plaats zijn herbouwd, maar die toch een indruk geven van de vroegere bebouwing op het eiland.

Relictten met een verkeersfunctie:

- wegen, paden, fietspaden: het oude pad, dat de terpen onderling verbond, aan de oostzijde van het voormalige eiland is weer hersteld.

- haven: de haven van Emmeloord is weer in de vorm van 1837 hersteld, alhoewel deze nooit meer zijn oude functie zal kunnen vervullen. Toch geeft de huidige vorm informatie over de situatie op het vroegere eiland.

- vuurtoren of vuurbaak, misthoorn: een ander belangrijke element in verband met de scheepvaart vormen de vuurtorens of vuurbakens. Oorspronkelijke is er op Schokland een vuurtoren geweest, namelijk op de Zuidpunt, waarvan nu nog de resten aanwezig zijn. De eerste vuurbaak werd gebouwd omstreeks 1618, als de Ridderschap en Steden van Overijssel samen met Noord-Holland tot de aanleg van een vuurbaak besluiten. In 1635 werd een nieuwe toren gebouwd. Deze vuurbaak heeft tot het jaar 1825 dienst gedaan. Na de stormramp was echter nieuwbouw nodig. De fundamenten van deze laatste toren zijn nu nog aanwezig. Ook deze toren werd nog met kolen gestookt. In 1865 werd deze vuurbaak

Figuur 3.10: Relictenkaart van het voormalige eiland Schokland

afgebroken, en vervangen door een moderne, ijzeren lichttoren. Bij de haven van Emmeloord was in later jaren eveneens een lichttoren. Deze laatste is geheel verdwenen. Ook op de havenhoofden van de haven van Emmeloord waren twee lantarens, die bij het herstel van deze haven weer zijn aangebracht. Tot slot was er op Emmeloord een misthoorn, die ook na de ontruiming nog lange tijd is blijven functioneren. Het gebouwtje van de misthoorn is nu nog aanwezig.

Relicten met een waterstaatsfunctie:

- terpen: Allereerst zijn in dit verband de drie nog resterende woonterpen van belang. Ondanks het feit dat de bewoning op deze terpen nagenoeg geheel is verdwenen vormen deze terpen nog steeds de meest markante punten van het eiland. Voor een deel wordt hun hoogte nog eens extra benadrukt door de beplanting in deze terpen, met name in Emmeloord en de Middenbuurt.

- dijken: Op en rondom het eiland zijn in de loop der eeuwen een groot aantal dijken aangelegd. Na diverse overstromingen zijn deze dijken steeds wat meer teruggelegd, zodat de meeste dijkresten nu buiten het in 1940 aanwezige eiland bevinden. Dit geldt met name voor de westkant van het eiland, waar de dijkresten dan ook op een grotere afstand van het eiland liggen dan aan de oostkant. Zoals al eerder vermeld is het tracé deze oude dijken nu uitsluitend nog te herkennen aan de donkere kleur in de bodem. Ook op luchtfoto's is het verloop van deze oude dijken nog goed te zien.

Het tracé van de laatste zeedijk wordt door het nieuwe fietspad rondom het eiland weergegeven. Ook zijn op enkele plekken op het eiland de houten paalweringen hersteld of weer aangebracht, zoals rond de Middelbuurt en bij de kerkfundamenten op de Zuidpunt.

Relicten met een juridisch-territoriale functie:

- de grens tussen Ens en Emmeloord, en daarmee dus ook tussen Overijssel en Holland, werd gevormd door een scheidingssloot. Alhoewel een dergelijke grens in het landschap een weinig opvallend element vormt, geeft deze sloot toch een belangrijke deel van de geschiedenis van het eiland aan. Daarom is het jammer dat deze sloot bij de vormgeving van het eiland ten tijde van de inpoldering niet bewaard is gebleven. Juist om zijn grote informatiewaarde is deze grens toch op de relictkaart aangegeven.

Relicten met een religieuze functie:

- kerken, begraafplaatsen; De kerk van de Middenbuurt is nog aanwezig. Deze kerk dateert uit 1834 en is de opvolger van een kerk uit 1717, die hier is gebouwd nadat de kerk op de Zuidpunt door de overstromingen in de loop der tijd niet meer bruikbaar was. Het gebouw doet nu dienst als onderdeel van het Museum.

Van de kerk op de Zuidpunt, die in 1945 is opgegraven, resten nog slechts de fundamenteën. Deze kerk is in 1717 opgegeven, maar de plek is nadien nog lang als begraafplaats gebruikt.

De kerk van Emmeloord is in 1858 geheel afgebroken.

3.4.4. Archeologische waarden

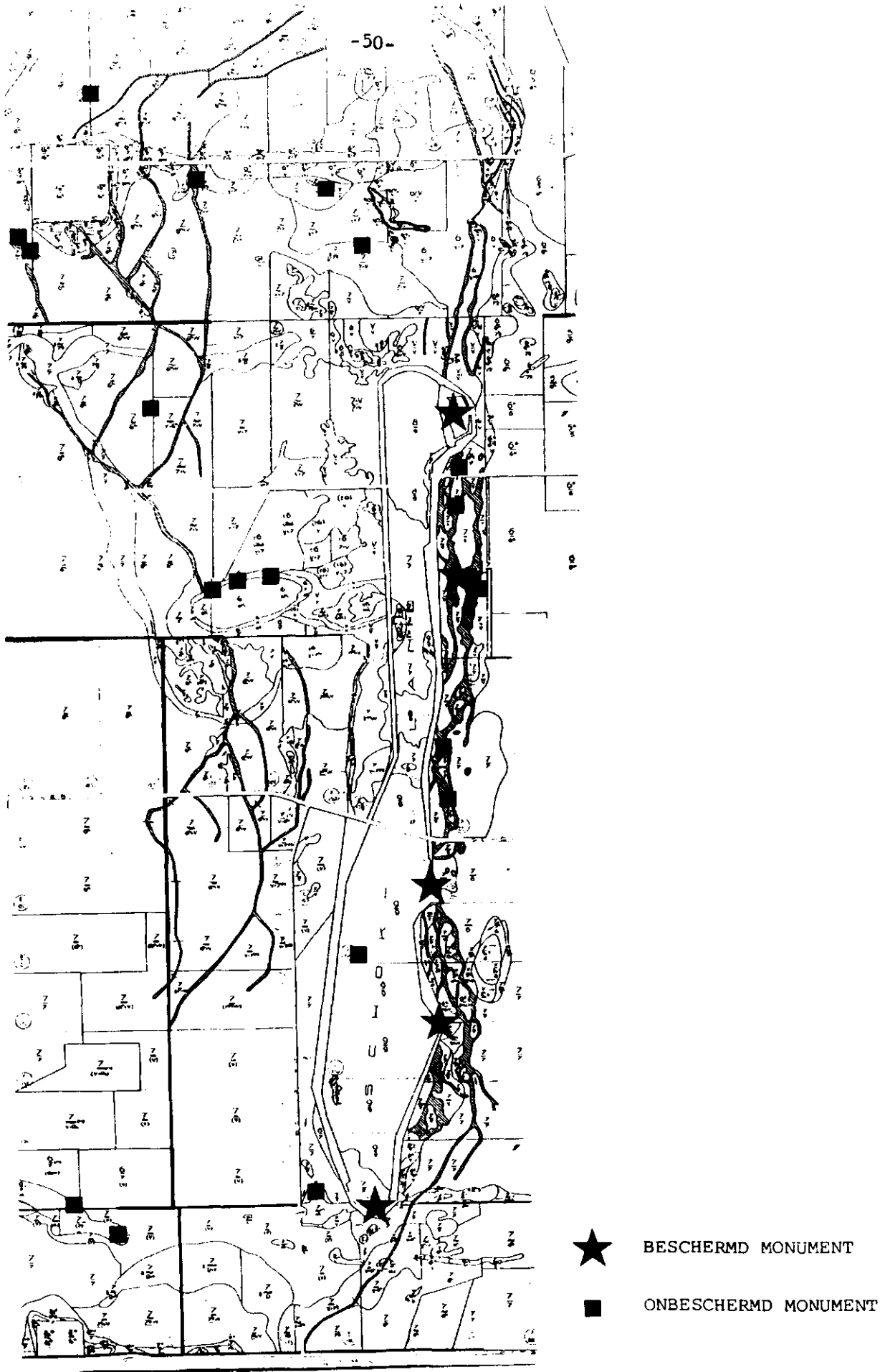
J.W.H. Hogestijn

Sinds de drooglegging zijn vooral rond het voormalige eiland Schokland zeer veel archeologische vondsten gedaan. Meestal betrof het hier zogenaamde "losse vondsten", dat wil zeggen vondsten waarvan de context met andere vondsten of met grondsporen onbekend is. In die tijd ging de aandacht vooral uit naar het onderzoek en het opruimen van scheepswrakken die veelal obstakels vormden bij de ontginning en bij een normaal agrarisch grondgebruik, maar die bovendien door de drooglegging in de geaëreerde zone waren komen te verkeren waardoor het hout aan verrotting onderhevig was. De aandacht voor de archeologie van "gewone" bewoningssporen was echter niet volledig afwezig. Op sommige lokaties werden vanuit Museum Schokland kleine proefopgravingen verricht. Soms bleken hierbij nog onverstoorden nederzettingsresten aanwezig. Soms bleken deze resten van een dergelijke goede kwaliteit dat deze lokaties uiteindelijk een wettelijke bescherming hebben gekregen via de Monumentenwet. Voor de meeste van de lokaties geldt een dergelijke bescherming niet.

In het kader van de aanmaak van een provinciale monumentenkaart, is een aantal van deze van oudsher en een aantal nieuwe vindplaatsen opnieuw tegen het licht gehouden en gewogen. De zwaarste zijn voorgesteld voor bescherming, de iets minder zware (bijvoorbeeld omdat nog onvoldoende informatie voorhanden is) zijn als meldingsgebied voorgedragen. Aangezien deze procedure nog loopt kan niet vooruitgelopen worden op de toekomstige status, met uitzondering van Schokland zelf en het Schokkerbos. Voor

beide gebieden is zeker dat zij de status van meldingsgebied zullen verkrijgen. In figuur 3.11 is dan ook slechts aangegeven waar beschermd en onbeschermd archeologische monumenten bekend zijn. Alle losse vondsten (cf. Wiggers en v.d. Heide, 1954, etc.) zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Wat betreft de omvang van de beschermd monumenten kan verwezen worden naar het kadaster. Vermeld zij nog dat de reële omvang van deze monumenten zeker groter is dan thans aldaar is aangegeven. De feitelijke omvang van deze terreinen zal in de loop van dit jaar vanwege de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek worden vastgesteld. Zowel relatief als absoluut is de vondstdichtheid (alle monumenten) rond Schokland de hoogste van de gehele provincie. Binnen het gebied zijn nederzettingsterreinen gevonden van een zeer uiteenlopende ouderdom, te weten van circa 30.000 jaar voor Christus tot de 19e eeuw na Christus. Opvallend is echter de afwezigheid van vondsten op het voormalige eiland, zeker gezien vanuit de grote hoeveelheid vondsten in de directe omgeving van Schokland.

Figuur 3.11: Archeologische monumenten op en rondom het voormalige eiland Schokland
 Bron: J.W.H. Hogestijn, Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

3.5. Conclusies en aanbevelingen

Deze paragraaf is in twee delen opgesplitst. In het eerste deel wordt ingegaan op de beperkingen van dit onderzoek ten aanzien van het ontstaan en de ontwikkeling van het eiland Schokland in de loop der eeuwen, en daaruit volgend de wensen voor nader onderzoek. In de tweede paragraaf komen de conclusies van het historisch-geografisch onderzoek ten aanzien van de toekomst van het eiland aan bod.

3.5.1. Aanbevelingen voor nader onderzoek

Gezien het karakter van deze studie en de korte tijd die hiervoor was ingeruimd, is het niet mogelijk geweest uitgebreid onderzoek te verrichten naar het ontstaan en de ontwikkeling van het landschap van het voormalige eiland Schokland. Deze studie heeft zich dan ook voornamelijk beperkt tot literatuur- en kaartstudie. Alhoewel er reeds veel literatuur over dit onderwerp beschikbaar is, blijven er toch nog een aantal vragen, die in het kader van deze studie van belang zijn, onbeantwoord.

- In de eerste plaats kon de vroegere omvang van het eiland niet geheel worden gereconstueerd. Meer kennis over de vroegere uitgestrektheid is onder meer nodig om de oude landschappelijke structuur van het eiland te kunnen achterhalen en om archeologische vindplaatsen beter aan te kunnen duiden en te verklaren. Met name de afwezigheid van vondsten op het huidige eiland zelf is bevreemdend, zeker ten opzichte van de grote hoeveelheid vondsten in de directe omgeving. Mogelijk werd als lokatie voor de nederzettingen steeds een kustligging gekozen, zodat op het centrale gedeelte van het eiland geen nederzettingssporen aanwezig zullen zijn.

Archiefonderzoek zou meer gegevens kunnen opleveren omtrent de vroeger omvang dan tot nu toe bekend zijn.

Grondbelastingopbrengsten, bijvoorbeeld, kunnen een indruk geven van de omvang van het land waarover deze belasting wordt geheven. Ook in doop- en trouwregisters kunnen de aanduidingen van de woonplaatsen van de personen in kwestie aanwijzingen geven over verdwenen plaatsen op het eiland. Door vergelijking van de resultaten van eerder onderzoek met oude kaarten van Schokland is al naar voren gekomen dat de kans groot is dat een dergelijk nader onderzoek nieuwe gegevens kan opleveren.

In een bijlage zijn een aantal archieven genoemd die voor onderzoek in dit verband in aanmerking zouden komen. Een probleem van het archiefonderzoek met betrekking tot Schokland is het feit dat de archieven die gegevens over

Schokland, Emmeloord en Ens bevatten zeer verspreid voorkomen, aangezien het eiland onder zeer verschillende instanties heeft geresorteed.

- In de tweede plaats bestaat nog onvoldoende inzicht in de organisatie van de landbouw in vroeger tijden, en in het daarbij behorende grondgebruik en de inrichting van het eiland. Meer inzicht hierin, bijvoorbeeld in de oorspronkelijke verkavelingsstructuur, kan aanknopingspunten bieden ten behoeve van een nieuwe inrichting van Schokland.

- Ten derde konden de bodemkundige situatie en de verwachtingen ten aanzien van de verder inklinking van het eiland binnen het kader van dit onderzoek niet voldoende worden onderzocht. Gegevens over de bodem en de hoogteligging die zijn verzameld ten behoeve van de inpoldering en de ontginning van de Noordoostpolder, zouden geconfronteerd moeten worden met gegevens omtrent de huidige situatie, teneinde meer inzicht te verkrijgen in het proces, zoals dat tot nu toe heeft plaatsgevonden, en in mogelijke verdere ontwikkelingen in de toekomst, ten aanzien van de inklinking, de verschillen hierin tussen het voormalige eiland en zijn omgeving en verschillen hierin binnen Schokland zelf.

- Tevens is onbekend of de laagten die nu nog op het eiland herkenbaar zijn, ontstaan zijn ten gevolge van de overstromingen, door de uitschurende werking van het water, of dat deze laagten al van nature aanwezig waren. De lagere delen stonden wel lange tijd onder water. Op de kaart van 1789 staan zij als plassen of meren aangegeven (zie figuur 3.1.).

- Tot slot was het in deze korte tijd niet mogelijk uitvoerig na te gaan in hoeverre er bij de ontginning van de Noordoostpolder grondverzet en/of diepe grondbewerking heeft plaatsgevonden op en rond Schokland.

- Gezien de oudere archeologische vondsten op het voormalige eiland en in de omgeving ervan, verdient het aanbeveling het archeologisch onderzoek in dit gebied voort te zetten, en tot een nadere datering van de vondsten te komen.

3.5.2. Aanbevelingen voor een toekomstig beheer van het eiland vanuit historisch-geografisch oogpunt

Uit het bovenstaande is gebleken dat we Schokland en zijn omgeving kunnen opvatten als een zeer uniek element in het Nederlandse landschap.

- In de eerste plaats vormt Schokland een restant van het vroeger veel uitgestrektere "klei-op-veen"eiland in de voormalige Zuiderzee.

- Ten tweede is Schokland als verlaten eiland eveneens een bijzonderheid.

- Ondanks het feit dat er sinds de drooglegging van de Noordoostpolder op het voormalige eiland nogal wat veranderd is in landschappelijk opzicht, zijn er toch een groot aantal relictten op en om Schokland aanwezig. Ook worden er de laatste jaren steeds meer elementen in ere hersteld. Het is echter van groot belang dat niet alleen deze losse elementen in de toekomst behouden blijven, maar dat het gehele eiland als zodanig herkenbaar blijft. Aantasting van de structuur van het eiland of van een gedeelte ervan doet afbreuk aan de informatiewaarde van de afzonderlijke elementen.

Deze historisch-gegroeide landschappelijke structuur wordt met name bepaald door het open karakter van het voormalige eiland, het ontbreken van een verkaveling en het ontbreken van opgaande begroeiing op Schokland, met uitzondering van de terpen, waarvan de karakteristieke hogere ligging juist door deze beplanting geaccentueerd wordt. Kenmerkend is tevens de ligging van deze drie woonterpen aan de oostzijde van het eiland, en het "verlaten" karakter ervan.

- De dijk- en terpsporen rondom Schokland zijn eveneens van groot belang om de ontwikkeling van het voormalige eiland in het verleden te kunnen begrijpen. Het verdient daarom aanbeveling ook deze dijk- en terpsporen bij het beheer van Schokland te betrekken, ten einde te voorkomen dat zij geheel verloren gaan.

- Tot slot is ook de archeologische waarde van het gebied rond Schokland van grote betekenis. In de eerste plaats vanwege de vondstdichtheid, die de hoogste is van de gehele provincie. In de tweede plaats verhoogt de aanwezigheid binnen een dergelijk klein gebied van nederzettingsterreinen van diverse ouderdom, nota bene van circa 30.000 jaar voor Christus tot de 19e eeuw, de cultuurhistorische en wetenschappelijke waarde aanzienlijk.

LITERATUUR

- Blom, D. van (1924). Dorpscommunisme uit geslachtenbezit? Naar aanleiding van Urk en west Ameland. In: Geografische bijzonderheden. Verzameld ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van R. Schuijling, pp. 43-80. Amsterdam.
- Bouman, P.J. (1985). Het verlaten eiland. Schokland in 1859 ontruimd. Stichting Urker uitgaven, Urk.
- Don, J. (1963, 1966, 1971). De archieven der Gemeente Kampen. Deel I, II en III. Kampen.
- Ente, P.J. (1973). De IJsseldelta. Kamper Almanak, 1973/74, pp. 137-164.
- Gottschalk, M.K.E. (1971, 1975, 1977). Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland. Deel I, II en III. Assen.
- Heeringa, K. Rekeningen Bisdom Utrecht 1378-1573.
- Heide, G.H. van der (1955, a). Aspecten van het archaeologisch onderzoek in het Zuiderzeegebied. Van zee tot land. Rapporten en mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en sociaal-economische opbouw der IJsselmeerpolders, nr. 13. Zwolle.
- Heide, G.D. van der (1955, b). Bewoningsfasen van het gebied van de latere Zuiderzee. In: Tijdschrift Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 72, pp. 39-47.
- Heide, G.D. van der (1957/58). Terp- en dijkresten in het Zuiderzeegebied. Kamper Almanak, pp. 163-175.
- Heide, G.D. van der (1958/59). De laatste jaren van een eiland. Kamper Almanak, pp. 236-273.
- Heide, G.D. van der (1963/64). Over het onderhoud van alle de zeewerken op het eiland Schokland. Kamper Almanak, pp. 179-200.
- Heide, G.D. van der (1965). Van landijs tot polderland. Tweeduizend eeuwen Zuiderzeegebied. Amsterdam.
- Heidinga, A.H. (1987). Medieval settlement and economy north of the Lower Rhine. Archaeology and history of Kootwijk and teh Veluwe (the Netherlands). Cingula, 9. Assen/Maastricht.

Klappe, B. (1988). De vuurtorens op de zuidpunt van het eiland Schokland. De Schokkervereniging.

Künzel, R.E., D.P. Blok en J.M. Verhoef (1988). Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200. Amsterdam.

Langs gewonnen velden. Facetten van Smedings werk (1954). Wageningen.

Modderman, P.J.R. (1945). Over de wording en de beteekenis van het Zuiderzeegebied. Groningen.

Moerman, H.J. (1924). Het Deltagebied van den Geldersche IJssel. In: Geografische Bijzonderheden, Verzameld ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van R. Schuijling, pp. 155-165. Amsterdam

Moerman, H.J. en A.J. Reijers (1925). Schokland. In: Tijdschrift Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, pp. 151-188.

Moerman, H.J. (1947). Rondom Schokland. Tijdschrift Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap 64, pp. 709-714.

Muller, S. (1917-1922). Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht (722-1528). Utrecht.

Overdijkink, G.A. en L.W. Wilmes (1953). Beplantingsplan en uitvoering van de beplanting in de Noordoostpolder. Van zee tot land, nr. 9.

Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (1940-1960). Wording en opbouw van de Noordoostpolder: Geschiedenis van de ontginning en eerste ontwikkeling. Flevoberichten nr. 269.

Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (1978). Boeiend verleden: Geschiedenis van het Zuiderzeegebied. Lelystad.

Scholtmeijer, H. (1987). Namen in de Noordoostpolder. IJsselakademie, Kampen.

Smits, H. (1940-1960). De inklinking. In: Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders. Wording en opbouw van de Noordoostpolder: Geschiedenis van de ontginning en eerste ontwikkeling. Flevoberichten nr. 269.

Vries, T. de (1986). Het geheim van Schokland. In: Nederlandse Historiën. Tijdschrift voor Vaderlandse (streek)Geschiedenis. Jg. 20, nr. 4., pp. 141-144.

Wiggers, A.J. en G.D. van der Heide (1954). Enkele resultaten van het geologisch en archaeologisch onderzoek betreffende het eiland Schokland en zijn naaste omgeving. In: Langs gewonnen velden, Wageningen, pp. 96-113.

Wiggers, A.J. (1955). De wording van het Noordoostpoldergebied. Een onderzoek naar de fysich-geografische ontwikkeling van een sedimentair gebied. Zwolle.

Wiggers, A.J., F.H. de Jong en K. Spanjer (1962). De bodemgesteldheid van de Noordoostpolder. Van zee tot land. Rapporten en mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en sociaal-economisch opbouw van de IJsselmeerpolders. nr. 33. Zwolle.

Wilmes, L. en G.D. v.d. Heide (1956). Schokland en het beplantingsplan. In: Natuur en Landschap, jg. 10, no. 2, pp. 174-182.

Ypma, Y.N. (1962). Geschiedenis van de Zuiderzeevisserij. Amsterdam.

Zuur, A.J. (1964). Rapporten over de inklinking in de Noordoostpolder. Zwolle, RIJP. Flevo-berichten, A. no. 44.

BIJLAGE:

Te raadplegen archieven in verband met de reconstructie van het voormalige eiland Schokland, alsmede van de bewoningsgeschiedenis van Ens en Emmeloord.

Gemeentearchief van de gemeente Kampen:

(Inventaris: J. Don. De archieven van de gemeente Kampen)

Archief van het eiland Schokland (1795-1859): bevattende onder andere:

- Archief der gemeente (1802-1859)
- Doop-, trouw- en begraafboeken van Emmeloord (1714-1812)
- Doop-, trouw- en begraafboeken van Ens (1688-1813)
- Administratie van het Schoutambt Ens (1803-1810)
- Archief van het Kadaster
- Archief van de Ned. Hervormde Gemeente op Schokland.

Gemeentearchief van Amsterdam:

Archief van de Burgemeesters (1275-1795), bevat stukken betreffende de ambachtsheerlijkheid Urk en Emmeloord (Inventaris: P. Scheltema. Inventaris van het Amsterdams archief).

Rijksarchief van Overijssel:

Archief van het bestuur der heerlijkheid Kuinre (1594-1795).

Rijksarchief van Utrecht:

Archief van de Bisschoppen van Utrecht (1025-circa 1580) (Inventaris: S. Muller. Catalogus van het archief der bisschoppen van Utrecht. Utrecht, 1906).

Archief van de familie Zoudenbalch (1314-1684); hierin stukken betreffende de heerlijkheid Urk en Emmeloord.

Algemeen Rijksarchief:

Archief van de Graven van Holland (889-1581) (Inventaris: J.C. Kort. Het archief van de Graven van Holland. Den Haag, 1981; zie: F. Van Mieris. Groot

charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland. Leijden, 1753-1756).

Archief van de Leen- en registerkamer van Holland (1581-1795).

Archief van de heerlijkheid Urk en Emmeloord 1412-1794. Dit archief is na de aankoop in 1792 gedeponereerd in het Archief van de Staten van Holland en West-Friesland. Ook het archief van de gecommiteerden van de Staten van Holland tot de zaken van Urk, Emmeloord en Ens is in dit archief opgenomen.

4. Landschappelijke aspecten

H.J.J.C.M. van Blerck

4.1. Inleiding

Deze inventariserende studie heeft als doel een indruk te geven van de landschappelijke aspecten van het voormalig eiland Schokland. De vraag daarbij is of Schokland als een bijzondere plaats in het landschap van de Noordoostpolder herkenbaar is en of dit in de toekomst het geval kan zijn. Dit is van belang voor de provincie Flevoland en voor de gemeente Noordoostpolder voor de wijze waarop men Schokland in de toekomst zal gaan beheren. Men vraagt zich af of de wijze waarop Schokland zich heden ten dage manifesteert in het landschap een speciale aanpak (in vergelijking met het omliggende polderlandschap) rechtvaardigt. In hoeverre is Schokland een landschappelijk monument?

Daarbij moet bedacht worden wat een belangwekkend landschappelijk monument kan zijn. In de architectuur worden niet alleen goed bewaarde bouwwerken uit ver vervlogen tijden als monument beschouwd. Onder monumenten worden tevens belangwekkende gebouwen uit de laatste decennia gerekend. Zo kan men dat ook voor landschappen of belangrijke delen ervan laten gelden. Cultuurlandschappen van eeuwen her, zoals het esdorpenlandschap dat door het landschapsreservaat van de Drentse A wordt dooradert, kunnen als een cultuurmonument worden beschouwd. Daarnaast kunnen ook relatief jonge ontworpen landschappen zoals dat van de Noordoostpolder als cultuurmonument worden gezien. De culturele waarde van resultaten van landschapsarchitectuur wordt echter minder vaak erkend.

Schokland neemt in die Noordoostpolder een bijzondere plaats in. Het zou op beide manieren tot cultuurmonument bestempeld kunnen worden. Het kan namelijk cultuurhistorisch van belang zijn als oud bewoond eiland met een indrukwekkende historie. De mate waarin die historie in het landschap herkenbaar is, bepaalt of het op deze wijze als monument beschouwd kan worden. Hierover kunt U meer lezen in het hoofdstuk over de historisch-geografische aspecten van het voormalige eiland Schokland.

Schokland kan daarnaast cultureel van belang zijn als het een speciale plaats heeft ingenomen in de planvorming voor het landschap van de Noordoostpolder. De ontwerpogave was daar om een stukje "oud land" in een volledig nieuw ontworpen landschap in te passen. Wanneer dit op een belangwekkende wijze gebeurd is en dat is in het landschap van tegenwoordig nog te ervaren dan zou Schokland daarmee dus ook als monument van de landschapsarchitectuur beschouwd kunnen worden.

Om Schokland te waarderen is het niet nodig om kennis te hebben van de cultuurhistorie en de plangeschiedenis van het eiland. Iedereen die in het landschap op en rond Schokland vertoeft zal een indruk krijgen van het landschap. Puur door de wijze waarop het eiland zich heden ten dage manifesteert, kan het landschappelijk interessant zijn.

In dit hoofdstuk wordt getracht een indruk te geven van de

plangeschiedenis van het landschap met het eiland. Daarnaast is getracht een indruk te geven van de wijze waarop Schokland zich heden ten dage in het landschap manifesteert. Afsluitend zullen (voorlopige) conclusies worden geformuleerd aangaande de landschappelijke aspecten van Schokland. Tevens worden aanbevelingen gedaan voor nader onderzoek.

Landschapsarchitectonische uitgangspunten

Uit de aard van de doelstelling van dit deelonderzoek over de landschappelijke aspecten van Schokland volgt dat de nadruk zal komen te liggen op de verhalende betekenis van het landschap, ook vaak visueel-ruimtelijke of esthetische betekenis genoemd. De ecologische betekenis en de maatschappelijk-economische betekenis komen in ander onderzoek aan de orde.

In het omgaan met oude landschapsvormen in de planvorming voor een nieuw te ontwerpen, of aan te passen landschaps-opbouw kunnen drie plan-concepties worden onderscheiden: negatie, integratie en interferentie (Olsen, 1986).

Negatie gumt eerst het oude landschap uit en ontwerpt daarna een geheel nieuw landschap. Vaak zullen dan cultuurhistorische en biologische waarden volledig opnieuw moeten worden opgebouwd. Integratie is een ontwerpbenadering waarbij nieuwe ontwikkelingen zo in het oude landschap worden ingepast dat de opbouw intact blijft. Nieuwe elementen volgen de patronen van het bestaande landschap, er wordt alleen een nieuwe dimensie aan toegevoegd. Hierdoor kan de ontwikkeling van cultuurhistorische en biologische waarden van het bestaande landschap samengaan met nieuwe culturele elementen. In Drenthe is H.W. de Vroome met zo'n conceptie voor landschapsplannen voor ruilverkavelingen, met succes, te werk gegaan.

Als derde kan interferentie als plan-conceptie worden genoemd. Door interferentie laat de ontwerper de oude patronen in hun waarde, maar confronteert ze met nieuwe patronen met een duidelijk andere vormtaal. Dit gebeurt echter zó dat geen van beiden, de oude en de nieuwe patronen, de anderen zullen gaan overheersen. Ze versterken elkaar eerder. Voorbeelden hiervan zij te vinden in de barokke tuinaanleg en in het werk van N.M de Jonge in Zeeland.

Deze planconcepties kunnen worden verwezenlijkt door verschillende benaderingen van de elementen van een landschap. In de praktijk van Landschapsbouw worden vaker de volgende elementen van het landschap onderscheiden (Hudig, 1928; Van Blerck, 1987):

- de abiotische oppervlaktevormen van het landschap
- het biotisch gegeven in de tijd van planvorming
- de woonplaatsen van mensen
- de wegen
- het water
- de verkaveling
- de verdeling van het landschap in ruimtes, o.a. met beplanting.

Deze elementen kunnen als gegeven worden beschouwd, of men kan er concreet vorm aan geven.

Uiteindelijk levert het landschap als geheel een beeld op, bewust vormgegeven of niet. Het landschapsbeeld vertelt als het ware een verhaal aan de mensen die in dit landschap verblijven.

Het eiland Schokland in 1925

Voordat in dit deelrapport de plangeschiedenis en de huidige landschappelijke betekenis van Schokland besproken zullen worden volgt hier eerst een beschrijving van het vrijwel onbewoonde eiland zoals het in de jaren tussen de ontruiming in 1858 en de inpoldering in het IJsselmeer lag. Moerman en Reijers, 1925: "Wie het Keteldiep uitzeilt, langs de lage dammen vol meeuwen en aalscholvers, ziet in de verte drie donkere plekken boven de rollende golven. Dat zijn de "drie forten van basalt in een krans van branding". Emmeloord, Ens en de Oude Kerk. Bij de vaart langs het eiland blijkt telkens, dat donkere steen den voorgrond vormt en wuivend riet den achtergrond; hier en daar trekt een blinkende waterstreep dwars door het land; aan de andere zijde is het wit van de branding tegen den westelijken oever zichtbaar."

4.2. Plangeschiedenis

"Midden in de oorlogstijd, in 1942, valt de Noordoostpolder droog. De plannen voor de inrichting liggen dan al jaren gereed, maar tot een uitvoering komt het niet. De benodigde materialen ontbreken en de algemene financiële situatie van de overheid, die uitvoerder is, laat dit niet toe.

De plannen gaan uit van een eenvoudig afwateringsstelsel met drie hoofdkanalen die vanuit het middelpunt van de polder het overtollige water moeten afvoeren naar gemalen in het noorden, zuidwesten en zuidoosten. De structuur van het hoofdwegenstelsel is geënt op de behoefte aan een doorgaande noord-zuid verbinding tussen steden op het oude land en de noodzaak van een vanuit Urk in het westen op het wegennet in het oosten gerichte aansluiting. Het stelsel van woon- en verzorgingskernen wordt gekenmerkt door een kleine stad, omringd door een aantal dorpen.

De kolonisatieplannen zijn afgestemd op een uitgroei van de bevolking van de polder tot een aantal van 50.000 zielen: een optelsom van boeren, landarbeiders en hiervan afgeleide aantallen verzorgende functies. De polder wordt beschouwd als een in zichzelf besloten agrarisch productiegebied. Het centrale stadje, Emmeloord, krijgt een streekverzorgende functie en wordt uit dien hoofde in het middelpunt gelegd, tevens het punt van samenkomst van de kanalen en snijpunt van het assenkruis van hoofdwegen, de dorpen liggen hier in een krans omheen." (Hemel, Z. en V. van Rossum, 1984).

De eigenlijke plannen voor de ruimtelijke opbouw en de beplantingsstructuur zijn pas gemaakt toen de hoofdlijnen van de inrichting van de Noordoostpolder reeds vast stonden.

De patronen van de wegen, de waterlopen, de verkaveling en de situering van de dorpen waren vrijwel als gegeven te beschouwen voor de beplantingscommissie voor de Noordoostpolder die het plan voor de ruimtelijke indeling en de beplantingsstructuur moesten maken. Dit ondanks het betoog van Hudig (1928) in opdracht van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, dat de "zorg voor het landschap" als integraal onderdeel van de planvorming gezien diende te worden. Ook de Werkgroep voor het Landschap van de Zuiderzeepolders ingesteld door de Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming benadrukte dat voor het maken van dit nieuwe landschap van het begin af de inbreng van landschappelijke en stedebouwkundige overwegingen noodzakelijk zou zijn. Dit zou essentieel zijn om in de Noordoostpolder "de schoone voleinding" tot een volwaardig nieuw landschap te bewerkstelligen.

Met het oog op deze tweedeling in de ontstaansgeschiedenis van het plan voor inrichting van de Noordoostpolder, zal na de bespreking van de abiotische oppervlaktevormen, de biotische aspecten, de wegen, de waterlopen, de verkaveling en het grondgebruik, een eerste bespreking van het inrichtingsplan plaatsvinden. Er zal worden bekeken wat de aanpak van het eiland Schokland was in dit voornamelijk op utilitaire gronden gemaakte plan. Daarna volgt een

bespreking van de plannen die gemaakt zijn voor de ruimtelijke indeling van het te ontwerpen polderlandschap en de beplantingsplannen die daar bij horen.

De abiotische oppervlaktevormen van het landschap

De polder kwam als vrij vlakke zeebodem aan de oppervlakte. Het eiland Schokland stak daar enkele meters boven uit. Twee tot zes meter. Doordat de rest van de polder vrijwel onbegroeid was en alleen de boerderijen enige plaatselijke verhoging zouden geven, moet dat een indrukwekkend hoogteverschil zijn geweest. Uit de weide omgeving was het voormalige eiland zichtbaar.

Voor verdere gegevens wordt verwezen naar Hoofdstuk 2 en 3.

Het biotisch gegeven in de tijd van planvorming

Voor meer gegevens hierover wordt verwezen naar hoofdstuk 5.

Hoe men in de beplantingscommissie de gegevens die toen beschikbaar waren waardeerde zal uit een nadere studie van de archieven moeten blijken. Wellicht had men toen reeds gedachten over een natuurontwikkelingsplan voor de polder (waarin Schokland een rol speelt) in relatie tot het IJsselmeer, de voormalige Zuiderzeekust en het oude land erachter.

De woonplaatsen van mensen

In de plannen is het eiland Urk als dorp en verzorgingskern gehandhaafd. Maar de andere verzorgingskern, Emmeloord, is, hoewel vernoemd naar het dorp op de noordpunt van Schokland, niet op Schokland gesitueerd, maar 6 kilometer naar het noorden midden in de polder. Ook het nieuwe dorp Ens is niet op de oude plaats op Schokland gesitueerd maar er 4 km ten oosten van. Blijkbaar is toen besloten om het voormalige eiland Schokland als een verstild eiland in de nieuwe polder op te nemen. Bij inrichting van de nieuwe polder is dus besloten om Schokland niet als woonkern te herstellen.

Om meer dan één reden werd het noodzakelijk geacht de boerderijen in het in te richten polderlandschap, waar mogelijk te bundelen tot groepjes van twee of vier. Een dergelijke situering zou ertoe kunnen bijdragen dat het contact tussen de nieuwelingen versterkt en hun acclimatisering versneld werd. Voorts bood deze groepering de mogelijkheid tot samenwerking in het bedrijf en zou burenhulp makkelijker worden. Er zijn echter ook financiële voordelen aan een dergelijke bundeling van de boerderijen. Nu kon men volstaan met één transformator en één brandkraan per groep boerderijen.

Ook op Schokland werden, passend binnen het regelmatige patroon van landbouwbedrijven in de polder, vier nieuwe boerenerven gesitueerd.

De wegen

In het wegenplan voor de Noordoostpolder is een ringweg op 7 à 10 kilometer van Emmeloord getraceerd. De nederzettingen om Emmeloord heen zijn aan deze ringweg gelegen. Deze weg doorsnijdt ook Schokland. Bij de randen van Schokland is een knik in het tracé van de weg ontworpen.

Tussen de wegen vanuit Emmeloord naar het oude land en de

Figuur 4.1. Het wegenpatroon in de Noordoostpolder

ringweg liggen kleinere landbouwontsluitingswegen. Deze zijn over heel de polder recht. Alleen de landbouwontsluitingsweg die aan de noordkant Schokland snijdt heeft twee knikken in het tracé gekregen: bij het opkomen en het verlaten van het eiland.

Het water

De polder heeft drie hoofdkanalen vanuit Emmeloord naar de drie gemalen in Urk, Lemmer en Vollenhove. Alle dorpen zijn via secundaire kanalen verbonden met deze hoofdkanalen. Zij waren als waterleiding, maar ook als vaarwegen bedoeld. In die tijd was het vaarvervoer nog erg belangrijk.

Schokland is niet verbonden met de kanalen.

Verkaveling

Binnen het systeem van hoofdwegen en kanalen werd een net van polderwegen en tochten aangelegd waartussen rechthoekige kavels van 300 bij 800 meter dus 24 ha gesitueerd. De bedrijfsgrootte hing met deze kavelgrootte samen (12 - 48 ha).

Het bodemgebruik

De tijd van inrichting van de Noordoostpolder is de tijd van de wederopbouw na de Tweede wereldoorlog. De voedselproductie had de eerste prioriteit. Elke vierkante meter die daarvoor geschikt was diende voor voedselproductie ingericht te worden.

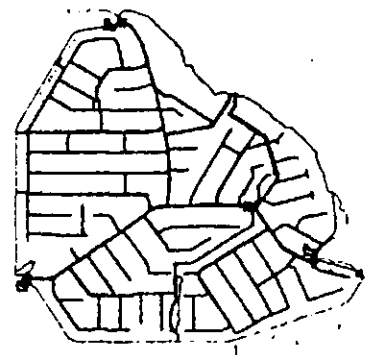
Er waren wel personen en organisaties die hebben gepleit voor een bredere bestemming van de gronden die in de Noordoostpolder ter beschikking kwamen. Dit is echter maar in beperkte mate gebeurd. Vandaar dat ook de gronden op Schokland in eerste instantie voor de landbouw geschikt dienden te worden gemaakt.

Het inrichtingsplan op utilitaire basis

De besproken elementen van het landschap zijn in samenhang gebracht in een eerste inrichtingsplan. Dit stond in 1942 al vast. Bij alle elementen is op een speciale wijze op Schokland ingespeeld. Tussen de zuidelijke en westelijke poot van het assenkruis van hoofdwegen en kanalen heeft Schokland een wegtracering en verkavelingspatroon gekregen dat contrasteert met die van het polderland er omheen. De waterlopen van het polderland lopen niet door over Schokland. Het grondgebruik op Schokland is vrijwel gelijk aan dat van het polderland, alleen de gronden die echt ongeschikt waren voor landbouwproductie hebben geen landbouwkundige bestemming gekregen. Tot hierover de bodemgeschiktheidsgegevens bekend werden, zijn alle gronden voor landbouwproductie bestemd.

Het is de vraag of de bestemming van de gronden op Schokland bij planvorming afwijkend zou zijn geweest wanneer voedselproductie niet vrijwel de enige drijfveer voor de inrichting van het polderland zou zijn geweest.

Verkaveling, wegtracering en behandeling van de waterlopen heeft men, in het plan dat utilitaire gronden gemaakt is, anders vormgegeven dan in de rest van de polder. Ze sluiten aan bij de

Figuur 4.2. Het waterlopenpatroon in de Noordoostpolder

vormtaal van het oude Schokland, maar op een gestileerde wijze: de oude patronen zijn te herkennen in de moderne wegtracering en verkaveling. Ze contrasteren met de patronen in het nieuwe land. De nieuwe boerderijen die op het eiland liggen behoren bij de patronen van het nieuwe land. Het patroon van nieuwe boerenerven is over het eiland gelegd. Dit is echter zo gebeurd dat de patronen van het vroegere eiland waarneembaar blijven. Men kan dit als interferentie tussen de nieuwe en de, gestileerde, oude patronen karakteriseren.

Plannen voor de verdeling van het landschap in ruimtes, o.a. met beplanting

De planvorming voor dit polderlandschap vond plaats voor en in oorlogstijd in diverse teams, waarbij aanvankelijk cultuurtechnici en planologen, later ook sociologen en landschapsarchitecten betrokken waren. Over de planvorming voor de Noordoostpolder zijn verschillende publicaties bekend. Voor dit inventariserende onderzoek is deze literatuur niet uitputtend bestudeerd. De beschouwing die in dit rapportje is opgenomen baseert zich op slechts enkele publicaties en op basismateriaal voor "Binnen de dijken", een beschouwing van de heren Kelder en Van den Toorn. Deze beschouwing is deel van het onderzoeksprogramma naar de ontwikkeling van het vak landschapsarchitectuur dat de heer Van den Toorn doet als wetenschappelijk medewerker van het Staringcentrum te Wageningen. Deel van dit onderzoek zijn de plannen die in het kader van de zuiderzeewerken zijn gemaakt. Hij werkt in dit onderzoek samen met de heer P. Kelder, die jarenlang als landschapsarchitect werkzaam was in de polders.

In de hiervolgende beschouwing is de nadruk meer dan in andere publicaties komen te liggen op de plaats van Schokland in de planvorming. Het onderzoek van van den Toorn omvat onder andere studie van de verslagen van de discussie die van 1943 tot 1959 gevoerd is in de beplantingscommissie Noordoostpolder. Resultaten van dit onderzoek bevestigen volgens de heer Van den Toorn dat Schokland in de planvorming speciale aandacht kreeg. Daarnaast is een apart een groep mensen die deel was van de beplantingscommissie werkzaam geweest in de Schoklandcommissie. Van de notulen die van de besprekingen van de Schoklandcommissie is gemaakt, is voor zover bekend nog geen studie gemaakt.

Een indrukwekkende lijst van stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten hebben aan Schokland gewerkt. Te noemen zijn in ieder geval: Ir. J.T.P. Bijhouwer, Ir. C. Pouderoyen, L. Brandts Buys, Ir. G.A. Overdijkink als leden van de Schoklandcommissie van de beplantingscommissie. Vanuit de beplantingscommissie, die van 1943 tot 1959 de plannen voor de beplanting in de Noordoostpolder begeleidde, heeft Ir. P. Verhagen ook zijn licht over Schokland laten schijnen. In 1962 hebben P. Kelder en N.M. de Jonge in het kader van de opstelling van een recreatieplan aan een bijstelling van de visie op het landschap gewerkt. P. Kelder

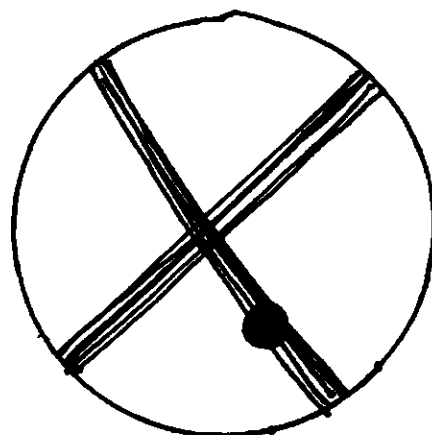
heeft recent nog met D. Haan-Wiegman en A. Kerssies, een landschapsbeheersplan voor de provincie opgesteld.

Uit plankaartanalyse komt naar voren dat er verschillende visies waren op de plaats van Schokland in het ontwerp van de ruimtelijke indeling van het landschap van de Noordoostpolder. Nader onderzoek, onder andere van de archieven in beheer van de provincie Flevoland, zal meer licht kunnen werpen op de ontwerpbenaderingen van het polderlandschap met een stukje oud land: Schokland. Met name het archief dat de Schoklandcommissie betreft.

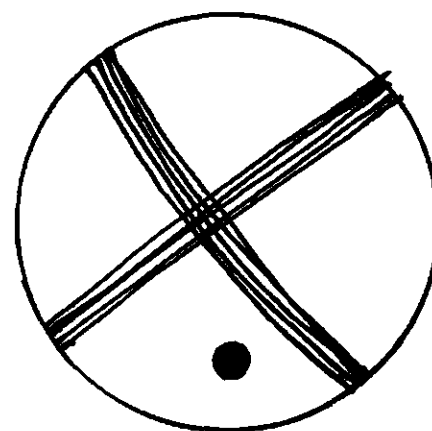
De opdracht tot het ontwerpen van een "beplantingsplan" voor de Noordoostpolder werd in 1942 gegund aan het Staatsbosbeheer. Het plan voor de wegen de waterlopen de bewoningskernen en de verkaveling stond toen al vrijwel vast.

Er is veel discussie over de aanpak van Schokland geweest. Dit blijkt al uit de vergelijking van een aantal plankaarten die in de loop der tijd gemaakt zijn.

Van de hand van L.Brandts Buys, uit november 1943, is een schematische ruimtelijke indeling bekend (Haan-Wiegman e.a., 1986). De rand van de polder is verdicht en vanuit het centrum gaan radiaal vier bosgordels gekoppeld aan de doorgaande ontsluitingswegen van de polder naar het oude land. De polder wordt zo verdeeld in vier grote ruimtes. Deze zijn weer een keer verdeeld een verdichte rand langs de dijk en door een ring van kleinere boselementen gekoppeld aan de ringweg langs de dorpen. Schokland wordt in dit plan opgenomen in een van die radiale bosgordels. Deze bosgordel is, anders als de andere drie niet doorlopend tot aan Emmeloord. Hij komt slechts vanaf Ens halverwege. Deze bosgordel is echter wel breder en bevat tussen Ens en Schokland een open ruimte.

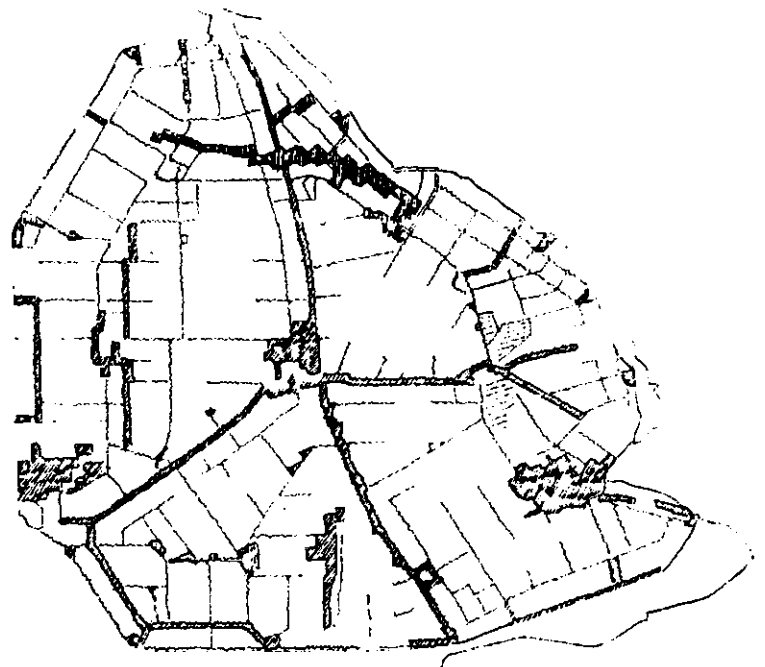
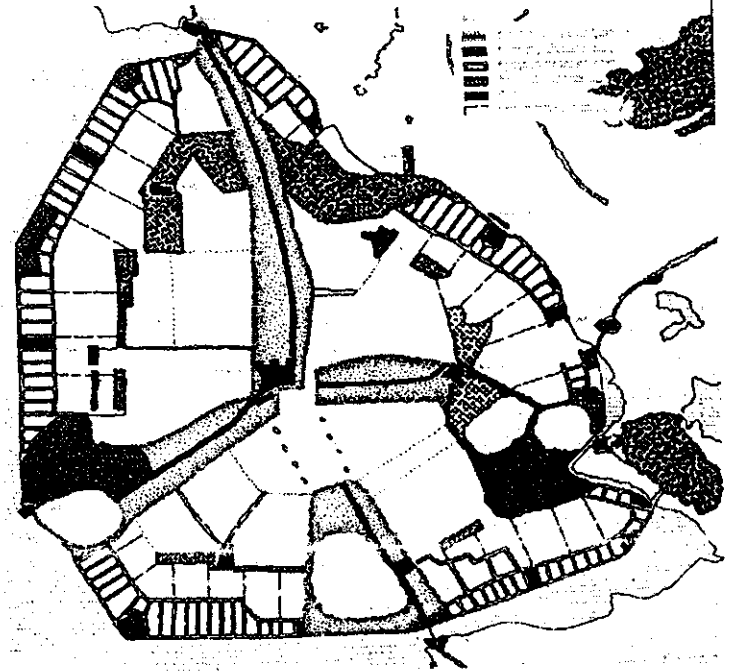
In een plankaart van Bijhouwer uit 1943 (Haan-Wiegman e.a., 1986) is ook een radiale verdeling van de polder in vier ruimtes ontworpen. De vier radiale bosgordels lopen alle door tot aan Emmeloord. Ze zijn wel smaller. In dit plan is de bebossing op Schokland echter los van het assenkruis ontworpen. Hier is Schokland in een relatief open ruimte gelegen, het zuidelijke compartiment, tussen Ens en Urk. Het achterwege laten van wegbeplantingen op en om Schokland versterkt de autonome ligging van Schokland in de open ruimte.

Wanneer we deze twee plannen, die in dezelfde tijd gemaakt zijn, naast elkaar leggen zien we twee visies op de plaats van Schokland in de ruimtelijke hoofdopzet van de polder. De eerste maakt Schokland onderdeel van de zuidelijke poot van het assenkruis door Ens. In de tweede visie is Schokland een los element in het zuidelijke compartiment van de polder. Deze twee visies blijven tot op de dag van vandaag een rol spelen in de planvorming voor het landschap op en rond Schokland.

Op een andere plankaart, de "Schets Beplantingsplan" van 27

Figuur 4.3. De twee visies op de ligging van Schokland in de ruimtelijke indeling van de Noordoostpolder, schematisch weergegeven.

Figuur 4.4. De twee visies op de ligging van Schokland in de ruimtelijke indeling van de Noordoostpolder.

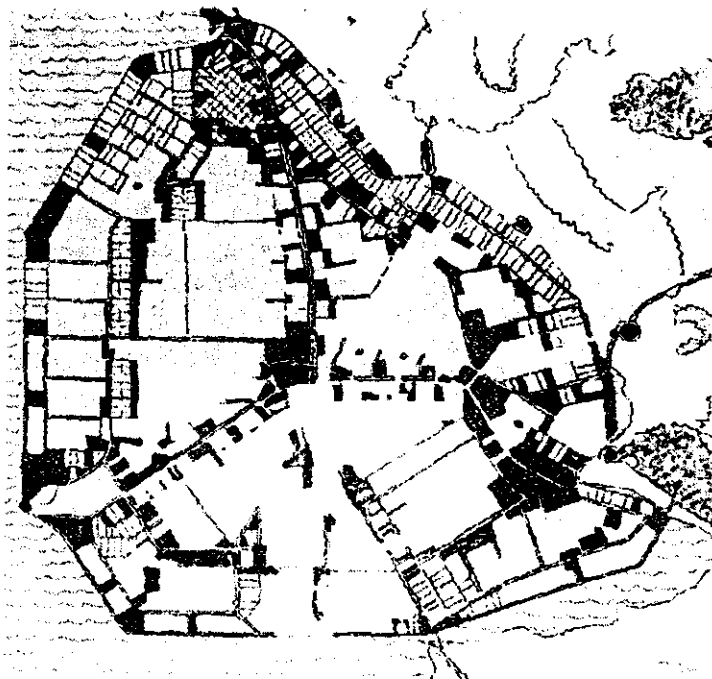
Boven : schema van de ruimtelijke indeling van de Noordoostpolder, November 1943, L. Brandts buys, Wieringermeer- directie. Schokland is opgenomen in de as door Ens naar Emmeloord.

Beneden: In Plan Bijhouwer, 1943 is Schokland een los element in de openheid

november 1943 (Haan-Wiegman e.a., 1986), is het plan van L. Brandts Buys verder uitgewerkt, maar Schokland heeft een andere positie gekregen. Het heeft net als in het plan van Bijhouwer nu een losliggende situering in de open ruimte van het zuidelijke compartiment gekregen. Naast een bebossing van de westelijke rand van Schokland is in die ruimte alleen de ringweg beplant. Hierdoor is het zuidelijke compartiment van de polder vrijwel open tot aan de dijk toe. In de andere compartimenten is langs de dijk en langs de ringweg die de dorpen verbindt een ruimtelijke verdichting te zien. De bebossing van de westrand van het voormalige eiland is anders van vorm dan op het plan van Bijhouwer.

In de vergaderingen van de beplantingscommissie werden de bevindingen van de Schoklandcommissie besproken. Uit de notulen komt naar voren dat deze bebossing van de westkant van Schokland vanaf de eerste vergadering geaccepteerd is (Kelder en Van den Toorn, basismateriaal "Binnen de dijken", 1989). Er wordt gesproken van een open en een gesloten kant. Er is nog wel eens geprotesteerd tegen die bebossing. Onder andere Verhagen pleitte er in 1946 voor om het eiland te laten als het was. Wellicht deed hij dit voorstel omdat hij veronderstelde dat het reliëf Schokland duidelijk genoeg waarneembaar zou laten zijn. Dit pleidooi kwam namelijk tegelijk met de mededeling van Van de Borm, vertegenwoordiger der Dienst Zuiderzeewerken, dat het eiland minder zou klinken dan werd verondersteld. Volgens hem zou het eiland enkele meters boven maaiveld blijven liggen. Heden ten dage lijkt hij hiermee gelijk te hebben gehad.

Verhagen kan van mening zijn geweest dat de hoogteverschillen genoeg landschappelijke duidelijkheid zouden geven over de ligging van Schokland. Bij enkele meters hoogteverschil is het niet nodig om door beplanting van de contouren van het eiland de vorm ervan waarneembaar te houden.

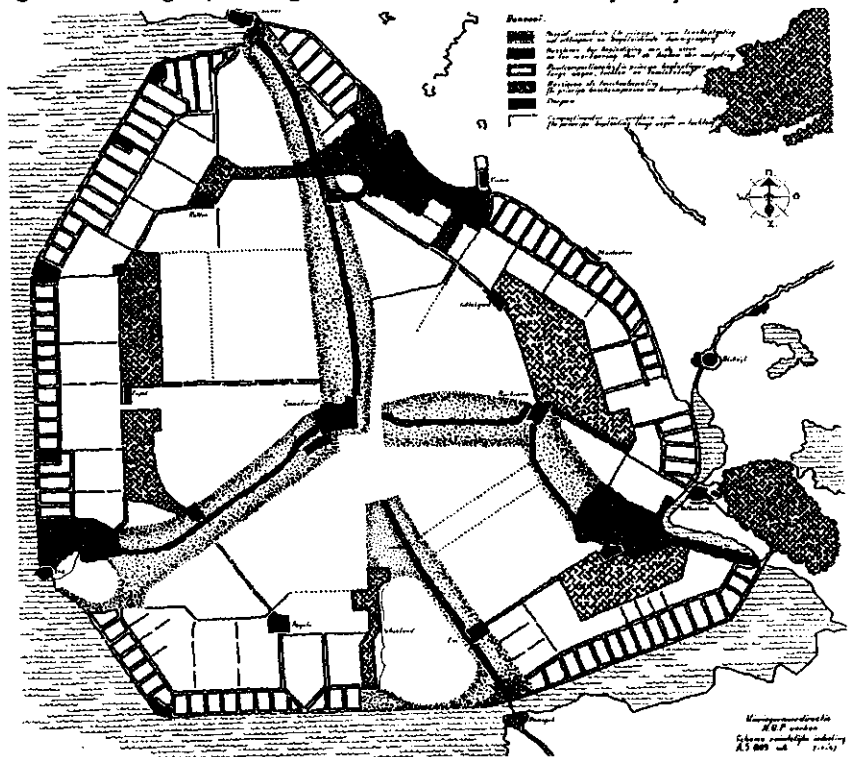
Figuur 4.5. Schets Beplantingsplan, Wieringermeerdirectie, 27 november 1943.

Uit een eerste bestudering van een aantal plankaarten lijkt naar voren te komen dat Bijhouwer's plan leidraad is geweest voor de waarop Schokland een plaats kreeg in de ruimtelijke opbouw van de Noordoostpolder. Hierop gaven Brandts Buys en Van Pouteroyen aanvullingen (Kelder en Van den Toorn, basismateriaal "Binnen de dijken", 1989). Eén van die aanvullingen is het voorstel van Brandts Buys om het eiland in grasland te laten leggen. Een andere is het idee van Van Pouteroyen om van het eiland één grote boomgaard te maken. In latere vergaderingen geeft Overdijkink meestal de toelichtingen.

Op een schets uit 7 januari 1947 die door Bosma (1988) aan C. van Pouteroyen wordt toegeschreven, is de hoofdopzet vrijwel gelijk aan de "schematische ruimtelijke indeling" uit November 1943. De zone langs de ringweg die de dorpen verbindt heeft een verandering in de vorm van de bossen ondergaan. Nagele is als los element in de ruimte van het zuidelijke compartiment komen te liggen. Het werk van "de 8" aan het plan voor Nagele begint pas aan het eind van 1947. Het definitieve plan voor Nagele zou in 1954 voltooid zijn.

De bossen langs de ringweg zijn duidelijk anders gearceerd dan de verdichte stroken van het assenkruis. De bebossing van Schokland is afzonderlijk ingetekend op de zelfde wijze als de bossen langs de ringweg. De bebossing van Schokland is ondanks de afwijkende arcering weer duidelijk aan de verdichte as door Ens gekoppeld. Zou Van Pouteroyen al die tijd tegen de losse ligging van Schokland zijn geweest? Of trachtte hij Schokland's bossen in de as te betrekken om nog iets van het beboste karakter van die as te realiseren?

De vorm van de bossen op Schokland lijkt sterk op die van het ontwerp Bijhouwer. Ze hangt waarschijnlijk samen met de vorm van de kavels die minder geschikt werden bevonden voor landbouwkundig gebruik. Wegbeplantingen worden aan de oostelijke zijde van het

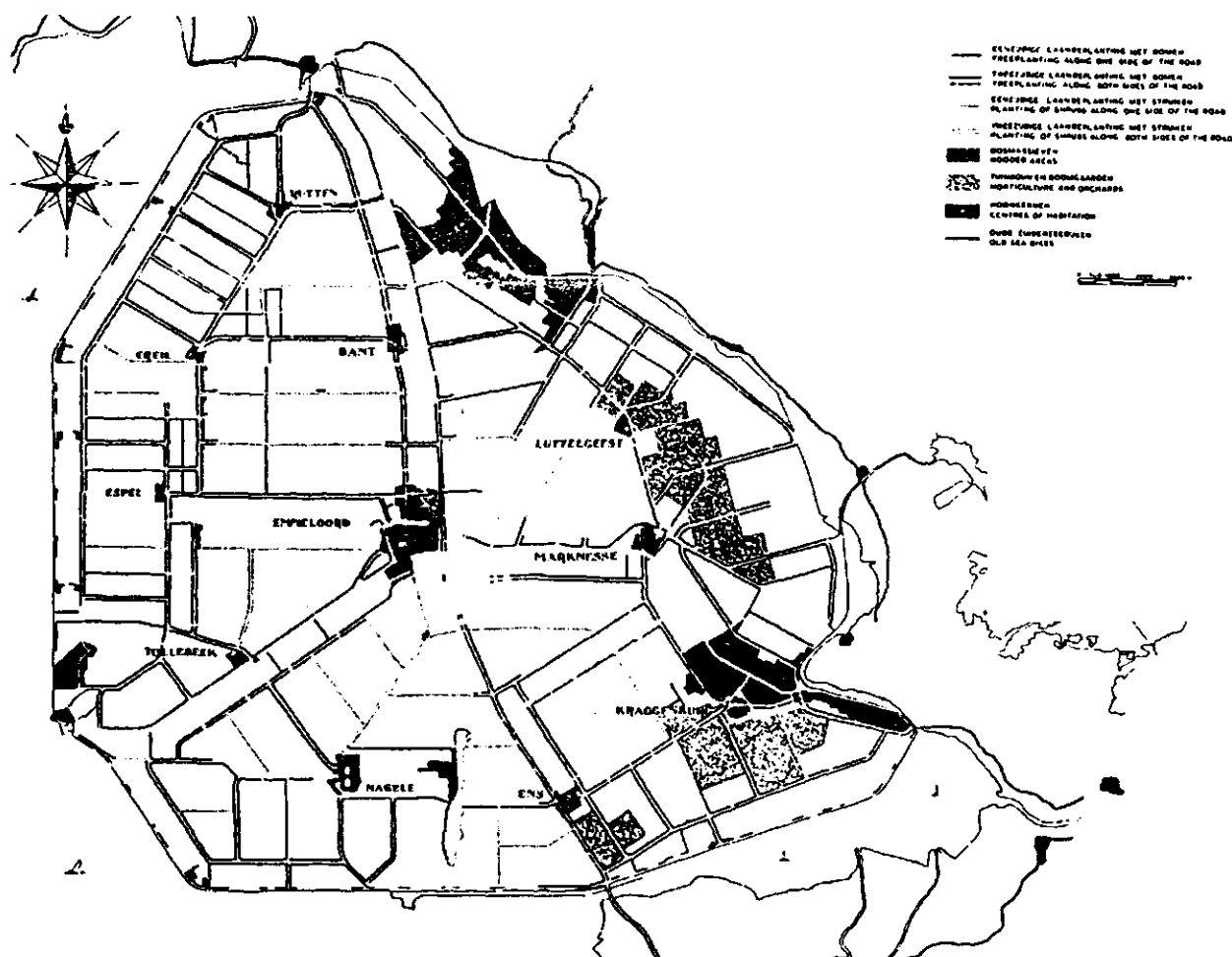

Figuur 4.6. Ir. C. van Pouteroyen; schema ruimtelijke indeling Noordoostpolder, 7 januari 1947.

voormalige eiland achterwege gelaten. De open ruimte binnen de zuidelijke poot van het "massieve assenkruis" is hiermee dus ook terugkeerd.

In het "algemeen beplantingsplan" uit 1947 (Haan-Wiegman, 1986) is het aantal bossen sterk ingekrompen en vervangen door beplantingen langs vrijwel alle wegen. Daardoor is de maat van de ruimtes in heel de polder niet groter dan 1600 meter (2 kavellengtes) bij 3200 meter. In de eerder besproken plannen waren grotere ruimtes opgenomen. Hierdoor was er meer contrast in de polder tussen verdichte delen en halfopen en weidse ruimtes. De hoofdopzet van de ruimtelijke indeling (vier compartimenten met verdichte randen en grotere ruimte tussen Emmeloord en de ringweg met bossen erlangs) is daardoor afgezwakt. Het is mogelijk dat men de nieuwe boerenerven die nog amper een erfbeplanting hadden meer beschutting wilde geven door de beplanting langs de wegen.

In dit plan is definitief gekozen voor een loskoppeling van Schokland en de as door Ens. Schokland is met bossen op de westelijke rand geaccentueerd. De oost-west gerichte wegen zijn echter allemaal beplant waardoor de losse ligging weer wat afgezwakt wordt.

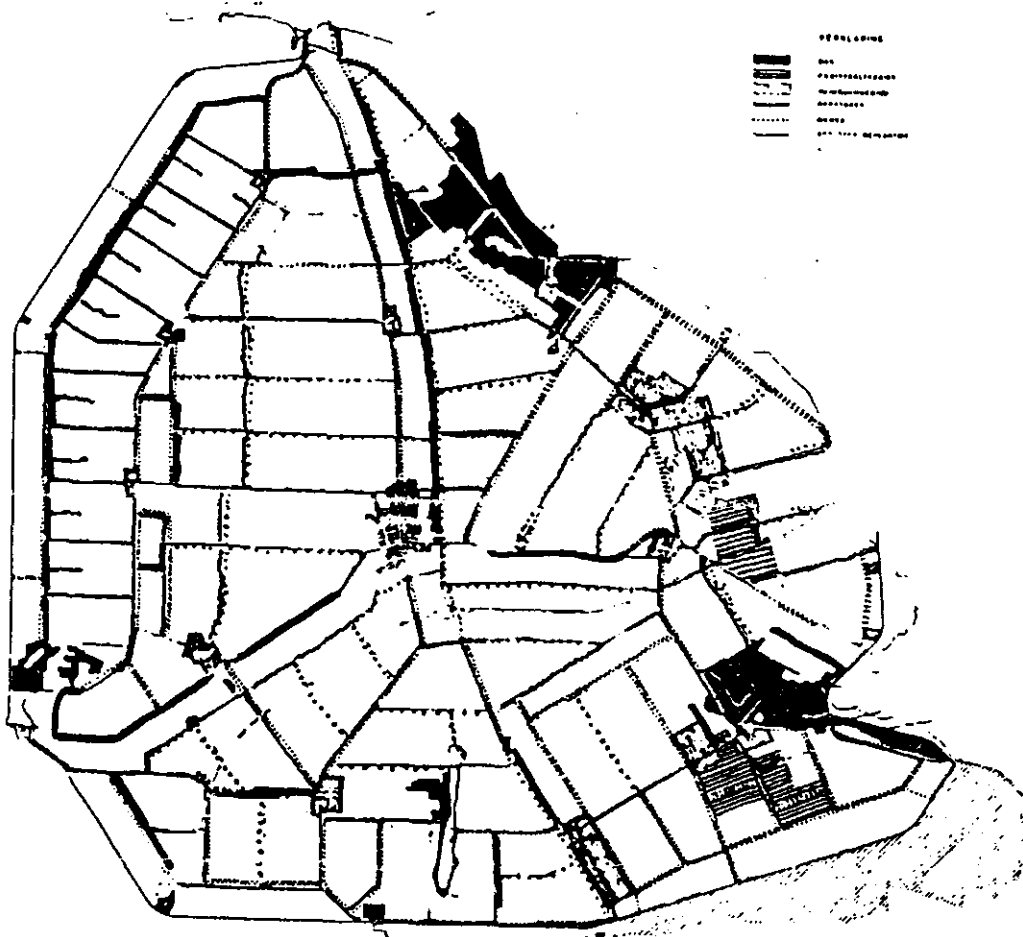

Figuur 4.7. Algemeen Beplantingsplan, Wieringermeerdirectie, 1947.

Uit een toelichting van Overdijkink op het "algemeen beplantingsplan" blijkt dat de utilitaire overwegingen een grote rol zijn blijven spelen bij de planvorming, ook nadat het plan uit 1942, dat voornamelijk gebaseerd was op de wegen, waterlopen en verkaveling, vaststond.

"Bij de samenstelling van het beplantingsplan is in bijzondere mate aandacht geschonken aan de praktische eisen, die een agrarisch gebied aan beplantingen stelt. Van de beplantingen zullen de bewoners dientengevolge weinig hinder ondervinden. Dit waarborgt, dat in grote lijnen een goed resultaat zal worden verkregen. Op zichzelf is dit echter niet voldoende, want daardoor alleen kan geen aantrekkelijk landschap ontstaan. Vandaar, dat de beschouwingen over het landschapsplan aan de bespreking van het algemene beplantingsplan vooraf dienden te gaan."

Het uitvoeringsplan uit 1960 is vrijwel gelijk aan het "algemeen beplantingsplan" uit 1947. De ligging van Schokland als eiland van groen in de open polderruimte is nog iets afgezwakt door een beplanting met bomen (knotwilgjes) langs het fietspad vanaf "Oud Emmeloord" naar het noorden.

Uitvoeringsplan, 1960

In 1962 is door N.M. de Jonge en P. Kelder een recreatieplan gemaakt voor de gemeente Noordoostpolder. Eén van de conclusies was dat er rond Schokland veel beplanting weg mocht, om de losse ligging van het eiland in de open ruimte landschappelijk te verduidelijken (Kelder en Van den Toorn, basismateriaal "Binnen de dijken", 1989).

Ook in het in 1986 bij het Staatsbosbeheer verschenen Landschapsbeleidsplan Noordoostpolder wordt Schokland in een grote open ruimte gelegd. Op het beleidsplan zijn de wegen op en om het eiland vaker onbeplant gelaten. De inmiddels stevig in de erfbeplanting staande boerenerven hebben voor beschutting die wegbeplanting niet meer nodig. Zij staan daar als kleine eilanden van groen in de open ruimte zoals de boerenerven dat ook doen in het landschap van Kampereiland.

Planconceptie

In geen enkel plan is duidelijk sprake van negatie van het stuk oude land in het nieuwe landschap. Zelfs in het plan op utilitaire gronden van 1942 kreeg Schokland een speciale benadering. In die benadering werden de elementen van het landschap van het vroegere eiland gestileerd behouden in het nieuwe landschap. Men heeft Schokland laten afsteken tegen de wijze waarop het polderlandschap in cultuur werd gebracht. De wijze waarop het patroon van nieuwe boerderijen in de polder over het eiland door is gezet, hoeft het eigen karakter van het eiland niet te verstoren. De planconceptie van het "utilitaire plan" zou als interferentie kunnen worden omschreven.

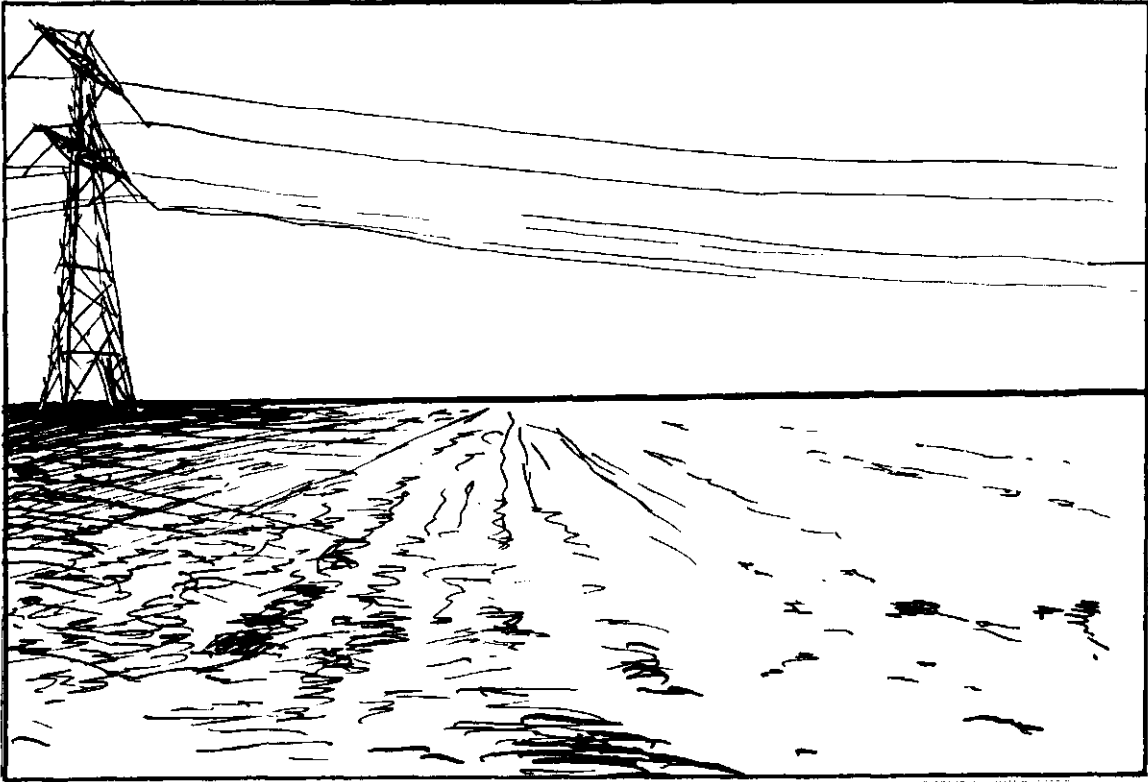
In de landschaps- en beplantingsplannen die achtereenvolgens gemaakt zijn bleken twee visies op de plaats van Schokland in de ruimtelijke indeling van de Noordoostpolder te herkennen te zijn. In beide visies wordt Schokland niet uit de polder weg-geschoven. Van de plannen waarin Schokland wordt opgenomen in het assenkruis is het onduidelijk hoe de uitwerking op een lager schaalniveau geweest zou zijn. (De boomgaarden van Van Pouderoyen?.) De beslissing om het eiland in een nieuwe bosstrook op te nemen duidt echter in de richting van een integrerende planconceptie. In de plannen waarin het eiland als los element, aan alle kanten omgeven wordt door plat open polderlandschap, is er meer kans om een interfererende planconceptie uit te werken. In het uitgevoerde plan is hier echter niet voor gekozen. De bebossing van het eiland aan de westzijde maakt de interfererende patronen van polder en eiland immers minder waarneembaar. Deze bebossing is zo nadrukkelijk dat het uitvoeringsplan eerder integrerend van karakter is.

Het is opmerkelijk dat Schokland steeds als een geheel is benaderd. Het eiland zoals het voor de inpoldering nog boven het water uitstak heeft in alle plannen als geheel één bestemming en één ruimtelijke uitwerking gekregen. De oude woonterpen vormen hierop in detail natuurlijk een verbijzondering.

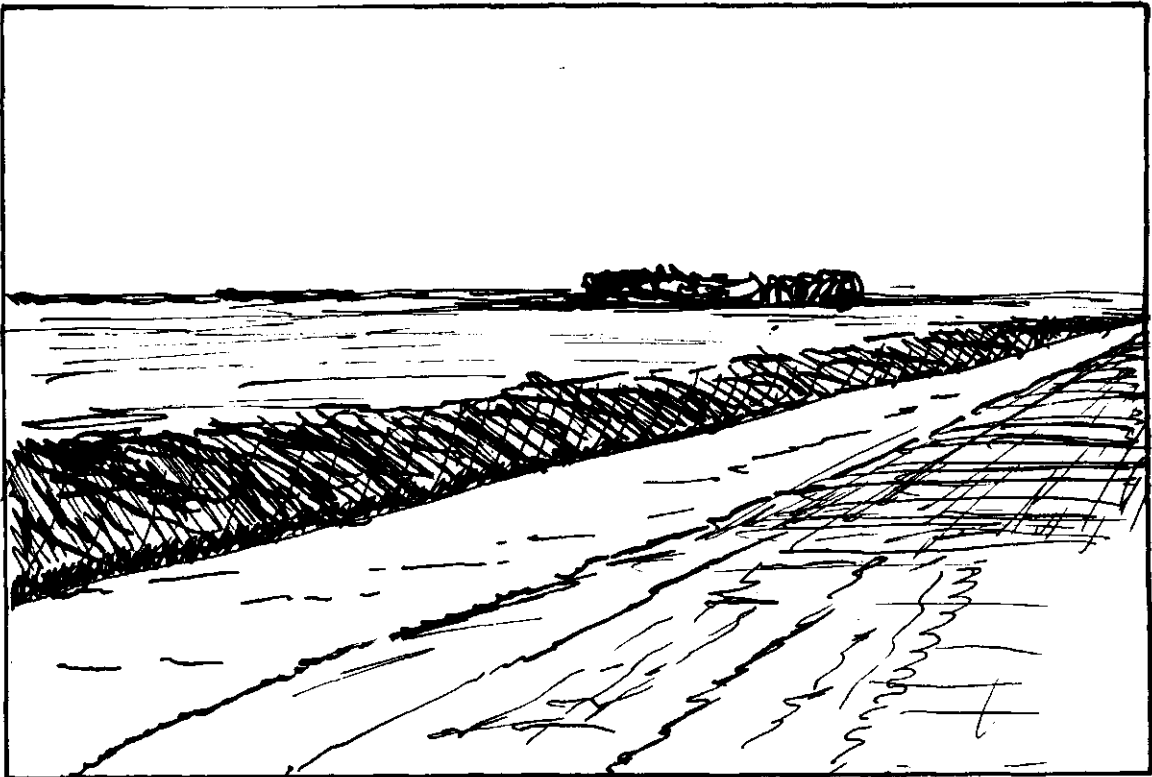
De contouren van Schokland werden in het uitgevoerde plan

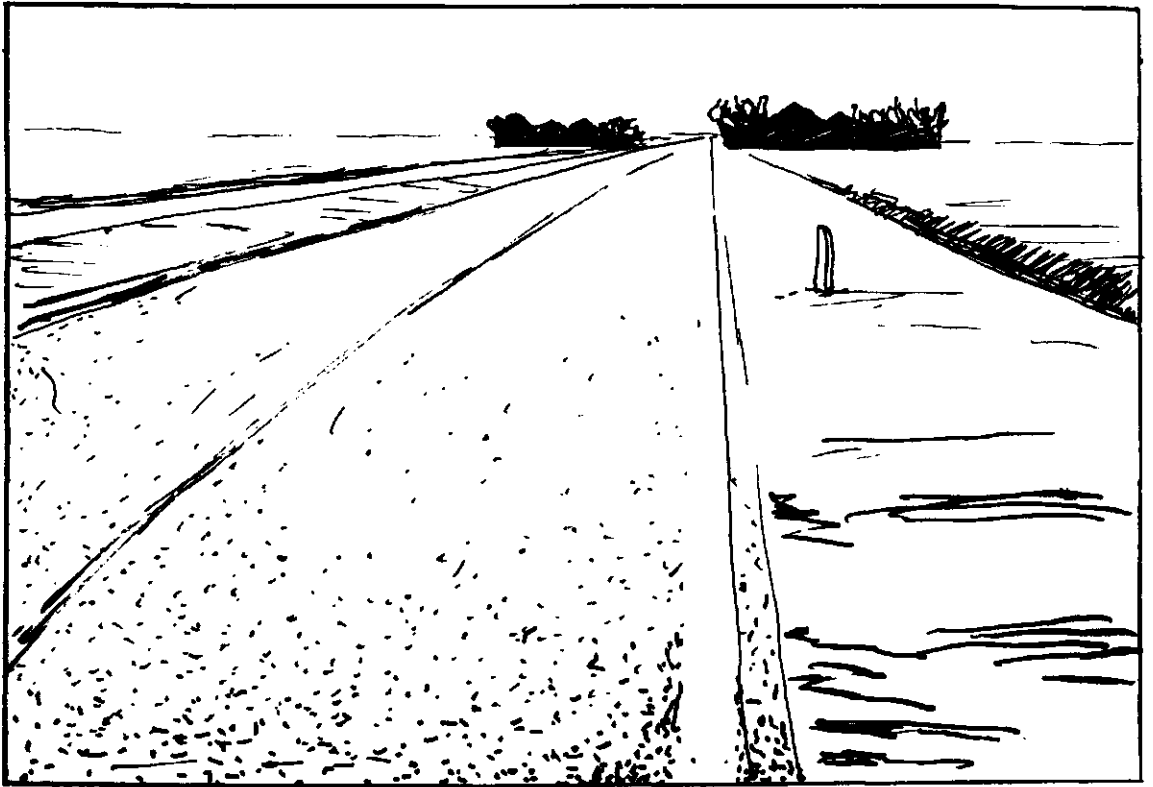
aangegeven, omdat men dacht dat het hoogteverschil zou verdwijnen. Binnen die beplante contouren liet men één ruimte ontstaan. Ook in niet uitgevoerde plannen kreeg het eiland een uniforme aanpak. Het werd als geheel bebost, of als geheel tot boomgaard gemaakt, of als geheel, inclusief de randen, onbeplant gelaten. Kennelijk wordt de benadering van Schokland als één ruimtelijke eenheid door eenieder als essentieel gezien.

4.3. Het huidige landschap

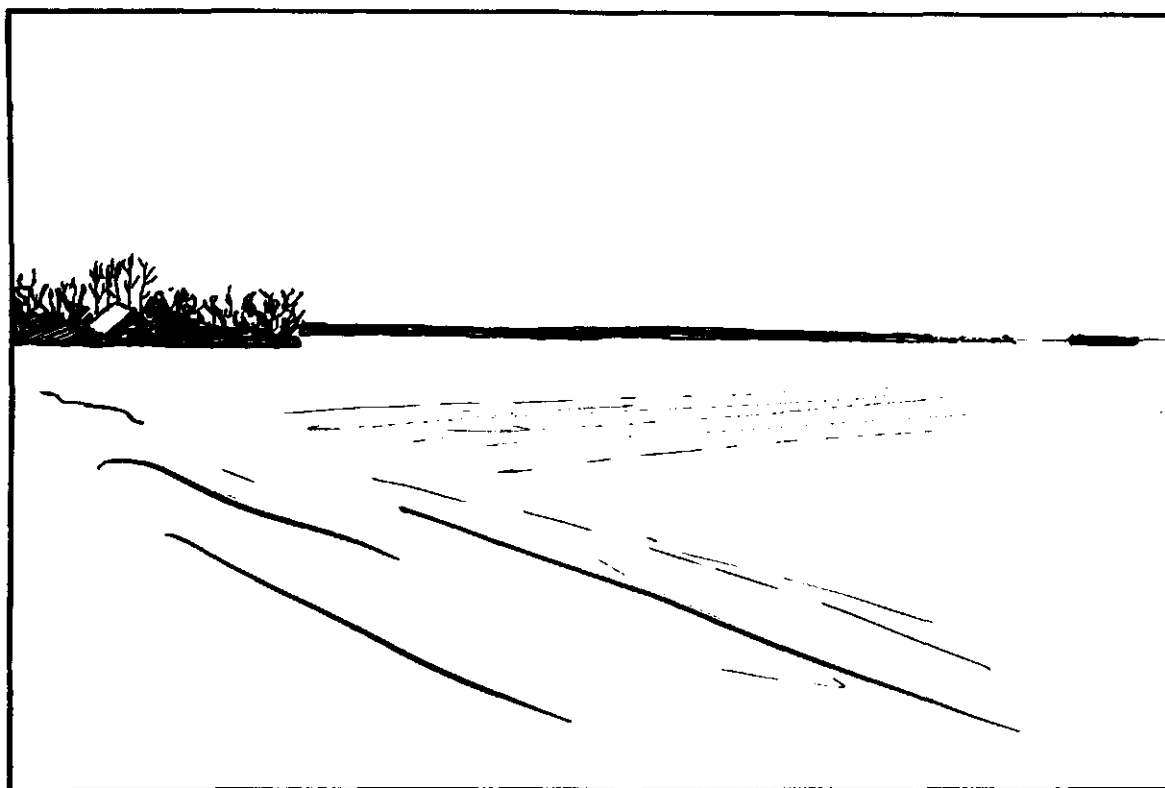
Op bovenstaande schets wordt een indruk gegeven van het open polderlandschap van het zuidelijke compartiment.

Aan de zuidelijke horizon ligt de dijk. Rechte waterlopen en wegen gaan door het platte land, waarin de boerenerven zich als kleine "eilanden van groen" manifesteren.

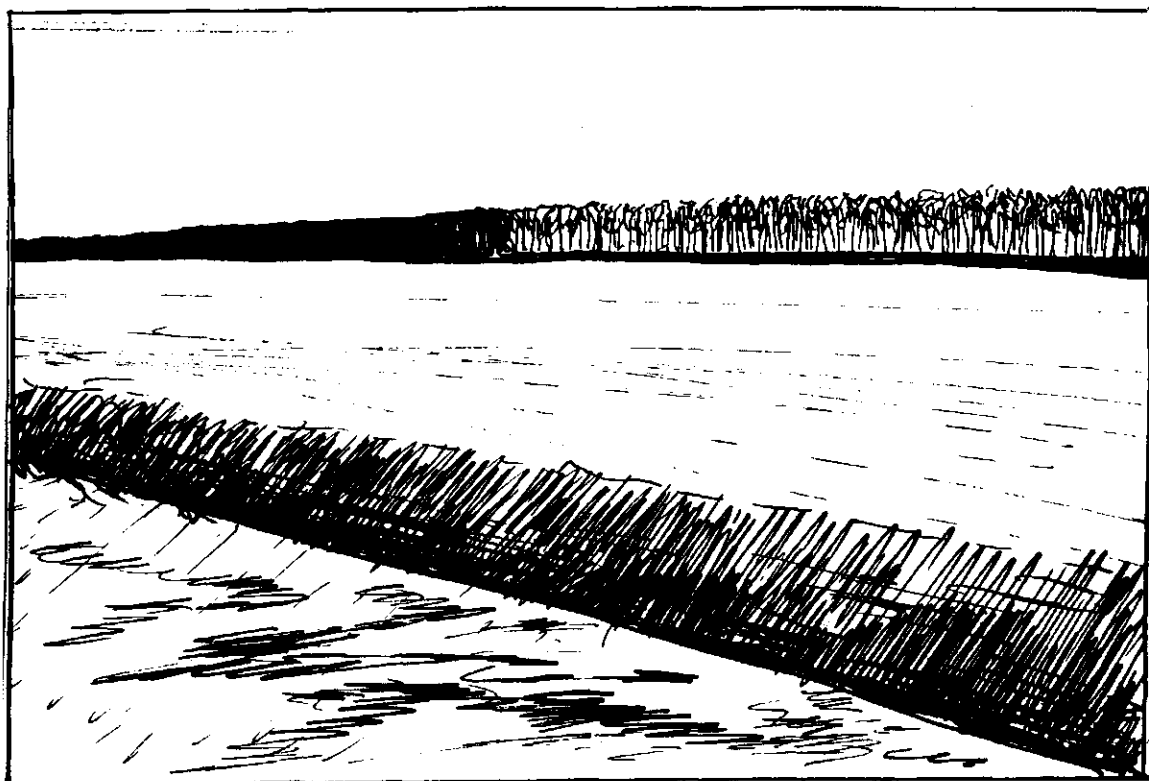
In dat open landschap is Schokland van afstand als een dunne lijn, tussen de boerenerven door, aan de horizon ervaarbaar.

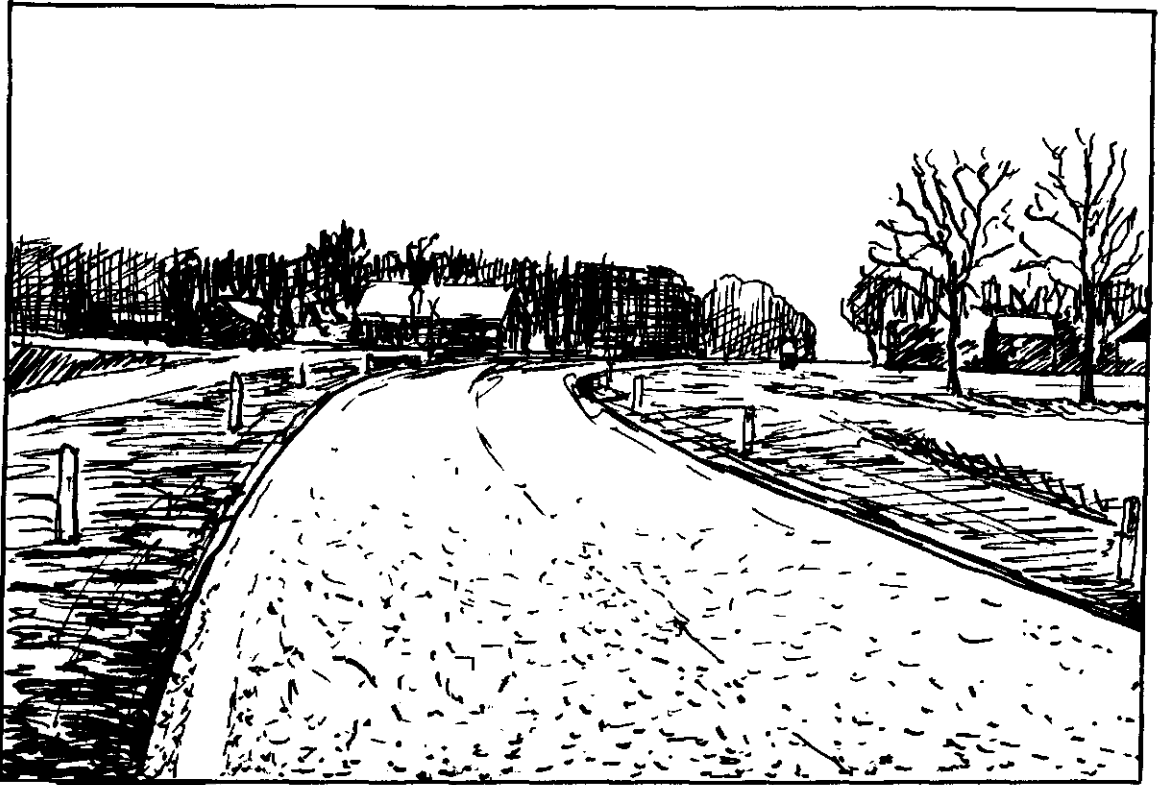
Dichterbij gekomen blijkt die lijn aan de oostkant te bestaan uit een aantal terpachtige verhogingen waarop (resten van) de oude dorpjes Ens, de Zuidert, Middelbuurt en Emmeloord zijn gelegen. Middelbuurt met het oude kerkje en het nieuwe historisch museum (boven rechts op de voorgrond) en de "gerestaureerde haven" van Emmeloord met de lichtwachterswoning tussen de iepen (onder).

Aan de westkant is Schokland ten zuiden van de Schokkerringweg, als een verhoging met beplanting op het talud te zien. Deze essenbeplanting is transparant waardoor het reliëf zichtbaar is. Ten zuiden van de Schokkerringweg is het reliëf niet zichtbaar door de stevige bebossingen. Het uiterste zuiden van Schokland ligt duidelijk hoger. De beplanting is geopend om de vuurplaat als baken te suggereren.

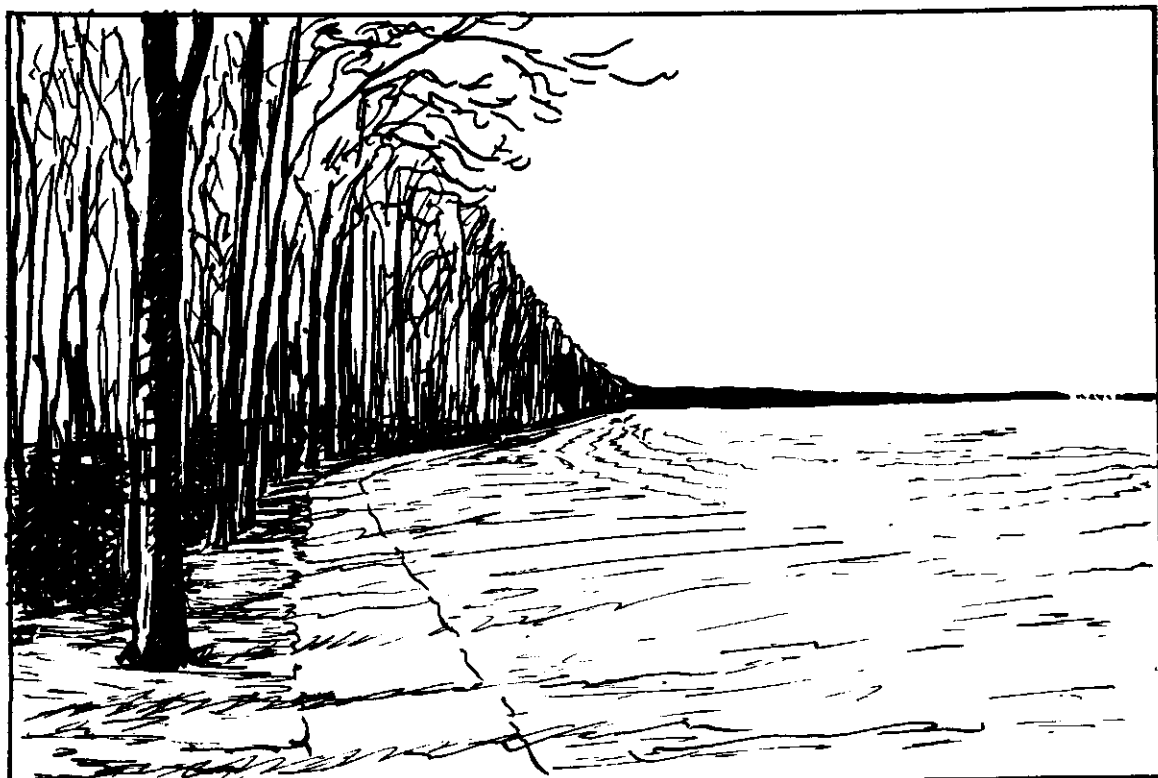

De rechte polderwegen maken een knik wanneer zij het eiland opgaan. De nieuwe boerenerven liggen tegen de westelijke bosrand (boven).
De oostelijke rand is transparant beplant (onder). Het hoogteverschil met de polder bedraagt hier nog altijd één tot twee meter. Op het fiets- en wandelpad dat erlangs loopt is dat duidelijk te ervaren.

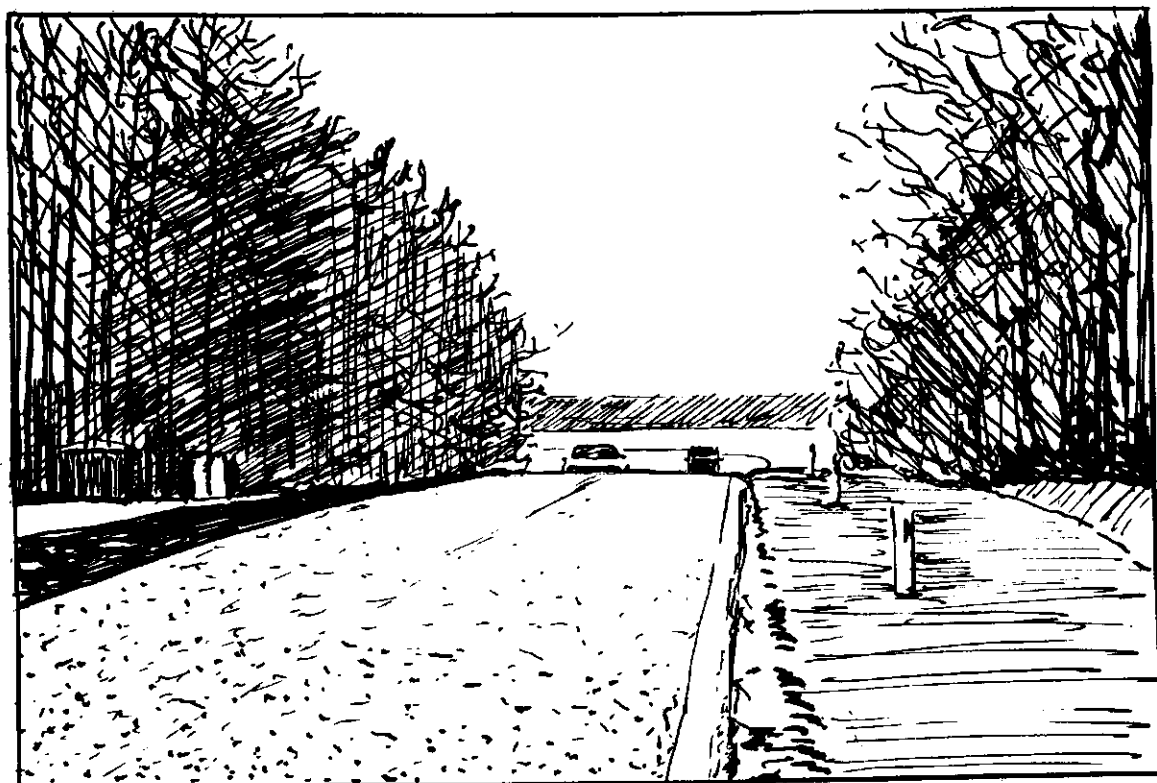

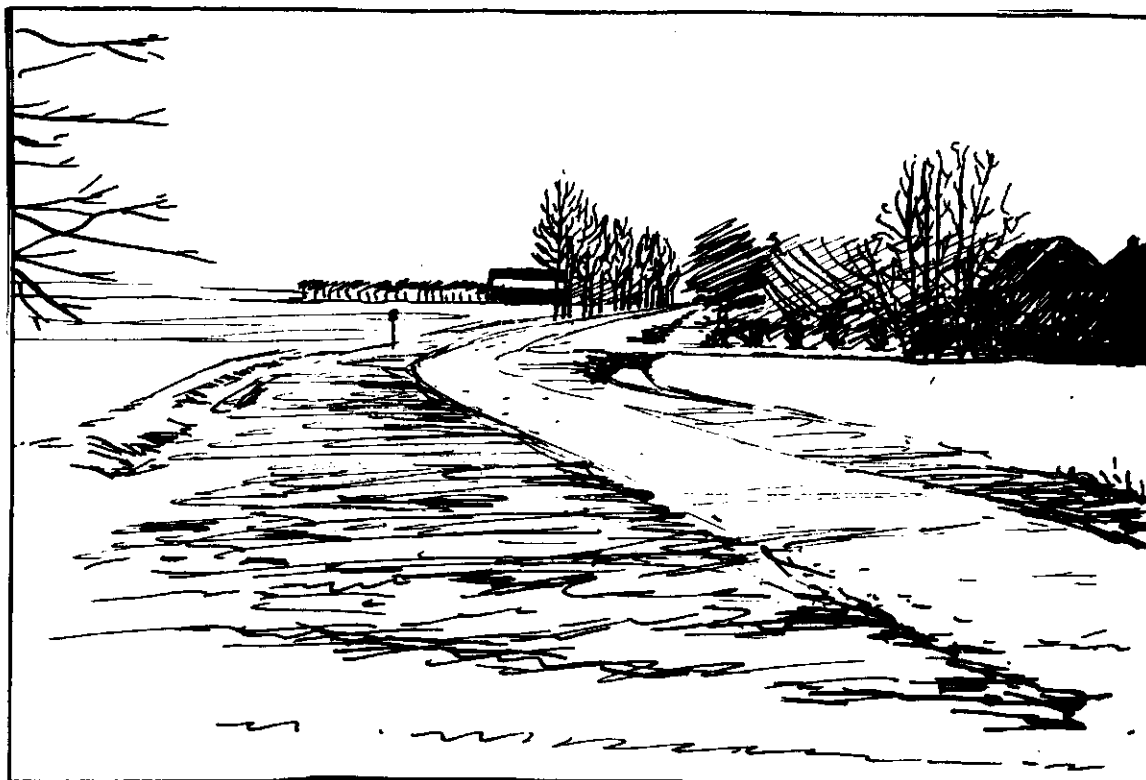
Op het eiland zijn de glooiingen duidelijk ervaarbaar. De beplanting aan de westkant maakt het eiland tot een langwerpige, redelijk besloten ruimte midden in de open polder.

Door de beplanting aan de oostkant van het eiland zie je die open polder met de boerenerven. Voor een groot deel kan men vanaf Schokland aan de westkant de polder niet zien, behalve waar de wegen de beplantingsgordel doorkruist. Vanaf de Schokkerringweg op het eiland kun je in de verte de bosrand van Nagele zien liggen.

De weg die in het noorden vanuit het westen het eiland nadert is één van de weinige beplante wegen op en om Schokland.

De elementen van het huidige landschap

Door veldstudie is bestudeerd hoe het voormalige eiland zich tegenwoordig in het landschapsbeeld manifesteert. Aan de hand van een aantal schetsen is hiervan een indruk gegeven. Het voormalige eiland is vanuit de gehele omgeving duidelijk als verhoging zichtbaar. De platte omgeving met zware - en lichte zavelgronden versterkt dit beeld. Vanuit de omgeving is met name het hoogteverschil aan de zuidkant, de zuidwest-rand, bij Middelbuurt en bij de haven van het oude Emmeloord indrukwekkend, terwijl de rand aan oostelijke zijde in zijn geheel lager maar zeker ervaarbaar is. In de bodem van het land om het eiland heen zijn door kleurverschillen in de grond de oude dijken te zien. In het reliëf zijn zij op het eerste gezicht niet ervaarbaar.

Op het eiland is sprake van glooiingen over het hele eiland en plaatselijk van micro-reliëf. Dit microreliëf is met name ervaarbaar op de veen- en keileemgronden onder de bossen op de westkant van het eiland. De keileembult is onzichtbaar door het bos. Verder bij de oude nederzettingen. Het Zand? Lag vroeger hoger dan het oeverwerk.

Bezien moet worden wat het gevolg zal zijn van inklinking, de snelheid ervan en welke delen van het eiland dit betreft. Verder is van belang wat dit voor beeld oplevert. Het is immers zeer wel mogelijk dat het micro-reliëf op het eiland alleen maar gevarieerder wordt door die inklinking.

Voor een gedegen toekomstvisie moet onderzocht worden wat de ecologische waarde van het eiland zal zijn bij een extensiever bodemgebruik waarbij een grasachtige vegetatie zal overheersen op het eiland. Dit zal in ieder geval meer landschappelijke differentiatie geven op een micro-schaal. Door het microreliëf, plaatselijke bodemverschillen, en kleine verschillen in de grondwaterstand. De voortgaande groei van het microreliëf is zelfs afleesbaar in de bobbeling van de wegen die het eiland kruisen.

De woonplaatsen van mensen zijn te onderscheiden in de oude woonplaatsen en de "nieuwe" boerenerven. De oude woonplaatsen Emmeloord, Middelbuurt, Zuidert en Ens zijn herkenbaar door de noord-zuid gelegen reeks van terpachtige verhogingen in het landschap en de resten van bebouwingen. Eigenlijk vragen deze woonterpen om een iets genuanceerdere beplanting, om voor toeristen de beleving van die bijzondere plekken te versterken. Dit geldt met name voor de Zuidpunt Ens en de Zuidert.

Het wegenpatroon van de polder loopt door over het eiland. Slechts twee knikken aan de oost en westkant van het eiland geven aan dat de wegen even over een bijzonder element in de polder getraceerd zijn.

Er lopen schelpenpaden over het eiland die als wandelpaden dienen. Ook is het noord-zuidlopende pad langs de oostrand van het eiland als doorgaand fietspad in gebruik door recreanten. In de rest van de Noordoostpolder bevinden zich amper van zulke paden.

Het water op het eiland is anders van uiterlijk dan in het polderlandschap. Met veel fantasie is de oude scheidingssloot tussen Emmeloord en Ens nog herkenbaar in één van de sloten tussen de landbouwpercelen op het eiland. De venige gronden ten westen van het eiland zijn erg nat. In het haventje van Emmeloord staat af en toe wat water.

Op enkele plaatsen is door de hogere ligging van het eiland een van de zijkanalen zichtbaar die, net zoals de lange kavelsloten, kaarsrecht door het polderland gaan. De zon ketst erop. Door de bossen zijn niet alle vaarten die op het eiland zichtbaar zouden kunnen zijn, ook te zien.

De verkaveling is sinds het plan uit 1942 amper meer gewijzigd. Op Schokland wijkt de verkaveling dus nog steeds af van het omliggende polderlandschap.

Het grootste deel van het eiland is nog steeds in landbouwkundig gebruik. Op de noordelijke helft van het eiland is de grond voor een groot deel in gebruik als grasland. In het zuidelijke deel en het uiterste noorden vindt men akkerbouw.

De andere gronden op het eiland zijn over het algemeen in recreatief gebruik. De bossen vervullen waarschijnlijk ook nog een rol in de houtproductie.

De verdeling van het landschap in ruimtes, o.a. met beplanting

In het tegenwoordige landschap van de Noordoostpolder ligt Schokland duidelijk zichtbaar in zijn omgeving. In de eerste plaats doordat het polderlandschap eromheen open is en de massa van het eiland in die openheid opvalt.

Het eiland is vanuit de polder als een langwerpige massa te herkennen. Dit is in de eerste plaats te danken aan de combinatie van een duidelijk waarneembaar hoogteverschil en beplantingen langs de randen van Schokland. Het polderlandschap om het eiland is open. Het is een grote ruimte die aan de zuidzijde begrensd wordt door de dijk, en aan de andere zijden door de ombossing van Nagele en boombeplantingen met ondergroei en boerderijen met erfbeplantingen langs wegen. Deze ruimte heeft een maat van 3 bij 4 kilometer. Behalve het langgerekte Schokland liggen slechts de boerenerven als eilanden van groen in die open ruimte. De wegen zijn vrijwel onbeplant in de buurt van Schokland. Alleen de west-oost landbouwontsluitingsweg in het noorden over het eiland en het met knotwilgjes beplante fietspad vormen hierop een uitzondering. De beplanting langs de Palerweg aan de westkant van het eiland is voorjaar 1989 gekapt.

Op het eiland zelf bevindt men zich in een langgerekte ruimte die aan de westkant geslotener is dan aan de transparant beplante oostkant. Gekoppeld aan de oude nederzettingsplaatsen zijn nog wat kleinere ruimtes in de beplantingen of omgeven door bebouwing (Middelbuurt) of door havenomwalling.

Vanaf het eiland zijn uitzichten over de polder mogelijk. Door de bebouwing ten westen van het noordelijke deel van de westrand is hier van uitzicht naar het polderlandschap geen sprake. Uitzicht heeft men met name aan de oostzijde van het eiland. Aan de westzijde is uitzicht mogelijk daar waar de beplanting voornamelijk bestaat uit essen. Vanaf de vuurplaat op de zuidpunt van het eiland is een fraai uitzicht over de polder mogelijk: de dijk, de recht verkavelde bouwlanden, de boerenerven en het glinsterende water in de zijtak van de Palentocht en veel lucht erboven.

Als men het zuidelijke compartiment, het polderlandschap rond Schokland, nader beziet dan ziet men dat de herkenbaarheid van die grote ruimte in de eerste plaats bepaald wordt door het verschil tussen het polderlandschap en het landschap op het eiland Schokland zoals dat vanuit het polderlandschap en op het eiland zelf te beleven is. Het polderlandschap wordt gekenmerkt door de dijk in het zuiden, de kaarsrechte wegen en kanalen en tochten, de boerderijreeksen. Alleen de boerenerven, door een stevige erfbeplanting aangezet, doorbreken de vlakke polderopenheid. Die boerenerven liggen dan als "eilanden van groen" in de open polderruimte. Deze landschapsopbouw is zichtbaar in verschillende landschappen. Uit onderzoek naar de landschapsplannen die in het kader van ruilverkavelingen zijn gemaakt blijkt het versterken van zo'n landschapsopbouw als uitgangspunt genomen te zijn (Van Blerck, 1987). Het werd als landschapsarchitectonisch concept genomen voor andere open landschappen, als in plannen voor ruilverkaveling

Balmhuizen in Groningen, het landschapsplan voor ruilverkaveling Kampereiland en voor de situering van boerenerven in verschillende grote heide-ontginningsgebieden.

Planconceptie in het huidige landschap

In de wijze waarop het eiland zich heden ten dage in het landschap manifesteert is het uitvoeringsplan en de globale visie op de beplantingsstructuur van het beleidsplan Noordoostpolder (dat op het uitvoeringsplan voortborduurde) herkenbaar. Hiermee is ook de dualiteit tussen de interfererende utilitaire patronen en de meer integrerende planconceptie van het beplantingsplan in het huidige landschap aanwezig.

4.4. Conclusie

De Werkgroep voor het Landschap der Zuiderzeepolders stelde in 1946: "De toekomstige polders zullen én wegens hun centrale ligging én wegens hun groote uitgestrektheid tot een volwaardige en karakteristieke provincie van Nederland moeten uitgroeien. Dit is slechts mogelijk indien aan de landschappelijke en stedenbouwkundige belangen op even diepgaande wijze aandacht wordt geschonken als aan de waterbouwkundige en agrarische. Op onze generatie rust indeze een groote verantwoordelijkheid tegenover het nageslacht, dat anders ons werk evenmin zou prijzen als dat van den bouwmeester, wiens schepping volmaakt voldoet aan alle utilitaire eischen, maar waaraan de schoone voleinding ontbreekt. Wij dienen dit werk te maken tot een getuigenis van het kunnen van onze generatie, waaraan niet de smet mag kleven, dat het bij alle technische volmaaktheid tekort schiet in aesthetisch opzicht."

De Provincie Flevoland is inmiddels een bestuurlijke werkelijkheid: een nieuwe provincie met "een schoon landschap met een eigen karakter". Dit landschap is echter wel in ontwikkeling. Dit blijkt onder andere uit de wijze waarop het voormalige eiland Schokland gelegen in het landschap van de Noordoostpolder van karakter verandert. Ontwikkelingen in het grondgebruik, ecologische ontwikkelingen (door veranderingen in biotisch en abiotisch opzicht) en het feit dat een groeiend aantal mensen Schokland als een bijzonder deel van het polderlandschap beleeft, zijn hier debet aan.

Na bestudering van de wijze waarop het eiland zich heden ten dage als geheel manifesteert in het landschap van de Noordoostpolder kan geconcludeerd worden dat het voormalige eiland Schokland landschappelijke kenmerken bezit die een bijzondere benadering van dit eiland als landschappelijk geheel rechtvaardigt. Deze kenmerken hebben hun oorsprong in de occupatie-geschiedenis van het eiland en in de planvormingsgeschiedenis.

Maar ook voor die mensen die van die occupatiegeschiedenis en de plangeschiedenis niets afweten, is het eiland als geheel een aantrekkelijk onderdeel van het landschap van de NOP. Uit cultuurhistorisch oogpunt zijn de afzonderlijke resten van de bewoning op het eiland wellicht niet heel erg indrukwekkend, de elementen liggen tesamen op het duidelijk ervaarbare eiland en vormen zo op landschappelijk niveau een uniek deel van het landschap van de Noordoostpolder.

Voor de toekomst is te verwachten dat het speciale karakter van het eiland nog versterkt kan worden. Er kan worden voortgeborduurd op de plannen van vroeger. Dit betekent niet dat alles moet blijven zoals het nu is. Huidige ontwikkelingen in het grondgebruik, de recreatieve belangstelling voor Schokland, en de gedachten over een ontwikkelingsgericht natuurbeheer kunnen aanleiding zijn tot onderzoek en hernieuwde planvorming over dit polderlandschap

met Schokland.

Archeologisch is het eiland en zijn directe omgeving een uitdaging van formaat.

Het cultureel besef in de jongste provincie dat zij een unieke ontstaansgeschiedenis heeft, met een nog steeds traceerbare planvormingsgeschiedenis, zal wellicht aanleiding zijn tot de stichting van een museum voor recente landschapsarchitectuur. Op Schokland zou zo'n museum, naast het oudheidkundig museum, een mooie plaats krijgen in een provincie die juist door haar planmatig ontstaan uniek is in de wereld.

Schokland zal, meer dan tot nu toe mogelijk was, bij kunnen dragen aan het groeien van een volwaardige provincie van Nederland met "een schoon landschap met een eigen karakter". Hiertoe zullen de specifiek kenmerkende eigenschappen van dit deel van het landschap benadrukt moeten worden .

Aanbevelingen voor nader onderzoek

In dit korte inventariserende onderzoek bleken meerdere aanleidingen tot verder onderzoek naar de veranderende betekenis van Schokland in het landschap van de Noordoostpolder.

Schokland heeft een bijzondere plaats ingenomen in de planvorming voor de Noordoostpolder. Een indrukwekkende lijst van stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten heeft aan Schokland gewerkt.

In het kader van dit onderzoek kon alleen afgegaan worden op het basismateriaal van de heren Kelder en Van de Toorn voor hun Beschouwing: "Binnen de dijken". In dat basismateriaal was alleen een eerste verkenning van de notulen van de vergaderingen van de beplantingscommissie opgenomen. Voor een duidelijker beeld van de verschillende visies op de vormgeving en het beheer van Schokland die er toen leefden zal een nadere studie van dit archiefmateriaal plaats moeten vinden. Daarbij zal tevens het nog niet onderzochte archief van de speciale Schoklandcommissie aan een degelijke studie moeten worden onderworpen. Voor de opstelling van een beheersvisie in onze tijd zal dit essentieel materiaal op kunnen leveren. Toen is immers al een grote hoeveelheid onderzoek gedaan. Als de resultaten van dat onderzoek en de discussies daarover inzichtelijk worden, kan dat voorkomen dat dit onderzoek, overbodig, voor een tweede keer gebeurt. Dit materiaal kan voor toeristen die Flevoland bezoeken aanschouwelijk worden gemaakt in een museum voor landschaps-planvorming. Waar past zo'n museum beter dan in Flevoland? Flevoland is eigenlijk al een heel bijzonder openluchtmuseum.

Had men in de veertiger jaren als opgave een nieuw landschap te ontwerpen, toch waren er enkele confrontaties van dit nieuwe landschap met "het oude land". Dit gebeurde bij de oostelijke en noordelijke rand van de polder, maar ook bij de eilanden Urk en

Schokland. Daar kreeg de ontwerpogave een ander karakter. Uit de studie van een aantal plankaarten in het kader van dit onderzoek komen twee visies op de plaats van Schokland in de ruimtelijke opbouw van de Noordoostpolder naar voren. Bijhouwer heeft, blijkens de bestudeerde plankaarten, vanaf het begin gepleit voor een ligging van Schokland als los element in het open landschap van het zuidelijke compartiment binnen de Noordoostpolder. Het is de vraag in hoeverre hij hiermee inderdaad van mening verschilde met Van Pouderooyen.

Met het opgroeien van het landschap van de Noordoostpolder is de ligging van Schokland als los element in het open polderlandschap duidelijker verwezenlijkt. Nadere studie van de archieven van de beplantingscommissie zal meer duidelijkheid kunnen brengen in de ontwerpdiscussie en de planvormingsgeschiedenis van dit deel van Flevoland's landschap.

Ook nu provincie en gemeente streven naar een nieuwe beheersvisie geldt voor het beleid voor het landschap rond Schokland dezelfde ontwerpogave. Te denken valt aan een ander grondgebruik, microreliëf op het eiland behouden en laten ontstaan, heroverweging van de beplantingen op het eiland en de bossen op de verslagen veengronden en de keileembult ten westen van het eiland. De Zuidert en Zuidpunt kunnen landschappelijk beter worden vormgegeven. Het contrast tussen polder en eiland kan sterker tot uiting komen. Uitzicht vanaf het eiland over het polderlandschap met de boerenerven in een regelmatig patroon en de rechte waterlopen, m.n. richting Nagele, zal vergroot kunnen worden.

De boerenerven die met de inrichting van de polder op het eiland zijn gekomen zijn niet per definitie storende elementen op het eiland. In een inrichting die duidelijker dan tot nu toe de interfererende patronen van polder en eiland laat uitkomen kunnen de boerenerven een belangrijke rol spelen. Naar de landschappelijke plaats van de boerenerven op het eiland en de ontwikkeling van de landschappelijke verschijningsvorm van het eiland zal nader ontwerpelijk onderzoek kunnen worden verricht. Dit zal een essentiële bijdrage zijn aan de beheersvisie voor het landschap rond Schokland die gemeente en provincie willen ontwikkelen. Een bijzondere aanpak van Schokland in zijn omgeving staat of valt immers bij de wijze waarop het voormalige eiland zich in het polderlandschap manifesteert. De touristen en recreanten zullen daar in de eerste plaats op afkomen.

In de visie van sommigen zal Schokland een verstild karakter van "het verlaten eiland" moeten houden. Een goede planning van de intensieve en extensieve bestemmingen, aansluitend bij de landschappelijke opbouw, kan dit karakter laten samengaan met een uitbreiding van de touristische activiteiten op het eiland. Ook hiervoor zal ontwerpelijk onderzoek noodzakelijk zijn.

Uit dit onderzoek blijkt de sterke samenhang tussen het landschap op Schokland en het echte polderlandschap er omheen. In de te

ontwikkelen beheersvisie voor Schokland moet hiermee rekening worden gehouden. Deze visie, die in het streekplan (in voorbereiding) kan worden verwerkt, zal waarschijnlijk het best kunnen worden ontwikkeld, wanneer het gehele "zuidelijke compartiment" in de visie wordt betrokken. Hiermee wordt bedoeld op het open polderlandschap begrensd door de as van Urk naar Emmeloord, de as door Ens naar Emmeloord en in het zuiden door de dijk. In die openheid liggen twee cultuurmonumenten, Nagele en Schokland, en de boerenerven als kleine "eilanden van groen". Een planmatig vormgegeven landschap van internationale allure.

Geraadpleegde literatuur

- * Blerck, H.J.J.C.M. van, 1987. *De verzorging van het landschap in Drenthe, opvattingen en werk van H.W. de Vroome*. RIBL "De Dorschkamp", Wageningen. 169 blz.
- * Bosma, J.E. , 1988. *Polderlandschap: confrontatie van cultuur en techniek*. Flevovericht nr. 293, verslag van het symposium 'polderlandschap als cultuuruiting', Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Lelystad. pp 13-24.
- * Bouman, P.J., 1985. *Het verlaten eiland, Schokland in 1859 onttruimd*. Stichting Urker Uitgaven, Urk. 112 blz.
- * Haan-Wiegman, D., A.Kerssies, S. Oerlemans, 1986. *Landschapsbeleidspjan Noordoostpolder, deel 1*. Staatsbosbeheer, Utrecht. 75 blz.
- * Hemel, Zef, 1983. *Boerentuyn staat model voor Noordoostpolder*. Wonen TABK 20/83, pp 20-27.
- * Hemel, Zef en Vincent van Rossem, 1984. *Nagele, een collectief ontwerp 1947-1957*. Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam. 63 blz.
- * Hudig, D. e.a., 1928. *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders*. Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Amsterdam. 94 blz.
- * Kelder, P. en M.W.M. van den Toorn, 1989. *Basismateriaal voor "Binnen de dijken"*. In voorbereiding, Staringcentrum, Wageningen.
- * Moerman, H.J., A.J. Reijers, 1984. *De eilanden Schokland en Urk*. Stichting Urker Uitgaven, Urk. 79 blz.
- * Olsen, I.A., 1986. *Landskabets rolle i formgivningen*. Landskab 66: 6, pp 121-144.
- * Werkgroep voor het landschap der Zuiderzeepolders, 1946. *De opbouw van het landschap der Zuiderzeepolders*. Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming, 's-Gravenhage (?). 17blz.

5. BIOTISCHE ASPECTEN

J.A. Weinreich

5. BIOTISCHE ASPECTEN

5.1 Inleiding

Veranderingen in de biotische waarden van Schokland hangen nauw samen met de geschiedenis. Tot de afsluiting van de Zuiderzee stond het milieu op zowel Schokland als Urk onder invloed van het zoute water. Op Urk was die invloed groter dan op Schokland. Als verklaring wordt aangevoerd dat Schokland dichterbij de monding van de IJssel en die van andere wateren van het vasteland ligt en dus meer onder invloed van zoet water stond dan Urk.

Het eiland was zo laag gelegen dat regelmatig een groot deel onder water stond, waarbij bijvoorbeeld nogal eens vee verdronk. De dijkjes rond het eiland waren slechts 30 cm boven het normale vloedpeil. Aan de westzijde, die lager lag dan de rest van het eiland, waren (zilte) plassen.

Na de ontruiming van het eiland bleef het eiland in cultuur. Zeebies, waarvan het maaisel werd gebruikt bij de turfwinning op het vaste land, werd aangeplant in de plassen. Door successie of door aanplant van riet veranderden de zeebiesvelden in rietvelden. Verder werd er op het eiland hooi gewonnen. De pachters van het riet- en hooiland kwamen van het vasteland, namelijk uit IJsselmuiden. De hogere delen van het eiland werden beweid met schapen. Koelen waren er na de ontruiming niet meer op het eiland vanwege de geringe oppervlakte grasland. Rietaanplant nam het grootste deel van het eiland in beslag.

Nadat in mei 1932 de Afsluitdijk was voltooid kwamen hoge waterstanden minder vaak voor en overstroomde het eiland minder frequent. Bovendien verzoette het milieu op Schokland tegelijk met de verzoeting van de Zuiderzee. Reeds in 1933 kwamen brak- en zoetwaterorganismen in de plassen voor en was de oostzijde uitgesproken zoet (Schuurmans Stekhoven 1934). In 1936 werden er al minder organismen van zoute en brakke milieus aangetroffen. In vergelijking met de situatie van voor de aanleg van de Afsluitdijk bevatte het IJsselmeerwater toen ook nog maar 10% van de oorspronkelijke hoeveelheid zout. Op het eiland zijn sindsdien steeds meer planten en dieren van een zoet milieu aangetroffen (Schuurmans Stekhoven 1936).

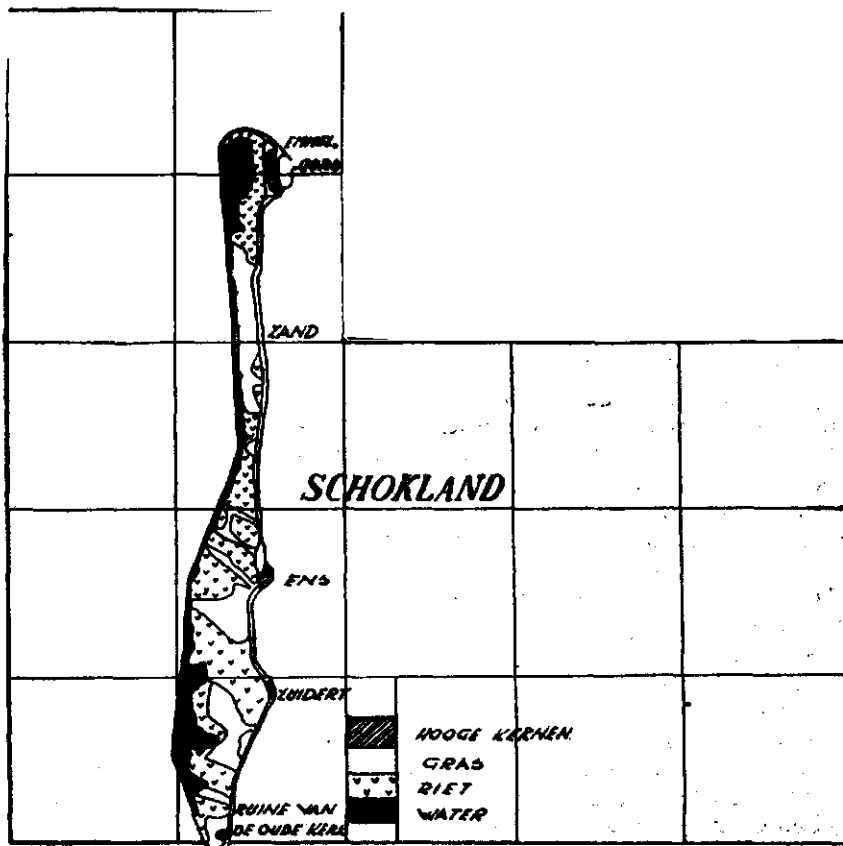
Nadat in 1940 de dijk rondom de Noordoostpolder was voltooid vielen

in 1941 de eerste polderdelen droog en werden in het eropvolgende decennium de nieuwe polder en het eiland ontgonnen. Diverse plante- en diersoorten hebben sindsdien het eiland kunnen koloniseren. Tenslotte is er vanaf de vijftiger jaren een bos ontwikkeld net naast de meest recente begrenzing van Schokland als eiland.

5.2 Flora en vegetatie

5.2.1 Ontwikkeling

Er is een vegetatiekaart van Schokland, die de situatie tussen 1850 en 1940 globaal beschrijft (fig. 4.1). In deze periode zouden de vegetatietypen weinig in oppervlakte zijn veranderd. Van de 119 ha was 26 ha grasland, 52 ha rietland en 41 ha ondiepe plassen (resp. 22, 44 en 34%). Het rietland leverde dekriet van een zeer goede kwaliteit.

Figuur 4.1. Vegetatiekaart van Schokland in 1940 (Feekes 1942).

Het grasland was aanvankelijk grotendeels een zgn. zware grasmat die vooral uit zilte rus ('knopgras') bestond met vrij veel knolvossestaart. Alleen op de hoger gelegen plaatsen, voornamelijk op de zandiger delen in Het Zand, waren andere soorten aspectbepalend: fioringras, knolvossestaart, rood zwenkgras en witte klaver met waarschijnlijk nogal wat Engels raaigras. De laatstgenoemde delen werden vooral beweid; de andere graslandvegetaties werden voornamelijk gehooïd.

Door de verzoeting na het sluiten van de Afsluitdijk veranderde de zware grasmat in een vegetatie waarbij ruw beemdgras, en soms ook rood zwenkgras, het aspect bepaalden. De lichtere grasmat van Het Zand werd waarschijnlijk soortenrijker, waarbij alleen op de lagere plekken nog zilte invloeden te bespeuren waren. Op de iets hoger gelegen plaatsen kregen ruw beemdgras en Engels raaigras, en nog hoger veldgerst, witte klaver en rode klaver meer en meer de overhand. In de grasmat onder de bomen bij Ens en Emmeloord trad vooral Engels raaigras op de voorgrond en kwamen ook veel ruderales voor. Van de zilte grasvegetatie werden in 1939 voorts nog fragmenten aangetroffen aan westzijde van het eiland direct achter de paalbeschoeiing.

Het riet werd onderhouden en in de winter gemaaid als dekriet. De vegetatie was weinig soortenrijk. In de plassen werd zeebies aangeplant. De zeebiesvegetaties veranderden door successie of aanplant vervolgens in rietvegetaties. Door de verzoeting van het water vergraste het riet met fioringras en kweek. In de degeneratiefase kwamen in deze vegetatie ook haagwinde, akkerdistel en vooral heemst nogal veel voor. In 1938 werd echter begonnen met het riet niet meer als winterriet te exploiteren, maar als bladriet in de zomer te snijden. Doel was verspreiding van rietzaad in de Noordoostpolder tegen te gaan door de vergrassing van het rietland te bevorderen. Het hoger gelegen rietland veranderde daardoor in korte tijd in een grasvegetatie met voornamelijk ruw beemdgras.

Door de veranderingen sinds 1932 in het milieu als gevolg van de lagere overstromingsfrequentie en de verzoeting bleek het aantal plantesoorten op het eiland in 1940 meer dan verdubbeld te zijn (tabel 5.1). Ook zijn er een aantal soorten verdwenen. Het zijn vooral soorten die een zout milieu prefereren of tolereren. De in die periode nieuw op Schokland verschenen soorten waren vooral soorten van een zoet milieu. De toenmalige veranderingen in de flora van Schokland in relatie tot de ziltheid van het milieu zijn samengevat in de tabellen 5.2 en 5.3.

Tabel 5.1. Aantal waargenomen plantesoorten in de periode 1884-1941.

1884	41
1905	67
1927-28	81
1933	105
1939-41	230
ca. 1978	60

Nadat in december 1940 de dijk rond de polder werd gesloten traden de voornaamste veranderingen in flora en vegetatie op in de omgeving van het eiland. Het afmalen werd gestart in januari 1941. In augustus 1941 vielen ondiepe delen, waaronder het gebied oostelijk van Schokland, droog. Op een strook van ca. een kilometer breed konden zich in dat jaar al in de luwte van het eiland ijle vegetaties van zeebies met riet en vegetaties van het moerasandijvie-verbond (5-20% bedekking) ontwikkelen. In de zeebiesvegetaties trad zeebies het sterkst op de voorgrond, gevolgd door riet. In de vegetaties van het moerasandijvie-verbond waren dat rode ganzevoet, knopige duizendknoop, moeraskers en spiesmelde en op drogere delen ook veel zeezuring. Deze vegetatietypen hebben zich in de volgende jaren rondom het eiland verder uitgebreid. De vegetatie werd dichter en riet bepaalde steeds meer het aspect. Rondom de noordpunt van het eiland kon zich een vegetatie met stomp kweldergras, bleek kweldergras en zilte schijnspurrie ontwikkelen. In 1946 was de natuurlijke vegetatie rond Schokland als gevolg van de ontginningen beperkt tot een rietstrook langs de westzijde en het gebied ten noordwesten van het eiland (Feekes & Bakker 1954).

De voortschrijdende ontginning betekende de vernietiging van de wilde begroeiing. Tevens werden allerlei soorten in de polder geïntroduceerd als gevolg van onder andere de aanvoer van steenslag, zaaizaad en plantgoed. Feekes & Bakker vermelden dat er tot 1945 in de nieuwe polder 329 plantesoorten waren waargenomen, waarvan er 63 (19%) op een dergelijke onnatuurlijke wijze terecht waren gekomen. In de Wieringermeerpolder waren in 1934, dus op een vergelijkbaar tijdstip ten opzichte van het droogvallen van de polder, 336 soorten waargenomen, waarvan er 75 (22%) op een onnatuurlijke wijze waren verspreid. Het aantal soorten in de omgeving van beide polders was ongeveer gelijk, namelijk ongeveer 500. Aangezien de Noordoostpolder twee keer zo groot

Tabel 5.2. Verandering van het aantal plantesoorten rekening houdend met hun gedrag ten opzichte van de ziltigheid van het milieu.

milieuvoorkeur	aantal soorten 1884-1933	niet meer aangetroffen in 1939-41	nieuw in 1939-41
sterk zoutminnend of verdragend	18	9 (50%)	2 (11%)
matig zoutverdragend, sterk brak	15	4 (27%)	0
weinig zoutverdragend, zwak brak	21	4 (19%)	8 (38%)
zeer weinig zout verdragend, zoet	56	5 (9%)	132 (236%)

Tabel 5.3. Aantal plantesoorten met een voorkeur voor een meer of minder zilt milieu.

milieuvoorkeur	aantal soorten		relatief aantal soorten	
	1884-1933	1939-41	1884-1933	1939-41
sterk zoutminnend of verdragend	18	11	16	5
matig zoutverdragend, sterk brak	15	11	14	5
weinig zoutverdragend, zwak brak	21	25	19	11
zeer weinig zout verdragend, zoet	56	183	51	80

is als de Wieringermeerpolder viel het totale aantal soorten tegen. Het geringe aantal soorten in de Noordoostpolder werd vooral toegeschreven aan het feit dat de natuurlijke vegetatie zich hier, in tegenstelling tot die in de Wieringermeerpolder, heeft ontwikkeld op een vlakke, veelal door een wiervilt bedekte bodem, die niet of nauwelijks ontwaterd was. Ook werd het geringe aantal soorten in de Noordoostpolder geweten aan verschillen in het seizoen van droogvallen, de vele herfstregens in 1941, de strenge winter van 1941-42 en de plaatselijke bestrijding van de vegetatie met chemische middelen. Tenslotte is er tot 1946 weinig intensief aan wegen en kanalen gewerkt, zodat daardoor ook de aanvoer van zaden geringer was. Het aantal plantesoorten dat op een onnatuurlijke wijze in de polders terecht kwam was vergelijkbaar.

5.2.2 Huidige situatie

Schokland is na de drooglegging van de polder opnieuw in cultuur gebracht en bestaat nu grotendeels uit akkers. Slechts kleine delen zijn nog in gebruik als schapenweide. Het verdwijnen van de natuurlijke vegetatie betekende een zeer sterke floristische verarming. Recentelijk zijn op Schokland niet meer dan 60 soorten waargenomen. Het zijn vooral soorten van het gestoorde akkermilieu en ze komen ook elders algemeen voor. Slechts enkele niet triviale soorten hebben zich na het droogvallen van de polder weten te handhaven: penningkruid, speenkruid, witte dovenetel (alle drie op de Zuidpunt), klein kaasjeskruid, terwijl knopig doornzaad en kruipertje nog steeds langs de weidjes op de noordpunt voorkomen (Bremer 1978a, 1979, 1980).

De houtsingel, die na de drooglegging op de rand van het voormalige eiland werd aangelegd, is tamelijk smal. De breedte varieert van ca. 10 m aan de oostzijde tot meer dan 30 m aan de westzijde, waar hij als een uitloper van het bos kan worden beschouwd. Ter hoogte van de terpen op het zuidelijke deel is de singel iets breder dan in de directe omgeving. Langs vrijwel de gehele lengte loopt een wandel- annex fietspad. Gezien de breedte van de houtsingel aan vooral de oostzijde is de floristische betekenis naar verwachting gering. De invloed vanuit het agrarische gebied is tamelijk groot en leidt vooral tot ruigtevegetaties. Ook Bremer (1979) vermeldt, zonder nadere gegevens, dat de singel floristisch niet veel biedt.

Op de terpen van Middelbuurt en Emmeloord komen vrijstaande iepen voor, die dateren van de vorige eeuw. Korstmosvegetaties op iepestammen zijn meestal soortenrijker dan die op andere boomsoorten (De Wit 1976). Gegevens over de korstmosvegetaties van de iepen op Schokland ontbreken echter vooralsnog; een inventarisatie van korstmossen op bomen in de Noordoostpolder dit jaar uitgevoerd.

Bij de ontginning van de polder is een bosgebied aangelegd naast het voormalige eiland op grond die er vroeger ook deel van uitmaakte. Bossen werden in de Noordoostpolder hoofdzakelijk aangeplant op gronden die landbouwkundig van slechte kwaliteit waren. Voor spontane bosontwikkeling was weinig of geen ruimte. De doelstelling van het beheer was gericht op houtproductie. Verder hadden ze een functie bij de inrichting van het landschap en als windkering. Latere bosaanleg in de Flevopolders verschilde in al deze opzichten. Het beheer van de bossen is tegenwoordig ook meer (mede) gericht op natuurbehoud en recreatie. De bossen in de polders zijn bijzonder doordat de bodem - opstands-combinaties elders in Nederland niet of nauwelijks voorkomen.

Het Schokkerbos (ongeveer 68 ha bos en 1,8 ha gesteentetuin) is aangeplant in de periode 1951-54. De voornaamste boomsoorten zijn es (28 ha; vooral op klei), eik (18 ha; vooral op keileem), fijnspar (12 ha; vooral op klei/veen), sitka (ruim 8 ha; op veen) en gewone esdoorn (bijna 2 ha; op klei). In 1983 zijn er beuken onder een deel van de eiken geplant.

Afgezien van andere typen planten is het bos betrekkelijk arm aan bosplanten. In 1988 is er de zeldzame beschubde mannetjesvaren gevonden. Onder de overige plantesoorten zijn er echter enkele die niet algemeen in de Noordoostpolder voorkomen (tabel 5.4). In de essenaanplant valt de plaats van de veenlenzen in de klei op door het voorkomen van vegetaties met duinriet. Bij vergelijking van de opstand-bodentypen blijkt dat de aanplant van es op keileem het rijkst aan soorten is. Uit een vergelijking van de soortenrijkdom van polderbossen, waaronder het Schokkerbos, is gebleken dat de soortenrijkdom samenhangt met de oppervlakte van de bossen, de leeftijd van de bossen en hun afstand tot het oude land (Bremer 1985b).

In het bos zijn buiten de paden 80 soorten blad- en levermossen aangetroffen, waarvan 13 soorten zijn gebonden aan greppels. De mosvegetatie op paden wijkt af van die in het bos doordat de paden bestaan uit een dikke laag opgebracht zand. Het soortenrijkste

Tabel 5.4. In het Schokkerbos gevonden bosplanten en overige in de polder niet algemeen voorkomende planten.

bosplanten:

stekelzegge	robertskruid	wilde kamperfoelie
mannetjes-ereprijs	gladde witbol	knopig helmkruid
boskruiskruid	elzenzegge	grote brandnetel
zevenblad	braam	wijfjesvaren
mannetjesvaren	beschubde mannetjesvaren	brede stekelvaren
smalle stekelvaren		

overige in de polder niet algemeen voorkomende planten:

oeverzegge	moeraszegge	blauw glidkruid
gespleten hennepnetel	driekleurig viooltje	blaassilene
reuzenbereklauw	hoge cyperzegge	stomp kweldergras
zilte schijnspurrie	zeegroene ganzevoet	moerasdroogbloem

opstand-bodentype is es op keileem, gevolgd door sparren op veen (klei). Elf van de aangetroffen soorten worden beschouwd als zeldzaam tot zeer zeldzaam (Bremer 1978b, 1985a).

Tot 1983 zijn in het bos 199 soorten paddestoelen aangetroffen, waaronder 26 bijzondere en zeldzame soorten. Fijnspar op veen (klei) herbergt de meeste mycologische zeldzaamheden (Bremer 1985b).

5.3 Vogels

In deze paragraaf komen alleen broedvogels aan de orde. Van de andere groepen zijn nagenoeg geen gegevens voorhanden.

Ten Kate (1941) vermeldt dat er vlak voor de drooglegging 13 soorten vogels op het eiland broedden. Daarnaast broedden er nog 6 soorten mogelijk of incidenteel op het eiland. Het eiland was dus niet erg soortenrijk. De meeste soorten broedden in de moerassen en weilanden. Na de drooglegging en ontginning van de polder is Schokland veranderd. De moerassen en weilanden verdwenen en daarmee ook de bewoners.

Het belangrijkste gebied voor vogels is nu het bosgebied. In de aanlegfase kwamen er soorten van struwelen voor, naast soorten die profiteerden van het nog open karakter van de vegetatie. Vermeldenswaard zijn de broedgevallen van de witgesternde blauwborst in 1952. Deze vogelsoorten verdwenen met het ouder worden van het bos. In 1973-77, in

1984 en incidenteel na 1984 zijn de broedvogels van het bos geïnventariseerd. De meest volledige inventarisatie was die van 1984, waarbij de broedgevallen van 26 soorten werden vastgesteld. De sparrenopstanden waren het rijkst aan soorten en bevatten voor de meeste soorten ook de hoogste dichtheid aan broedgevallen. De essenopstanden bleken het armst aan soorten. Vermeldenswaard zijn de broedgevallen van houtsnip, ransuil, grote lijster (alle 1973-77), zwarte mees (1973-77, na 1984), buizerd en havik (na 1984) (Bremer 1985a, mond. med.).

5.4 Zoogdieren

Voor de drooglegging was de noordse woelmuis de enige woelmuissoort die op het eiland voorkwam. Deze bijzondere situatie kwam ook elders voor op voormalige eilanden zoals bijvoorbeeld op Noord-Beveland. Op Texel is dat nu nog steeds het geval. Op Schokland was de noordse woelmuis destijds een algemeen voorkomende soort. Na de drooglegging werden grote delen van het westelijk deel van de Noordoostpolder gekoloniseerd, waaronder de polderdijk in de richting van Urk. Later is de soort bij het droger worden van het milieu en het vorderen van de ontginning verdrongen door de veldmuis. De achteruitgang van noordse woelmuis in de polder is gedocumenteerd aan de hand van het aantal schedelresten in braakballen van de velduil (Bakker 1957, in: Dammerman 1949):

1948/49: 69 noordse woelmuizen onder 1463 muizen (4,7%);

1952/53: 4 noordse woelmuizen onder 1376 muizen (0,3%).

De soort komt nu niet meer voor op Schokland en in de polder. Ook elders in Nederland is de soort sterk achteruitgegaan.

Voor de inpoldering kwam bovendien de huisspitsmuis waarschijnlijk als enige spitsmuissoort op het eiland voor. Ook bosmuis, huismuis en bruine rat werden voor de drooglegging op het eiland waargenomen. Na de drooglegging werd het eiland al snel gekoloniseerd door veldmuis, haas en ree (ca. 1943). Daarna zijn er ook waarnemingen gemeld van egel, mol, bosspitsmuis, rosse woelmuis, woelrat, muskusrat, konijn, hermelijn, bunzing en vos (Dammerman 1949, Bremer 1977, Zoogdierendatabank bij het BIC).

5.5 Overige fauna

Na de verzoeting van het water, maar nog voor de drooglegging werden op het eiland al kleine watersalamanders en groene kikkers waargenomen. In de ontginningsfase werd in 1943 de rugstreepad en in de jaren zeventig en tachtig bovendien de gewone pad en de bruine kikker waargenomen (databank amfibieën en reptielen bij het BIC).

Van de dagvlinders kan het koevinkje als bijzonder worden beschouwd. Het is een soort van het oude land, die tot aan het eind van de jaren zeventig in de Noordoostpolder ontbrak. Nadat de soort zich in de jaren zeventig al in het Voorsterbos vestigde, is hij enkele jaren geleden voor het eerst ook in het Schokkerbos gezien en heeft zich hier gevestigd (Bremer mond. med.).

5.6 Conclusies en aanbevelingen

Vroeger lagen er belangrijke biologische waarden op het eiland zelf. Zoogdierkundig was het voorkomen van de noordse woelmuis belangrijk.

Biotische waarden zijn nu op Schokland vooral te vinden in het Schokkerbos. Daarin zijn voor de flora, mossen, paddestoelen en vogels de opstand-bodemtypen es-keileem en fijnspar-veen/klei belangrijk (tabel 5.5). Omdat de soortenrijkdom mede afhankelijk is van de oppervlakte van het bosgebied zou bij uitbreiding van het bos de soortenrijkdom kunnen toenemen.

De soortensamenstelling in de singel is biologisch vermoedelijk van geringe waarde. De singel zou echter als een strook die minder door

Tabel 5.5. Betekenis van de opstand-bodemtypen in het Schokkerbos volgens Bremer (1985a). * - deze typen scoren het hoogst.

	bos-planten	mossen	paddestoelen	broedvogels	
es - keileem	+	++	+	0	*
eik - keileem	0	0	0	+	
sitka - veen	0	+	0	+	
fijnspar - veen (klei)	0	+	++	+	*
es - klei	0	0	+	0	
esdoorn - klei	0	0	0	0	

agrarische activiteiten wordt beïnvloed een functie als verbindingsweg tussen leefgebieden van planten en dieren kunnen hebben. Concrete gegevens hierover ontbreken echter.

De akkers op het voormalige eiland zelf herbergen nu weinig of geen bijzondere soorten. Een graslandbeheer zou als alternatief overwogen kunnen worden. Bij een niet al te intensief gebruik zouden zich hier meer soorten kunnen vestigen en zouden het reliëf en bodemverschillen in de samenstelling van de vegetatie tot uiting kunnen komen. De floristische waarde zou daardoor mogelijk hoger kunnen zijn.

De grazige delen op de Noordpunt zijn van belang door het voorkomen van enkele bijzondere plantesoorten; overige gegevens over dit biotoop ontbreken.

5.7 Literatuur

- Bremer, P. 1977. De zoogdieren van de Noordoostpolder. *Lutra* 19 (1/2): 49-61.
- Bremer, P. 1978a. Flora van de Noordoostpolder. Biologische uitgave afd. CNNOP van de ACJN en NJN 7. Jeugdbonden voor Natuurstudie en Natuurbescherming in de Noordoostpolder, Emmeloord.
- Bremer, P. 1978b. De mossen van het Schokkerbos. Een plantengeografische benadering van een keileemopduiking. *Wintergroen* 17 (4): 43-53.
- Bremer, P. 1979. Wilde planten op Schokland. *De Vriendenkring* 18 (2): 3-8.
- Bremer, P. 1980. De Noordoostpolder floristisch en plantengeografisch gezien. *Gorteria* 10: 42-56.
- Bremer, P. 1985a. Het Schokkerbos. *De Vriendenkring* 24 (4): 5-17.
- Bremer, P. 1985b. Het voorkomen van bosplanten in de bossen van de IJsselmeerpolders, in het bijzonder in de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. Concept.
- Bremer, P., A. Corporaal & G. Londo 1982. Ontwikkeling van natuurlijke waarden in een IJsselmeerpolder. *WLO-Mededelingen* 9 (3/4): 126-131.
- Dammerman, K.W. 1949. Voorkomen en verspreiding der zoogdieren in de Noordoostpolder. *Bijdragen tot de dierkunde* 28.
- Feekes, W. 1942. De flora van Schokland en Urk. *NKA* 52: 79-112.
- Feekes, W. & D. Bakker 1954. De ontwikkeling van de natuurlijke vegetatie in de Noordoostpolder. *Van zee tot land* 6.
- Databank amfibieën en reptielen bij het BIC.

Kate, C.G.B. ten 1941. De avifauna van Schokland, III. *Limosa* 14 (3/4):
87-108.

Schuurmans Stekhoven, J.H. 1934. Schokland. *De Wandelaar* 6 (1): 15-22.

Schuurmans Stekhoven, J.H. 1936. Het groene eiland. *De Wandelaar* 8 (11):
381-383.

Wit, T. de 1976. Epiphytic lichens and air pollution in The Netherlands.
Cramer, Vaduz.

Zoogdierendatabank bij het BIC.

6 Samenvatting conclusies en aanbevelingen

M.C. van den Berg en A.L.J. Wijnhoven

6 Samenvatting conclusies en aanbevelingen

6.1 Inleiding

Uit de voorgaande hoofdstukken hebben verschillende auteurs vanuit verschillende invalshoeken gewezen op de bijzondere betekenis van het voormalige eiland Schokland en zijn directe omgeving. Er is sprake van een 'uniek element' dat aardkundige, historisch-geografische en landschappelijke kenmerken bezit die een geïntegreerde benadering rechtvaardigen.

De belangrijkste resultaten, conclusies en aanbevelingen van de afzonderlijke bijdragen worden hier in het kort samengevat. Zij zijn te beschouwen als bouwstenen voor een nog nader te onderbouwen en te ontwikkelen geïntegreerde beheersvisie.

6.2 Resultaten en conclusies

Geologische en geomorfologische aspecten

- In aardkundig (geologisch en geomorfologisch) opzicht vormt Schokland een uniek object. Het is het enige (voormalige) klei-op-veeneiland in een (voormalig) marien milieu in ons land.
- Het voormalige eiland en zijn omgeving hebben globaal eenzelfde geologische opbouw. Van boven naar beneden zijn de volgende sedimenten te onderscheiden:
 - een zoutwaterkleipakket;
 - een zoet-(brak-)waterkleipakket (sloef);
 - een veenpakket (broekveen, zeggeveen, rietveen en veenmosveen en overgangen);
 - een pleistocene ondergrond (keileem, dekzand, rivierduinen).
- In de directe omgeving van Schokland is het veenpakket over het algemeen minder dik dan op het eiland zelf. Ook de kleipakketten zijn daar minder dik omdat op Schokland zelf voortdurende opslibbing heeft plaatsgevonden.
- De huidige geomorfologie van het eiland en de aangrenzende gronden is in belangrijke mate bepaald door de oorspronkelijke bodemgesteldheid en door de hoogteveranderingen die sinds de drooglegging van de Noordoostpolder zijn opgetreden als gevolg van klink. Vooral door de klinkverschillen, die

op enkele plaatsen ongeveer 1 meter bedragen, is op het eiland een gevarieerd microreliëf ontstaan. Deze reliëfverschillen demonstreren het verschijnsel klink hier op uitstekende wijze.

- De Gesteentetuin in het Schokkerbos geeft informatie over de pleistocene wordingsgeschiedenis, het eiland zelf doet dat over de holocene geschiedenis.

Historisch-geografische aspecten

- het karakter van Schokland als voormalig eiland met een verlaten nederzetting (een z.g. Wüstung) vormt een bijzonderheid;
- er is sprake van een groot aantal historische relictten die met elkaar een samenhangende structuur vormen;
- de afwezigheid van archeologische vondsten op het eiland zelf, buiten de terpen, is opmerkelijk, zeker ten opzichte van de grote hoeveelheid vondsten in de directe omgeving.
- de dijk- en terpsporen in de omgeving zijn van groot belang om de ontwikkeling in het verleden te kunnen begrijpen; zij zijn veelal als donkere banen zichtbaar in het omgeploegde land;
- het gebied rond Schokland is archeologisch van grote betekenis, vanwege de grote vondstdichtheid en de lange tijdsspanne waarop de vondsten betrekking hebben, nl. van ca. 30.000 jaar voor Chr. tot in de 19e eeuw;
- zowel relatief als absoluut is de vondstdichtheid (alle monumenten) rond Schokland de hoogste van de gehele provincie.

Landschappelijke aspecten en plangeschiedenis

- Schokland vormt een karakteristiek ruimtelijk element in de nieuwe polder, waarvan de vele historische elementen en hun samenhang nog goed afleesbaar en beleefbaar zijn;
- de behandeling van Schokland bij de inrichting van de Noordoostpolder heeft een duidelijk plan opgeleverd, waarin de historische identiteit is gerespecteerd en de overgangen naar de omgeving zijn geaccentueerd;
- door verschillende maatregelen, zoals de beplanting op overgangen, het wegenbeloop, de situering van gebouwen (ook de boerderijen) en de restauratie van elementen, zoals de haven van Emmeloord en de kade bij

- Ens, is de sfeer van een voormalig eiland goed bewaard gebleven;
- het voorgaande hangt nauw samen met de ligging van Schokland in een zg. open compartiment van de Noordoostpolder, waardoor de beplanting en het (micro)reliëf op het eiland extra tot hun recht komen.

Biotische aspecten

- Vanaf de voltooiing van de Afsluitdijk hebben flora en fauna van Schokland ingrijpende veranderingen ondergaan. Door verzoeting van het milieu zijn nagenoeg alle soorten en levensgemeenschappen van het brakke en zoute milieu hier verdwenen. Het aantal soorten dat een voorkeur heeft voor zoete milieuomstandigheden breidde zich aanvankelijk uit maar is vervolgens weer sterk afgenomen. Deze verarming moet in hoofdzaak worden toegeschreven aan de ontwatering en de ingebruikname van het gebied als bouwland sinds de inpoldering van de Noordoostpolder.
- De huidige biologisch-ecologische waarden zijn vooral te vinden in het Schokkerbos. De opstand-bodentypen es-keileem en fijnspar-veen/klei zijn daar het rijkst aan soorten (hogere planten, mossen, paddestoelen en broedvogels).
- De houtsingel rond het voormalige eiland is thans vermoedelijk van geringe botanische en faunistische betekenis.
- De akkers op het eiland herbergen geen bijzondere plantesoorten; in de grazige delen, vooral in de weijtjes op de noordpunt, komt nog een klein aantal bijzondere soorten voor.

Samenhang

Het bijzondere van Schokland is tevens, dat de bovengenoemde aspecten nauw met elkaar samenhangen en elkaar in belangrijke mate versterken. Zo is de historische geografie van Schokland nauw verbonden met de geomorfologie en deze beide zijn weer voor een groot deel bepalend voor de landschappelijke aspecten. In de plannen in het kader van de inpoldering spelen de geomorfologie en historische geografie, alsmede het karakter van het eiland weer een belangrijke rol. Opgemerkt moet worden dat de aardkundige en archeologische waarden (monumenten) zich ook voor een belangrijk deel buiten de contouren van het eiland bevinden. Natuurontwikkeling en bouw van het landschap vullen

elkaar aan: de huidige biotische waarden zijn voor een belangrijk deel verbonden met de nieuwe beplantingen die aan de westzijde op en langs het voormalige eiland zijn aangebracht.

6.3 Aanbevelingen voor het beheer

- a. Het verdient aanbeveling te streven naar een geïntegreerd beheer van Schokland en zijn directe omgeving waarbij wordt getracht de waarden van natuur en landschap in hun onderlinge samenhang in stand te houden en waar mogelijk te versterken.
- b. Aantasting van de aardkundige, archeologische, historisch-geografische, biologisch-ecologische en/of landschappelijke waarden kan afbreuk doen aan de betekenis van het eiland en zijn omgeving als samenhangende eenheid.
- c. Streven naar handhaving en versterking van de landschappelijke structuur, zoals die met name wordt opgebouwd door de (voormalige) woonterpen, de openheid op het eiland, de glooiingen van het terrein en de vaak in landschappelijk opzicht gave randen van de beplanting.
- d. De behandeling van Schokland in het kader van de inpolderingsplannen is gericht geweest op het handhaven en accentueren van de contouren van het voormalige eiland en van de belangrijkste historische elementen. Deze aanpak heeft geleid tot een karakteristieke vormgeving van beplanting en wegen, zorgvuldige plaatsing van nieuwe bebouwing en restauratie van belangrijke plekken. Het ontwerp uit de inpolderingsperiode heeft inmiddels - zonder grote schokken - een groeiperiode van ruim 40 jaar achter de rug. Het verdient aanbeveling om nieuwe ingrepen, hetzij ten behoeve van restauratie, dan wel ten behoeve van nieuwe elementen, mede binnen deze historische plancontext te beoordelen, zodat continuïteit in de benadering verzekerd is.
- e. Het grondgebruik zou de landschappelijke eenheid en de bijzondere terreinvormen moeten ondersteunen in plaats van dat deze naar de eisen van het grondgebruik zouden moeten worden aangepast. Bij omvorming van de akkers in grasland en een extensivering van het grondgebruik (bijvoorbeeld extensieve beweiding) zou het karakter van het eiland aanmerkelijk versterkt kunnen worden.
- f. Verdere versterking cq herstel van historische elementen dient overwogen

te worden, zoals bijv. het herstel van de voormalige scheidingsloot tussen Emmeloord en Ens.

- g. De soortenrijkdom van het bos is onder meer afhankelijk van de oppervlakte en de vegetatiestructuur. Uitbreiding van het bosareaal op of rond Schokland zal, in combinatie met een op natuurontwikkeling gericht beheer, een positieve invloed hebben op het aantal soorten planten, dieren en levensgemeenschappen. Plaatselijke verbreding(en) voor de houtsingel is (zijn) vanuit biologisch-ecologisch oogpunt eveneens aan te bevelen.
- h. Heroriëntatie op de beplanting wordt ook wenselijk geacht mede in verband met de ruimtelijke relatie met de omgeving middels doorzichten en uitzichten. In hoeverre deze aanbeveling met de voorgaande valt te combineren, zou onderwerp moeten zijn van een nadere planstudie.
- i. Bij een extensief gebruik en beheer van de landbouwgronden zullen zich hier meer soorten kunnen vestigen en zullen verschillen in bodemgesteldheid en microreliëf op den duur in de samenstelling van de vegetatie tot uiting komen. De botanische en faunistische waarden kunnen daardoor toenemen.
- j. De in het landschapsbeleidsplan van Staatsbosbeheer van 1986 voorgestane aanpak van accentueren van de openheid op en rondom Schokland, door het verwijderen van wegbeplanting, versterkt de landschappelijke identiteit. Het is vanuit landschappelijk oogpunt aan te bevelen op deze reeds ingeslagen weg door te gaan.

6.4 Aanbevelingen voor nader onderzoek

In de voorgaande hoofdstukken hebben de verschillende auteurs op diverse plaatsen gewezen op de wenselijkheid van nader onderzoek. Daarmee kan een nadere onderbouwing worden verkregen van de geformuleerde conclusies en aanbevelingen voor een geïntegreerde beheersvisie.

De belangrijkste aanbevelingen voor nader onderzoek worden hierna gerecapituleerd. De opsomming geschiedt per aspect, in een overigens willekeurige volgorde. Aan deze volgorde mag dus geen nadere betekenis worden toegekend ten aanzien van de noodzaak of prioriteit van het aanbevolen onderzoek.

De aanbevelingen hebben een voorlopig karakter. Er heeft nog geen toetsing plaatsgevonden aan de opvattingen en ideeën die er omtrent het nog te verrichten onderzoek bestaan buiten de kring van personen die bij de

samenstelling van dit rapport was betrokken.

Ook blijven de benodigde financiële middelen in deze opsomming buiten beschouwing.

Wellicht ten overvloede zij opgemerkt dat deze aanbevelingen zich beperken tot de aspecten van natuur en landschap.

Geologische en geomorfologische aspecten

- Verwacht mag worden dat de hoogteverschillen op en rond Schokland door voortgaande inklinking nog zullen toenemen. Een nadere analyse van de verschillende hoogtepuntenkaarten in de tijd kan informatie geven over dit inklinkingsproces en eventuele veranderingen van het hoogteverschil tussen eiland en omgeving.

Historische geografie

- onderzoek naar de vroegere omvang van het eiland en de veranderingen daarvan in de loop van de geschiedenis, met name met behulp van archiefonderzoek;
- onderzoek naar de organisatie van de landbouw in vroeger tijden, het grondgebruik en de verkaveling;
- onderzoek naar de veranderingen in bodem en reliëf die al hebben plaatsgevonden door menselijk handelen tijdens en sedert de ingebruikname van het voormalige eiland en zijn omgeving als landbouwgebied. Hierbij wordt gedacht aan egalisaties d.m.v. grondverzet en/of diepe grondbewerking;
- onderzoek naar de feitelijke omvang van alle archeologische monumenten op en rond Schokland.

Landschappelijke aspecten en plangeschiedenis

- nader onderzoek naar de visies, discussies en overwegingen die een rol hebben gespeeld bij de planvorming voor Schokland, o.a. met behulp van de archiefgegevens van de speciale Schoklandcommissie;
- onderzoek naar de mogelijkheden om o.a. met aanvullende beplanting en door aanpassingen in het grondgebruik de karakteristieke opbouw van het eiland en de contrastwaarde met de omringende polder te versterken;

- onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheden tot eventuele versterking van de museale en recreatieve waarde van het voormalige eiland en naar de mogelijke effecten daarvan op natuur en landschap.

De laatste onderzoeksaanbevelingen kunnen het beste gekoppeld worden aan het ontwikkelen en toetsen van ontwerpalternatieven.

Biotische aspecten

- onderzoek naar de potentiële natuurwaarden van Schokland en de mogelijkheden voor natuurtechnische milieubouw op en in de omgeving van het eiland;
- onderzoek naar de mogelijke functie van de houtsingel rond het eiland als verbindingsweg tussen leefgebieden van plante- en diersoorten.
- op het eiland komen enkele plantesoorten voor die in de rest van de Noordoostpolder nog niet of nauwelijks voorkomen. Het verdient aanbeveling onderzoek te verrichten naar de mogelijke functie van het voormalige eiland als dispersiepool of tussenstation bij de kolonisatie van de polder door soorten.

6.5 Slotopmerking

Het unieke geologische en geomorfologische karakter, de nog zichtbare en beleefbare, boeiende en ook aangrijpende historie, de grote archeologische waarde, de karakteristieke landschappelijke opbouw, de jongste plan- geschiedenis en de zich als gevolg daarvan ontwikkelende biotische waarden rechtvaardigen naar onze mening een beleid voor en beheer van het voormalige eiland Schokland, waarin deze aspecten een dominante rol spelen. Gelet op het fragiele karakter is een zorgvuldige afweging en vormgeving van nieuwe elementen geboden.

